T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ORTAÇAĞ'DA AHLAT'TA TÜRK MEDENİYETİ

EMEL TEKİN

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. ÖMER SONER HUNKAN

EDİRNE

2019

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ORTAÇAĞ'DA AHLAT'TA TÜRK MEDENİYETİ

EMEL TEKİN

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. ÖMER SONER HUNKAN

EDİRNE

2019

Tezin Adı: Ortaçağ'da Ahlat'ta Türk Medeniyeti
Hazırlayan: Emel TEKİN

ÖZET

Ahlat, günümüzde Van Gölü'nün kuzey batı kıyısında bulunan ve Bitlis ilimizin sınırları içinde olan tarihî bir ilçedir. Tarih boyunca stratejik değere sahip bir şehir olmuştur. Stratejik değerinin yüksek olması bu şehri hem saldırıların merkezi konumuna getirmiş hem de önemli bir kültür ve medeniyet şehri olmasını sağlamıştır.

Tarih boyunca Halads, Khılat, Hilat, Helat, Hılat ve günümüzde Ahlat şeklinde tanımlanan bu şehir, Ortaçağ boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın fethi ile Türkleşmeye başlayan bu şehir, Anadolu'ya yapılan akınların merkezi konumuna gelmiştir.

Merkezi Ahlat olarak kurulan Ahlatşahlar Devleti döneminde refah seviyesi yüksek bir şehir olmuştur. Ancak bu dönemde Eyyûbîler'in buraya hâkim olmak istemesi ile Moğollar'ın ve Gürcüler'in saldırıları şehrin tahrip olmasına neden olmuştur.

Ahlat, Van Gölü'ne kıyısı olması sebebi ile Ortaçağ'da önemli bir ticaret merkezi olmuştur. Van Gölü ve çevresinden çıkarılan değerli madenler ile gölden avlanan inci kefali balığı komşu devletlere ihraç edilmiştir. Ayrıca burada yapılan tarım, dokumacılık ve demircilik faaliyetleri şehrin ticaretine katkı sağlamıştır.

İslâm dininin önemli bir şehri olan Ahlat, Kubbetü'l İslâm (İslâm'ın Kubbesi) olarak tanımlanmış, burada hadis, fıkıh, kelam gibi dinî ilimlere önem verilmiştir. Ortaçağ'da bu şehirde bilime ve eğitime önem verilmiş, burada pek çok ünlü âlim ve sanatkâr yetişmiştir. Ahlatlı âlimler, Kahire, Şam, Bağdat gibi şehirlerde eğitim almış, burada ünlü âlimlerin yetişmesine katkı sağlamışlardır. Ahlatlı sanatkârlar ise bu şehirde ve Anadolu'nun diğer şehirlerinde günümüze kadar ulaşan mimarî eserlerin yapımında çalışmışlardır.

Ahlat'ta günümüze kadar ulaşan mimarî eserlerin en güzel örneğini kümbetler ve mezar taşları oluşturmaktadır. Çalışmamızda bu şehirde bulunan kümbetleri ayrıntılı olarak inceledik ve mezar taşı ustalarını tespit etmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Ahlat, Ortaçağ, Bilim, Sanat, Eğitim.

Name of Thesis: Turkish Civilization in the Middle Ages in Ahlat
Prepared by: Emel TEKİN

ABSTRACT

Ahlat, is a historic town located on the north-west coast of Lake Van, in the province of Bitlis. Throughout history, it has been a city of stratejik value. The high strategic value has mede this city both a center of attacks and a significant city of culture and civilization.

Throughout history, this city, which has been called Halads, Khilat, Hilat, Helat, Hılat and today Ahlat has been a home for different civilazations. The number of Turks in this city started to increase with the conquest of Great Seljuk Sultan Alp Arslan and the city became the center of the raids on Anatolia.

During the periods Ahlatshahs which capital was Ahlat, it has been a city of high prosperity. However, in this period, Ayyubids' will of ruling over Ahlat and the attacks of Mongols and Georgians caused the city to be destroyed.

Ahlat became an important trade center in the Middle Ages due to its coast to Lake Van. The precious metals extracted from and around Lake Van and pearl mullet hunted from the lake were exported to neighboring states. In addition, the agricultural, weaving and blacksmithing activites made here, have contributed to trade potential of the city.

Ahlat, an important city of İslâmic religion, has been called Kubbetu'l İslâm (The Dome of İslâm) and it has been given importance to religious sciences such as hadith, fiqh and kalam. In the Middle Ages, science and education were given importance in this city and many artisans and scholars have been educated here. The scholars from Ahlat, studied in cities such as Cairo, Damascus, Baghdad and they contributed to educate many well-known scholars here. Artisans from Ahlat, workes in the construction of the architectural works that have survived until today in this city and other cities of Anatolia.

The most beautiful examples of the architectural works that have been survived in Ahlat, are kumbets and tombstones. In our study, we examined in detail the kumbets found in this city and tried to identify the tombstone masters.

Key words: Ahlat, Middle Ages, Science, Art, Education.

ÖNSÖZ

Çalışmamız, Ortaçağ'da Ahlat'ta Türk kültür ve medeniyetinin incelenmesi amacıyla kaleme alınmıştır. Çalışmamızın birinci bölümünde şehrin tarihî coğrafyası ve siyasî ortamı genel hatları ile ele alınmıştır. İkinci bölümünde asıl konumuz olan Ahlat'ın kültür ve medeniyeti üzerinde durulmuştur. Bu bölümde Ortaçağ'da Ahlat'ın sosyal yapısı ve ekonomik faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde Ortaçağ'da burada yapılan bilim, eğitim ve sanat faaliyetleri incelenmiş, Ahlatlı bilim adamları ile sanatkârlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Dördüncü bölümde ise şehirdeki imar faaliyetleri üzerinde durulmuş, buradaki mimarî eserler incelenmiştir.

Bu çalışmada Ahlat hakkında bilgi veren en eski kaynaklara ulaşmaya çalıştık. Şeref b. Ebû'l-Mutahhar el-Ensârî tarafından yazılan *Ahlat Tarihi* adlı eser, Ahlat hakkında yazılmış en eski eserlerdendir. Ancak bu eser günümüze ulaşamadığı için Ahlat hakkındaki önemli bilgilerden mahrum durumdayız. Öte yandan şehirle ilgili kaynakların büyük çoğunluğu Arapça ve Farsça olması dolayısıyla zaman zaman zorluklarla karşılaşsak da biz bu kaynakların büyük çoğunluğunun Türkçe çevirilerinden istifade ettik.

Çalışmamız, Ahlat'ın Ortaçağ'da önemli bir kültür ve medeniyet şehri olduğunu göstermesi açısından önemli bilgiler içermektedir.

Son olarak çalışmamda hiçbir zaman desteğini esirgemeyen aileme, bilhassa bu süreçte bana olan inancını hiç kaybetmeyen rahmetli babam Hamdin Tekin'e ve engin bilgileri ile bana yol gösteren değerli danışman hocama saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

Edirne 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **I**

ABSTRACT ..... **III**

ÖNSÖZ ..... **V**

İÇİNDEKİLER ..... **VI**

KISALTMALAR ..... **X**

GİRİŞ **11**

A. KAYNAKLAR **11**

1. Tarihî Kaynaklar 11
2. Coğrafî Kaynaklar 16
3. Seyahatnameler 20

I. BÖLÜM

ORTAÇAĞ'DA AHLAT'IN TARİHÎ COĞRAFYASI VE SİYASÎ ORTAMI

A. AHLAT ADININ MENŞEÎ **22**

C. AHLAT'IN SİYASÎ ORTAMI **29**

1. Ahlat'ın İslâm Devletleri Tarafından Fethedilmesi 29
2. Ahlat'ın Bizans Tarafından Ele Geçirilmesi 33
3. Ahlat'ta Mervânîler Dönemi 34
4. Ahlat'ın Büyük Selçuklu Devleti Hâkimiyetine Geçmesi 35
5. Ahlat'ta Ahlatşahlar Devleti Dönemi 38
6. Eyyûbîler Döneminde Ahlat 51
7. Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde Ahlat 55
8. Moğol Saldırılarında Ahlat 56

9. Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletleri Döneminde Ahlat 59

II. BÖLÜM

ORTAÇAĞ TÜRK KÜLTÜR VE MEDENİYETİNDE AHLAT'IN SOSYO-EKONOMİK DURUMU

A. TÜRK KÜLTÜR VE MEDENİYETİNDE KUBBETÜ'L İSLAM 61

B. AHLAT'TA KÜLTÜREL VE SOSYAL HAYAT 66

C. AHLAT'TA EKONOMİK FAALİYETLER..... 69

1. Tarım..... 70
2. Ticaret 70
3. Denizcilik..... 72
4. Dokumacılık..... 73
5. Madencilik 74
6. Demircilik 75
7. Ahşap İşçiliği 75
8. Taş İşlemeciliği..... 76

III. BÖLÜM

ORTAÇAĞ TÜRK KÜLTÜR VE MEDENİYETİNDE AHLAT'TA BİLİM, EĞİTİM VE SANAT

A. AHLAT'TA BİLİM..... 81

1. Ahlatlı Bilim Adamları 81

B. AHLAT'TA EĞİTİM..... 95

1. Medreseler..... 96

C. AHLAT'TA SANAT 96

1. Ahlatlı Sanatkârlar 96

IV. BÖLÜM

AHLAT'TA İMAR FAALİYETLERİ

A. KALELER 102

B. KÖPRÜLER..... 103

1. Bayındır Köprüsü..... 103
2. Taht-ı Süleyman Köprüsü 104

C. CAMİLER..... 104

D. HAMAMLAR 105

1. Küçük Hamam 105
2. Çifte Hamam..... 106

E. KÜMBETLER 106

1. Usta Şakird Kümbeti..... 107
2. Hasan Padişah Kümbeti 108
3. Bayındır Kümbeti..... 109
4. Erzen Hatun Kümbeti 110
5. Boğatay Aka ve Şirin Hatun Kümbeti 111
6. Hüseyin Timur ve Esen Tekin Kümbeti 112
7. Âlimoğlu Kümbeti 113
8. Mirza Muhammed Kümbeti..... 113
9. Keşiş Kümbeti..... 113
10. Şeyh Necmeddin Hâbi Kümbeti 114
11. Emîr Ali Kümbeti 115
12. Dede Maksud Türbesi 115
13. Şehid İsmail Kümbeti 116
14. Hacı Nine Kümbeti 116
15. Anonim Kümbet..... 116

F. MEZARLIKLAR..... 117

1. Harabe Şehir Mezarlığı 118
2. Taht-ı Süleyman Mezarlığı 118
3. Kırklar Mezarlığı 119
4. Merkez Mezarlığı 119
5. Meydanlık Mezarlığı 119
6. Kale Mezarlığı 120

SONUÇ 120

KAYNAKÇA 124

DİZİN 143

EKLER 151

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

DİA : Diyanet İslâm Ansiklopedisi

H. : Hicrî

Hz. : Hazreti

İA : İslâm Ansiklopedisi

M. : Miladî

MEB : Milli Eğitim Basımevi

M.Ö : Milattan önce

ö. : Ölümü

s. : Sayfa

S. : Sayı

Trc. : Tercüme

TDK : Türk Dil Kurumu

TTK : Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

A. KAYNAKLAR

1. Tarihî Kaynaklar

el-Kâmil fi't-Târîh: İslâm Tarihi tarzında yazılmış olan eserlerin en önemlilerindendir. Eserin müellifi Ortaçağ tarihinin en büyük tarihçisi olarak bilinen İbnü'l Esîr'dir. Asıl adı, Ebû'l Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed eş-Şeybanî el-Cezerî İbnü'l Esîr'dir. Müellif, 1160 yılında Cizre'de doğmuştur.[1] Hayatını eğitim ve öğretim ile geçirip Musul'da büyük âlimlerden ders almıştır. *el-Kâmil fi-t-Târih* adlı eserini Musul'da yazan İbnü'l Esîr, 1232 yılında yine Musul'da vefat etmiştir.[2] Müellifin bu eseri, insanlığın yaratılışından H. 628 (M. 1230) yılı sonuna kadar geçen dünya olaylarını içeren genel bir tarih kitabıdır. İbnü'l Esîr, bu eserini yazmak için en güvenilir kaynakları incelemiş, İslâm dünyasına seyahat eden tüccar ve bilginlerin anlattıkları ve yazdığı bilgileri toplayarak kendi gezilerinden edindiği izlenimler ile karşılaştırmıştır. Eser, 12 cilt halinde düzenlenmiştir. Eserin Türk tarihi açısından en önemli kısımları X, XI ve XII. ciltlerdir.[3] Çalışmamızda eserin Ahmet Ağırakça ve Abdülkerim Özaydın tarafından yapılan Türkçe çevrisinden faydalanılmıştır.[4] Çalışmamızın en önemli kaynaklarından olan bu eserin VIII, IX, X, XI ve XII. ciltlerinden yararlanılmıştır. Ahlat'ın İslâm fetihlerinden sonra Bizans tarafından feth edilmesinden bahsederken eserin VIII. ve IX. cildinden yararlanıldı. Ancak çalışmamızda Ahlat'ın Ortaçağ'daki siyasî ortamından bahsederken eserin X, XI ve XII ciltlerinden sıkça faydalanıldı.

---

[1] Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l Esîr", *DİA*, C. 21, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 26.
[2] Zeki Velidi Togan, "İbnü'l Esîr", *İA*, C. V/II, MEB, İstanbul 1988, s. 852.
[3] Şemsettin Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları (Tarih ve Müverrihler)*, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991, s.154-155.
[4] İbnü'l Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târih,* (Çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın), Bahar Yayınları, İstanbul 1987.

el Bidâye ve'n-Nihâye: İbn Kesîr tarafından yazılmış bir İslâm Tarihi kaynağıdır. Tarihçi ve hadisçi olarak tanınan ve asıl adı İsmail b. Ömer b. Kesîr Dımeşkî olan bu müellif, 1302 yılında Busrâ'da doğmuş, 1307 yılında ise Dımaşk'a göç etmiştir. Şam'da meşhur âlim Zehebî'den ders almış, 1372 yılında vefat etmiştir.[5] İbn Kesîr'in büyük bir tarihçi olarak tanınmasını sağlayan bu eser, 10 ciltten oluşmaktadır. Eser, insanlığın yaradılışından başlayarak H. 738 (M. 1357) yılına kadar geçen dünya olaylarını içermektedir.[6] *el Bidâye ve'n-Nihâye*, Mehmet Keskin tarafından Türkçe'ye 14 cilt olarak çevrilmiştir. Türkçe çevirisinden yararlandığımız bu eserin XII. ve XIII. cildinden faydalanıldı.[7] Daha çok Ahlat'ın Ortaçağ'da bulunduğu siyasî ortamından bahsederken bu esere başvurulmuştur.

Fütûhü'ş-Şam: Eserin yazarı Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el-Vâkidî (ö. 823)'dir. Eser, Suriye'nin İslâm Devletleri tarafından fethi açısından değerli bir kaynaktır.[8] Çalışmamızda eserin Hasan Gülşen tarafından yapılan Türkçe tercümesinden faydalanıldı.[9] Eser, Ahlat'ın Müslümanlar tarafından fethi hakkında bilgi vermesi dolayısıyla çalışmamıza katkı sağlamıştır.

Abû'l-Farac Tarihi: Kitabın yazarı İbnü'l-İbrî Abu'l-Farac Gregorius b. Ehrûn (ö. 1286)'dur. Abu'l-Farac, 1226 yılında Malatya'da doğmuş, babası Malatya'nın ileri gelen Yahudilerinden ve saygın bir doktordu. Abu'l-Farac, daha küçük yaşlarda Arapça, Süryanice ve Yunancayı öğrenmiş, Malatya'da bulunan ilim adamlarından felsefe ve ilahiyat derslerini almıştır. Aynı zamanda babasından ve diğer ünlü doktorlardan tıp eğitimi almıştır.[10] İnsanlığın yaradılışından 1286 yılına kadar olan olayları anlattığı bu eseri, iki bölümden oluşmaktadır.[11] Türk tarihi için de önemli bir kaynak olan bu eser, Ömer Rıza Doğrul tarafından İngilizce tercümesinden Türkçe'ye iki cilt olarak çevrilmiştir. Çalışmamızda eserin bu çevirisinden yararlanıldı.[12]

---

[5] Abdülkerim Özaydın, "İbn Kesir", *DİA*, C. 20, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 132.
[6] Şemsettin Günaltay, *a.g.e.*, s. 328.
[7] İbn Kesîr, *el Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi),* (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 2000.
[8] Şemsettin Günaltay, *a.g.e.*, s. 27.
[9] Muhammed El-Vâkidî, *Fütûhü'ş-Şam*, (Trc. Hasan Gülşen), NR Yayınları, İstanbul 2007.
[10] Şemsettin Güaltay, *a.g.e.*, s. 195.
[11] Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, Çev.: Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1987, s. 36.
[12] Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi,* C. I-II, Çev.: Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1987.

Ahlatşahlar'ın Haçlılar ile mücadelesinden, Ahlat'ın Eyyûbîler tarafından ele geçirilmesi ve Eyyûbî hâkimiyetindeki durumundan bahsederken bu kaynağa başvurulmuştur.

Müsâmeretü'l-ahbâr: Kerimüddin Mahmud b. Muhammed Aksarayî (ö. 1333) tarafından kaleme alınmıştır. 1323 yılında tamamlanan bu eser, İlhanlı hükümdarı Ebû Sâid Bahadır Han'ın Anadolu hükümdarlığına tayin ettiği Emîr Timurtaş Noyan'a ithaf edilmiştir. Türkiye Selçukluları'nın en önemli tarihî kaynaklarından biri olarak sayılan bu eserde Anadolu'nun Moğol idaresi altındaki tarihi ayrıntılarıyla ele alınmıştır. [13] Çalışmamızda eserin Mürsel Öztürk tarafından yapılan Türkçe çevirisinden faydalanılmıştır.[14] Büyük Selçuklu Sultanı ile Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan arasındaki mücadeleden bahsederken bu kaynaktan yararlanıldı.

Azîmî Tarihi: Eserin müellifi Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Azîmî (ö. 1160/1161'den sonra)'dir. Eser, insanın yaratılıştan başlayıp ve müellifin ölümüne kadar devam etmektedir.[15] Eserin Selçuklular ile ilgili kısımları Türk tarihi açısından önem arz eder. Çalışmamızda eserin Ali Sevim tarafından yapılan çevirisinden faydalanılmıştır.[16] Malazgird Zaferi'nden bahsederken bu kaynağa başvurulmuştur.

Zübdetü'n-nusra Ve Nuhbetü'l-ʿusra: Eserin yazarı, Kıvâmüddin Ebû İbrahim el-Feth b. Ali b. Muhammed el-Bundârî el-İsfahânî (ö. 1245)'dir. Eser, Irak ve Horasan Selçukluları tarihi açısından önemli bir yere sahiptir.[17] Çalışmamızda eserin Kıvameddin Burslan tarafından yapılan çevirisinden yararlanılmıştır.[18] Ahlatlşahlar'ın Irak Selçukluları ile ilişkilerinden bahsederken bu kaynaktan faydalanılmıştır.

---

[13] Kerîmüddin Mahmud-i, Aksarayî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK, Ankara 2000, s. XVI.
[14] Kerîmüddin Mahmud-i, Aksarayî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK, Ankara 2000.
[15] Azîmî, *Azîmî Tarihi (Selçuklu Dönemiyle İlgili Bölümler H.430 – 538 = 1038/39 – 1143/44),* (Metin, Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim), TTK, Ankara 2006, s. XXVIII-XXIX.
[16] Azîmî, *Azîmî Tarihi (Selçuklu Dönemiyle İlgili Bölümler H.430 – 538 = 1038/39 – 1143/44),* (Metin, Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim), TTK, Ankara 2006.
[17] Abdülkerim Özaydın, "Bündârî", *DİA,* C. 6, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 489-490.
[18] Bundarî, *Zubdat Al – Nuşra Va Nuhbat Al'Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi),* (Çev. Kıvameddin Burslan), TTK, Ankara 2016.

Târîh-i Cihân Güşâ: Eserin müellifi Alâeddin Atâ Melik b. Muhammed Cüveynî (ö. 1283)'dir. Cüveynî, İlhanlıların büyük idare adamlarından ve önemli tarihçilerindendir. Müellifin bu eseri, Moğol tarihinin en önemli kaynaklarından biridir.[19] Eser, Mürsel Öztürk tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Çalışmamızda bu çeviriden yararlanılmıştır.[20] Ahlat'ın Moğollar tarafından tahrip edilmesinden bahsederken bu kaynağa başvurulmuştur.

el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye: Nâsırüddîn Hüsetin b. Muhammed b. Alî el-Caferî er-Rugadî el-Münşi, kısa adıyla ibn Bîbî (ö. 1285'ten sonra) tarafından kaleme alınmıştır. Anadolu Selçukluları'nın 1192-1280 yılları arasındaki devresi hakkında temel eser olarak kabul edilmektedir. İbn Bîbî, esrini oluştururken bizzat şahit olduğu olayları anlatmış, herhangi bir yazılı kaynak kullanmamıştır.[21] Eser, Mürsel Öztürk tarafından iki cilt halinde Türkçe'ye kazandırılmıştır. Çalışmamızda bu çeviriden faydalanılmıştır.[22] Ahlat'ın Moğollar tarafından tahrib edilmesinden bahsederken bu eserden yararlanılmıştır.

Bugyetü't-taleb fî Tarihî Haleb: Eserin müellifi İbnü'l Adîm lakaplı Kemalüddin Ebû'l Kasım Ömer b. Ahmed (ö. 1262)'tir. İbnü'l Adîm bu eserinde Haleb'in tairihi, coğrafyası ve meşhur şahıslarıyla ilgili önemli bilgiler vermektedir.[23] Eserin Selçuklular ile ilgili bölümü Ali Sevim tarafından *Biyografilerle Selçuklular Tarihî* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. Çalışmamızda bu çeviriden faydalanılmıştır.[24] Ahlatlı ünlü âlimleri tespit ederken bu kaynağa başvurulmuştur.

Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb: Eserin müellifi İbnü'l Adîm lakaplı Kemalüddin Ebû'l Kasım Ömer b. Ahmed (ö. 1262)'tir. Eser, *Bugyetü't-taleb fî Tarihî Haleb*'in kısaltılmışı olup 1243 yılına kadar olan olayları kapsamaktadır. İbnü'l Adîm

---

[19] Mehmed Fuad Köprülü, "Cüveynî", *İA*, C. III, MEB, İstanbul 1977, s. 255.; Orhan Bilgin, "Cüveynî", *DİA*, C. 8, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 141.; Şemsettin Günaltay, *a.g.e.*, s. 219.
[20] Cüveynî, Alaaddin Ata Melik, *Târîh-i Cihân Güşâ*, C. III, (Çev.: Mürsel Öztürk), TTK, Ankara 2013.
[21] Abdülkerim Özaydın, "İbn Bîbî", *DİA*, C. 19, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 380.
[22] İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye(Selçuknâme),* C. I, (Çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı Basımevi, Ankara 1996.
[23] Ali Sevim, "İbnü'l Adîm", *DİA*, C. 20, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 478.
[24] Kemâlüddîn İbnü'l Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb (Biyografilerle Selçuklular Tarihi),* (Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim), TTK, Ankara 1989.

bu eserinde Suriye'nin Haleb dışındaki diğer şehirleri, Irak, Mısır gibi çeşitli yerlerde meydana gelen olayları ele almıştır.[25] Bu eser, Ali Sevim tarafından *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb'de Selçuklular* adıyla Türkçe'ye kazandırılmıştır. Çalışmamızda bu çeviriden yararlanılmıştır.[26] Ahlatşahlar'ın Haçlılar ile mücadelesi hakkında bilgi verirken bu eserden faydalanılmıştır.

Urfalı Mateos Vekâyi-nâmesi (925-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162): Eser, Urfalı Mateos tarafından kaleme alınmıştır. Hayatı hakkında bilgi sahibi olmadığımız bu yazarın XI. yüzyılın sonunda ve XII. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış olduğu düşünülmektedir. Müellifin bu eseri, Yakın-Doğu tarihi ve Haçlı Seferleri ile Latin prenslerinin hayatları hakkında önemli bilgiler vermektedir.[27] Çalışmamızda Hrant D. Andreasyan tarafından yapılan Türkçe çevirisinden faydalanılmıştır.[28] Malazgird Zaferi ile Ahlatşahlar'ın Haçlılar ile mücadelelerinden bahsederken bu kaynağa başvurulmuştur.

Cihan Tarihi: Eserin müellifi Müverrih Vardan (ö. 1271)'dır. Eser, Ortaçağ döneminde Ermeniler, Gürcüler, Araplar ve Türklerin dinî ve siyasî tarihleri hakkında önemli bilgiler içermektedir.[29] Eserin bir kısmı Hrant d. Andreasyan tarafından *Türk Fütuhatı Tarihî* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. Çalışmamızda bu çeviriden yararlanılmıştır.[30] Ahlatşahlar'ın Gürcüler ile mücadeleleri hakkında bilgi verirken bu kaynağa başvurulmuştur.

Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye: Eserin müellifi Sadreddin Ebû'l Hasan Ali b. Nasr b. Ali el-Hüseynî olarak bilinmektedir ancak eserin asıl müellifi bilinmemektedir. Eser, İran Selçukluları'nın kuruluşundan yıkılışına kadar olan dönemi

---

[25] Ali Sevim, *a.g.m.*, s. 478-479.
[26] Kemâlüddîn İbnü'l Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular (H.447-521 = 1055-1127)*, (Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim), TTK, Ankara 2014.
[27] Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekâyi-Nâmesi(925-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Çev. Hrant D. Andreasyan), TTK, Ankara 2000, s. XXII.
[28] Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekâyi-nâmesi(925-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Çev. Hrant D. Andreasyan), TTK, Ankara 2000.
[29] Müverrih Vardan, *Türk Fütuhatı Tarihi (889-1269)*, (Çev. Hrant D. Andreasyan), Tarih Semineri Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1937, s. 156.
[30] Müverrih Vardan, *Türk Fütuhatı Tarihi (889-1269)*, (Çev. Hrant D. Andreasyan), Tarih Semineri Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1937.

kapsamaktadır.[31] Çalışmamızda eserin Necati Lügal tarafından yapılan Türkçe çevirisinden yararlanılmıştır.[32] Ahlatşahlar'ın Gürcüler ile mücadeleleri hakkında bilgi verirken bu eserden faydalanılmıştır.

Tarîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçukname): Müellifi bilinmeyen bu eser, Selçukluların tarih sahnesine çıkışından Anadolu Selçukluları'nın yıkılışına (1363) kadar olan tarihî olayları anlatmaktadır.[33] Çalışmamızda eserin Halil İbrahim Gök ve Fahreddin Coşguner tarafından yapılan Türkçe tercümesinden yararlanılmıştır.[34] Malazgird Zaferi ile Celaleddin Hârizmşah'ın Ahlat'ı muhasarası hakkına bilgi verirken bu kaynaktan faydalanılmıştır.

Şerefnâme: Eserin yazarı Şeref Han (ö. 1603/1604)'dır. Aslen Bitlisli olan yazar, Bitlis ve çevresinde meydana gelen olayları kaleme almıştır.[35] Çalışmamızda eserin Mehmed Emin Bozarlan tarafından yapılan çevirisinden yararlanılmıştır.[36]

Dîvânü lugati't Türk: Mahmûd b. Hüseyn b. Muhammed el-Kaşgarî (Kâşgarlı Mahmud) (ö. 1074) tarafından yazılan bu eser, bir Türkçe-Arapça sözlük niteliğindedir.[37] Çalışmamamızda eserin Besim Atalay tarafından yapılan Türkçe çevirisinden faydalanılmıştır.[38]

2. Coğrafî Kaynaklar

Fütûhu'l Büldân: Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvud el-Belazurî tarafından yazılmıştır. Belâzurî'nin (ö. 892) doğum yeri ve tarihi hakkında bilgi mevcut değildir. Farsça'dan Arapça'ya tercümeler yaptığı için onun İran asıllı olduğu

---

[31] Şadruddin Ebu'l Hasan Ali b. Nasr b. Ali el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, (Trc. Necati Lügal), TTK, Ankara 1999, s. VII.
[32] Şadruddin Ebu'l Hasan Ali b. Nasr b. Ali el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, (Trc. Necati Lügal), TTK, Ankara 1999.
[33] *Tarîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçukname),* (Tercüme ve Notlar: Halil İbrahim Gök – Fahrettin Coşguner), Atıf Yayınları, Ankara 2014, s. 8.
[34] *Tarîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçukname),* (Tercüme ve Notlar: Halil İbrahim Gök – Fahrettin Coşguner), Atıf Yayınları, Ankara 2014.
[35] Şeref Han, *Şerefnâme* (Çev. Mehmet Emin Bozarslan), Hasat Yayınları, İstanbul 1990, s. 6.
[36] Şeref Han, *Şerefnâme* (Çev. Mehmet Emin Bozarslan), Hasat Yayınları, İstanbul 1990.
[37] Ömer Faruk Akün, "Kâşgarlı Mahmud", *DİA*, C. 25, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 9-15.
[38] Kaşgarlı Mahmud, Dîvânü lugati't Türk, C. 1, (Çev. Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1985.

düşünülmektedir.[39] Bu eser, Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicreti ile başlayıp Suriye, Cezîre, Ermeniye ve Mağrip fetihleri ile Irak ve İran'ın istilasına kadar olan zamanları kapsamaktadır.[40] Belâzurî, İslâm fetihleriyle ilgili önemli bir kaynak olarak bilinen *Futûhu'l Büldân* adlı eserini yazarken dayandığı belgelerin doğruluğunu sağlamak için çok uğraşmış, kendisinden önce yazılan eserleri incelemiştir. Ağızdan duyduğu rivayetleri ise yazılı eserlerle karşılaştırmıştır.[41] Çalışmamızda eserin Mustafa Fayda tarafından yapılan Türkçe tercümesinden faydalanıldı.[42] Ahlat'ın İslâm Devletleri tarafından fethedilmesinden bahsederken bu esere başvurduk. Ayrıca Ahlat'ın tarihî coğrafyasına değinirken bu kaynaktan bilgi aldık.

Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik: Ebû'l-Kasım Ubeydullah b. Abdillâh b. Hurdâzbih (ö. 912/913)'in kaleme aldığı bu eser, bir tarihî coğrafya kitabıdır. Bu eser, yazarına İslâm coğrafyacılarının babası ünvanını kazandırmıştır.[43] Kitabın girişinde "Bu kitap, yeryüzünün niteliklerini ve oradaki halkın yapısını, bütün beldelerin nerede olduğunu ve halkını, yeryüzü bölgelerindeki ülkeleri ve onların mesleklerini içine almaktadır." cümlesi yer almaktadır. Bu cümleden de anlaşıldığı üzere yazar bu eserinde Abbasî halifeliği idaresinde bulunan ya da halifelere bağlı ülkelerin adlarını, idare merkezlerini, birbirlerine olan uzaklıklarını, her ülkenin malî vergililerinin miktarını açıklamış, komşu beldelere dair bilgiler vermiştir.[44] Çalışmamızda eserin Murat Ağarı tarafından Türkçe çevirisinden faydalanılmıştır.[45] Ahlat'ın tarihî coğrafyası hakkında bilgi verirken bu kaynağa başvurulmuştur.

Ahsenü't-Tekasim fî ma'rifeti'l-ekâlîm: Yazarı Ebû Abdullah Şemsuddin Muhammed b. Amed Ebû Bekr el-Bennâ el- Makdisî (Mukaddesî) eş-Şamî el-Beşşârî (ö. 1000)'dir. 946/947 yılında Beytü'l-Mukaddes (Beytü'l-Makdis) adıyla bilinen

---

[39] Mustafa Fayda, "Belâzurî", *DİA*, C. 5, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 392.
[40] C. H. Becker, "Belâzurî", *İA,* C. II, MEB, İstanbul 1979, s. 467.
[41] Şemsettin Günaltay, *a.g.e.,* s. 32.
[42] Belâzurî, *Fütûhu'l Büldân*, (Trc. Mustafa Fayda), Siyer Yayınları, İstanbul 2013.
[43] Sayyid Maqbul Ahmad, "İbn Hurdâzbih", *DİA*, C. 20, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 78-79.
[44] Şemsettin Günaltay, *a.g.e.,* s. 425-426.
[45] İbn Hurdâzbih, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik,(Yollar ve Ülkeler Kitabı),* (Çev. Murat Ağarı), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.

Kudüs'te doğduğu için Makdisî ya da Mukkaddesî adıyla tanınmıştır. Önemli bir İslâm coğrafyacısı olan Mukaddesî, gördüğü ve okuduğu bilgileri dikkatle toplamış bilgilerini tecrübeli seyyahlarla karşılaştırmıştır.[46] Bir coğrafya kitabı olan Ahsenü't-Tekâsim fî ma'rifeti'l-akâlîm adlı eserinde kaydettiği bilgiler IV. yüzyılın sonlarına X. yüzyılın başlarına aittir.[47] Çalışmamızda bu eserin Ahsen Batur tarafından Türkçe çevirisinden faydalanılmıştır.[48] Eserde Ahlat'ın tarihî coğrafyası ve stratejik önemi konusunda önemli bilgilerden faydalanıldı. Ayrıca bu eserde Ahlat'ın iklimi ve orada yetiştirilen tarım ürünleri hakkındaki önemli bilgilerden yararlanıldı.

Sûretü'l-Arz: Ebû Kasım b. Havkal Muhammed b. Ali en-Nasibî el-Bağdadî (ö. 977)' nin kaleme aldığı coğrafya kitabıdır. Aslen Nusaybinli olan bu yazar, gençliğini ve öğrenim hayatını Nusaybin, Musul ve Bağdat şehirlerinde geçirmiştir. İbn Havkal, 943 yılında Bağdat'tan hareket ederek önce Arap yarımadasının çeşitli bölgelerini dolaşmıştır. 947 yılından 951 yılına kadar Kuzey Afrika ve İspanya ile Büyük Sahra'nın güney kısımlarını dolaşmıştır. 955 yılında Mısır, Doğu Anadolu ve Azerbaycan'ı 961-969 yılları arasında İran, Horasan ve Batı Türkistan'ı, 973 yılında ise Sicilya'yı dolaşmıştır. Coğrafyacı İstahrî ile tanışması Sûrat el-Arz adlı coğrafya kitabını yazmasında etkili oldu.[49] Türkler hakkında önemli bilgiler verdiği bu kitabı Ramazan Şeşen tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Çalışmamızda eserin bu çevirisinden faydalanıldı.[50] Müellifin bu eserde Ahlat'ın tarihî coğrafyası, sınırları, Ahlat halkı ile bölgede yapılan ticaret faaliyetleri hakkında kaydettiği bilgilerden yararlanıldı.

Mû'cemü'l-Büldân: Ebû Abdullah Şıhabeddin Yâkût er-Rumî el-Hamevî (ö. 1229) tarafından kaleme alınan bir coğrafya kitabıdır. Eserini yazarken daha önce kaleme alınan tarih, coğrafya edebiyat ve biyografi kaynaklarına başvurmuştur. Seyahatleri sırasında gördüğü kişilerin aldığı bilgilerden ve kendi gözlemleri ile

---

[46] Marina A. Tolmacheva, "Makdisî", *DİA,* C. 27, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 431-432.
[47] J. H. Kramers, "Mukaddesî", *İA*, C. VIII, MEB, İstanbul 1979, s. 563.
[48] Muhammed b. Ahmed el-Mukaddesî, *Ahsenü't-Tekasim (İslâm Coğrafyası)*, (Çeviri ve Notlar: Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2015.
[49] Ramazan Şeşen, "İbn Havkal", *DİA*, C. 20, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 34-35.
[50] İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz (Yerin Haritası)*, (Trc. Ramazan Şeşen), *(10. Asırda İslâm Coğrafyası),* Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017.

tecrübelerinden de faydalanmıştır.[51] 1224 yılında tamamlanan bu eser, coğrafya sözlüğü niteliğindedir. 8 ciltten oluşan bu eserde yazar, alfabetik sırayla coğrafi isimleri açıklamaya çalışmıştır. Yazar açıkladığı bölgenin tarihî ve kültürü hakkında da önemli bilgiler vermektedir.[52] Çalışmamızda Seyfettin Çetin tarafından eserin bir kısmının basılmış yüksek lisans tezi olarak çevrildiği bir çalışmadan faydalanılmıştır.[53] Bu eserden Ahlat'ın coğrafyası hakkında kaydedilen bilgilerden yararlanılmıştır.

Takvîmü'l-Buldân: Eserin yazarı Ebû'l Fidâ el-Melikü'l-Müeyed İmadüddin b. Ali b. Mahmud el-Eyyûbî (ö. 1331)'dir. 1273 yılında Dımaşk'ta doğan bu müellif, aynı zamanda iyi bir tarihçi, coğrafyacı, şair ve politikacıydı.[54] Önemli bir coğrafya eseri olarak kabul edilen *Takvîmü'l- Buldan*'da yazar, bizzat gidip görmediği yerler hakkında bilgileri kendisi gibi önemli coğrafyacılar olan İbn Havkal, İdrisî ve İbn Hurdâzbih'den nakletmiştir.[55] Çalışmamızda Ramazan Şeşen tarafından yapılan Türkçe çevirisinden yararlanılmıştır.[56] Bu eserden Ahlat'ın coğrafyası ve fiziksel özellikleri hakkındaki önemli bilgilerden faydalanılmıştır.

Meyyâfârikin ve Amid Tarihî: Ahmed b. Yûsuf b. Ali b. el-Ezrak (ö. 1176) tarafından kaleme alınmıştır. 1117 yılında Meyyafarikin (Silvan)'de doğan bu müellif, eserinde Irak, Suriye ve Doğu Anadolu'nun çeşitli şehirlerine yaptığı gezileri, görevlerini, tanıştığı önemli kişileri ve tanık olduğu önemli olayları ayrıntılı olarak anlatmıştır. Gezileri sırasında halifeler, sultanlar ve yöneticilerle görüşmüştür. Ayrıca çeşitli yerlerdeki cami ve türbeleri de ziyaret etmiştir.[57] Bu eserin Mervânîler'i kapsayan kısmı Mehmet Emin Bozarslan, Artuklular'ı kapsayan kısmı ise Ahmet Savran tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Çalışmamızda her iki çeviriden de

---

[51] Casim Avcı, "Yâkût el-Hamevî", *DİA* C. 43, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 289.
[52] Şemsettin Günaltay, *a.g.e.,* s. 439.
[53] Çetin Seyfettin, *Yâkût el-Hamevî'nin Mû'cemü'l-Büldân'ıda Kürtler*, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2014.
[54] Abdülkerim Özaydın, "Ebû'l Fidâ ", *DİA*, C. 10, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 320.
[55] Şemsettin Günaltay, *a.g.e.,* s. 213.
[56] Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Buldân,* (Trc. Ramazan Şeşen), *(Ebü'l-Fida Coğrafyası)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017.
[57] İbnü'l Ezrak, *Meyyâfârikin ve Amid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, (Araştırma, İnceleme ve Notlarla Çeviren: Ahmet Savran), Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1992, s. 9-10.

yararlanılmıştır. [58] Ahlat'ın Ortaçağ'da bulunduğu siyasî ortamdan özellikle Ahlatşahlar Devleti döneminden bahsederken bu esere başvurulmuştur. Ayrıca bu eser, Ahlat'ta yetişen âlimler ile Ahlat'ın mimarî yapıları, hakkında verdiği bilgiler açısından çalışmamıza katkı sağlamıştır.

Mesâliku'l ebsâr: Eserin yazarı Şıhabeddin Ebû'l-Abbas Ahmed b. Fazlullah el-Kâtib el-Dımaşkî (ö. 1348)'dir. Soyu Hz. Ömer'e dayandığı için el-Ömerî olarak da bilinen bu müellif, 1300 yılında doğmuştur. Kaleme aldığı bu eser hem tarih hem de coğrafya açısından önemli bir eser olarak değerlendirilmektedir.[59] Bu eser, Ahsen Batur tarafından Tükçe'ye çevrilmiştir. Çalışmamızda bu çeviriden faydalanılmıştır.[60] Bu eserden Ahlat'ın siyasî tarihinden özellikle Ahlatşahlar Devleti zamanından ve Ahlat'ın Eyyûbîler'in hâkimiyetinde olduğu dönemlerden bahsederken yararlanılmıştır.

3. Seyahatnameler

Sefernâme: Nâsır-ı Hüsrev (ö. 1072) tarafından kaleme alınan seyahatname tarzında bir eserdir. Nâsır-ı Hüsrev bu eserinde çeşitli şehirler ve bölgeleri gezmiş, çeşitli insanlarla tanışarak şahit olduğu birçok olayı kaydetmiştir. Eser, XI. yüzyıl toplumunun kültür ve medeniyeti hakkında orijinal bilgiler içermektedir.[61] Eserin Türkçe'ye çevirisi Abdülvehhab Tarzî tarafından yapılmıştır. Çalışmamamızda eserin bu çevirisinden yararlanıldı.[62] Nâsır-ı Hüsrev'in 1046 yılında Ahlat'a uğraması ve Ahlat hakkında verdiği bilgiler özellikle Ahlat'ta konuşulan diller ve Ahlat adının menşeî hakkında verdiği bilgiler çalışmamıza katkı sağlamıştır.

---

[58] İbnü'l Ezrak, *Meyyâfârîkin ve Amid Tarihi (Mervânî Kürtleri Tarihi)*, C. I, (Çev. Mehmet Emin Bozarslan), Koral Yayınları, İstanbul 1975. ; İbnü'l Ezrak, *Meyyâfarikin ve Amid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, (Araştırma, İnceleme ve Notlarla Çeviren: Ahmet Savran), Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1992.
[59] Şemsetttin Günaltay, *a.g.e.,* s. 443.
[60] Şihabettin b. Fazlullah el-Ömerî, *Mesâliku'l ebsâr (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım),* (Çeviri ve Notlar: Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014.
[61] Nihat Azamat, "Nâsır-ı Hüsrev", *DİA*, C. 32, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 397.
[62] Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, (Çev. Abdulvehhab Tarzî), Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1985.

Marco Polo Seyahatnamesi: Eserin yazarı Venedikli bir seyyah olan Marco Polo (ö. 1324)'dur. Marco Polo seyahatname tarzı bu eserinde Asya ve Uzakdoğu'yu gezmiş, gezip gördüğü yerlerin iktisadî, ziraî ve ticarî özellikleri hakkında bilgi vermiştir. Seyahatnamede Türk bölgeleri hakkında verdiği bilgiler önemlidir.[63] Çalışmamızda *Tercüman Gazetesi*'nin 1001 temel eser ile yaptığı çeviriden faydalanıldı.[64] Marco Polo'nun Ahlat'ta yapılan tarım ve dokuma faaliyetleri hakkında verdiği bilgiler çalışmamıza katkı sağlamıştır.

İbn Battûta Seyahatnamesi: Eser, Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta et-Tancî (ö. 1368) tarafından kaleme alınmıştır. Ortaçağ döneminin en büyük Müslüman seyyahı olarak tanımlanan İbn Battûta, gezdiği birçok yerde toplumsal hayata karışmış ve buralardaki anılarını kaleme almıştır.[65] Çalışmamızda eserin A. Sait Aykut tarafından yapılan Türkçe çevirisinden yararlanılmıştır.[66] İbn Battûta'ın Ahlat'ta önemli bir yeri olan Ahî birlikleri hakkında verdiği bilgilerden faydalanılmıştır.

Seyahatname: Bu eser Türk seyyah Evliya Çelebi (ö. 1684) tarafından yazılmıştır. Eser, 1630'lu yıllarda İstanbul'dan başlayarak 1681'e kadar Osmanlı Devleti topraklarına ve komşu ülkelere yaptığı seyahatleri anlatır. Evliya Çelebi, yüzlerce şehir ve kasaba ile binlerce köy dolaşmış, haklarında bilgi vermiştir. Gezdiği şehir adlarının nerden geldiği, şehirlerin mahalleleri, camileri, mescidleri, medreseleri, hanları, hamamları, türbeleri, çarşıları, halkın geçim kaynağı üretim malları, iklimi, giyim tarzları, sosyal yaşamları vs. hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir.[67] Çalışmamızda eserin günümüz Türkçe'sine yapılan çevirisinden faydalanıldı.[68] Evliya Çelebi 'nin Ahlat halkı ile ilgili verdiği bilgiler, Ahlat'ta bulunan camiler ve mescidler hakkında kaydettiği bilgiler çalışmamıza kakı sağlamıştır.

---

[63] Mahmut H. Şakiroğlu, "Marco Polo", *DİA*, C. 28, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 41-42.
[64] Marco Polo, *Marco Polo Seyahatnamesi*, (Yayına Hazırlayan: Filiz Dokuman), Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1950.
[65] İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, (Çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s. 11-12.
[66] İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, (Çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.
[67] Nuran Tezcan, "Seyahatname", *DİA*, C. 37, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 16.
[68] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, IV. Kitap, C. 1, (Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

I. BÖLÜM

ORTAÇAĞ'DA AHLAT'IN TARİHÎ COĞRAFYASI VE SİYASÎ ORTAMI

A. AHLAT ADININ MENŞEÎ

Ahlat adının menşeî hakkında halk arasında yayılmış olan farklı hikâyeler ve çeşitli görüşler mevcuttur. Halk arasında yaygın olan hikâyelerden biri, Ahlat adının Lat adında bir Rum kralının adından gelmiş olmasıdır. Hikâyeye göre; Ahlat'ı idare eden Lat adındaki Rum kralının Daryona adındaki kızı Müslümanların bölgeyi fethettiği sırada Müslümanlığı kabul etmiştir ancak babası Lat, Müslümanlığı kabul etmemiştir. Bu yüzden Daryona babasını öldürmüştür. Babasını öldüren kralın kızı, daha sonra çok üzülmüş ve "*ah…..Lat, ah…..Lat*" diyerek feryâd etmiştir. Böylece "ah…..Lat" hecelerinin birleşiminden Ahlat adının meydana geldiği rivayet edilmektedir.[69] Bu hikâyenin bir efsaneden ibaret olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Ahlat'ın Müslümanlar tarafından fethedildiği sırada burada Lut adında bir Roma kralının varlığı tespit edilememiştir. Ancak Hicri ikinci yüzyılda yaşamış olan ve Ahlat'ın Müslümanlar tarafından fethini ayrıntılı olarak aktaran Muhammed el-Vâkidî, *Fütûhü'ş-Şam* adlı eserinde "Taryun" adlı bir melikenin Müslüman olduğunu, Ahlat fâtihi Iyâd b. Gânm ile iş birliği yaptığını ve babasını öldürdüğü bilgisini vermektedir.[70]

Ahlat adının menşeî hakkında halk arasında yaygın olan diğer bir hikâye de yukarıdaki hikâyeye benzemektedir. Bu hikâyeye göre; Urartu hükümdarı Lat, Medlerin dayanılmaz saldırıları sonucunda Ahlat şehrini kaybetmiş ve savaşta ağır yaralanmıştır. Hükümdarın kızı ise babasının başını dizine koyarak ah çekmiş ve

---

[69] *Bitlis İl Yıllığı*, 1971, s. 70.
[70] Muhammed El-Vakidî, *Fütûhü'ş-Şam*, (Trc. Hasan Gülşen), NR Yayınları, İstanbul 2007, s. 400-404.

gözyaşı dökmüştür. Hükümdarının kızının "*ah…..Lat, ah…..Lat*" şeklindeki feryâdının ise şehre adını verdiği rivayet edilmektedir.[71]

Ahlat adı hakkında öne sürülen diğer bir hikâye, bu şehrin adının M.Ö 3 bin yılında Ahlat şehrini kurmuş olduğu düşünülen Hilatos adlı bir kumandandan gelmiş olduğudur.[72]

Yukarda belirttiğimiz görüşler halk arasında yaygın olsa da birer efsaneden ibarettir ve günümüz tarihçileri tarafından desteklenmemektedir. Ahlat adının menşeî hakkında görüş birliğine varilan tez; tarihte Ahlat'ta çeşitli milletlerin bir arada yaşadığı ve farklı dillerin konuşulduğundan dolayı Arapça bu ismin verilmiş olmasıdır. Bu teze dayanak olarak 1004-1088 yılları arasında yaşamış olan seyyah Nâsır-ı Hüsrev gösterilir. Nâsır-ı Hüsrev'in *Sefernâme* adlı eseri Ahlat adı hakkında bilgi veren en eski kaynak olarak kabul edilmektedir. Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey (1040-1063) döneminin bir seyyahı olan Nâsır-ı Hüsrev bu eserinde 1046 yılında Tebriz'den[73] hareket ederek Hoy[74] şehrine vardığını oradan da aynı yıl içerisinde Bargiri'ye (Van şehrinin bugünkü Muradiye ilçesi) ve Bargiri'den Van ve Vestan'a (Van'ın bugünkü Gevaş ilçesi) ulaştığını belirttikten sonra Ahlat'a vardığını belirtmiş ve bu şehir hakkında bilgi vermiştir. Nâsır-ı Hüsrev, Ahlat şehrinin Müslümanlar ile Ermenilerin sınırı olduğunu ve Ahlat şehrinde halkın üç dil (Arapça, Farsça, Ermenice) konuştuğunu belirtir ve devamında; *"Sanırım ki, bu sebepten o şehre Ahlat adını takmışlar."* der.[75] Ahlat (اخْلاَط) ismi Arapça'da "KH-L-T" fiilinden türetilen Khlit (**خَلْط**) kelimesinin çoğulu olup başka birçok anlamının yanı sıra "*karışım elemanı malzemesi, karışım, harman*" anlamlarına gelir.[76] Bu durum Nâsır-ı Hüsrev'in söylemini destekler niteliktedir. Bununla birlikte Halûk Karamağaralı, Nâsır-ı Hüsrev'den iki buçuk asır sonra Ahlat hakkında bilgi veren Zekeriya el-Kazvînî'den naklettiği bilgilere dayanarak Nâsır-ı Hüsrev'i destekleyen bilgiler vermiş ve Ahlat'ta

---

[71] Ali İhsan Gülcü, "Kubbetü'l İslâm", *Tarih ve Medeniyet*, S. 9, İstanbul 1994, s. 10.
[72] *Bitlis İl Yıllığı*, 1971, s. 70.
[73] İran'da Doğu Azerbaycan eyaletinin merkezi olan şehir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ali Sinan Bilgili, "Tebriz", *DİA*, C. 40, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 219-222.
[74] İran'ın Batı Azerbaycan eyaletinde bir şehir. Ayıntılı bilgi için bkz.: Tahsin Yazıcı, "Hoy", *DİA*, C. 18, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 258.
[75] Nâsır-ı Husrev, *a.g.e*, s. 9-10.
[76] Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995, s. 242.

yüksek tabakanın Farsça, halkın Türkçe, azınlığın ise Ermenice konuştuklarını kaydetmiştir.[77] Bunun yanı sıra Osman Turan da Ahlat'ta Selçuklulardan önce Arapça, Farsça ve Ermenice konuşulduğunu Ahlatşahlar Devleti zamanında ise Türkçe konuşulmaya başlandığını ifade etmiştir.[78]

Ahlat adının tanımlanması her dönemde farklılık göstermiştir. Ahlat şehrine Urartular "Halads" adını vermişlerdir.[79] Bizans Ermeni ve İslâm kaynaklarında sıra ile Hliat (Haliat), Helat, ve Hılat şeklinde geçer. Ahlat telaffuzu Türk devrine aittir.[80] Biz bu çalışmamızda farklı kaynaklardan nakil yaparken bütünlük sağlaması açısından Ahlat şeklinde kullanacağız.

Ahlat adının menşeî hakkında çeşitli efsaneler varsa da Arapça'da karışım, harman anlamına geldiğini söyleyebiliriz.

B. AHLAT'IN TARİHÎ COĞRAFYASI

Ahlat, günümüzde Van Gölü'nün kuzey batı kıyısında bulunan tarihî bir şehirdir.[81] Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat-Van Bölümü sınırları içerisinde kalan Ahlat, yönetim bakımından Bitlis iline bağlıdır. Ahlat ilçesi; doğu yönünde Bitlis ilinin Adilcevaz ilçesi, kuzey ve batı yönlerinde Muş ilinin Malazgird, Bulanık ve Korkut ilçeleriyle, güneybatı ve güney yönlerinde ise yine Bitlis ilinin Güroymak ve Tatvan ilçeleriyle komşu bulunmaktadır.[82]

Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Van Gölü çevresinde yapılan kazılar, Ahlat'ın yerleşik hayata geçişi hakkında bizlere bilgi vermektedir. Bölgede yapılan kazılar yerleşik hayata geçişin M.Ö 5500-6000 yıllarına kadar ulaştığını belgelemekte ve Neolitik tabakalar arasından çıkan tahıl çeşitleri ve evcil hayvan kalıntıları da burada M.Ö 5000 yılından beri geniş çaplı bir tarım kültürünün varlığını ortaya

---

[77] Haluk Karamağaralı, "Ahlat Kazıları (1967-1991)", *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu: 04-07 Eylül 2006*, (Editör: Oktay Belli), Desen Ofset Matbaası, Ankara 2007, s. 84.
[78] Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013, s. 142.
[79] Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 63.
[80] Osman Turan, *a.g.e.*, s. 99.
[81] Faruk Sümer, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", *Belleten*, C. L, S.197, TTK, Ankara 1986, s. 147.; Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK, Ankara 2015, s. 63.
[82] Kenan Arınç, "Ahlat'da Doğal Barınaklar (Mağara-Konutlar) ve Bazı Prehistorik Yerleşme İzleri", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 24, Erzurum 1997, s. 110.

koymaktadır.[83] Bununla beraber Tilkitepe Höyüğü'nde yapılan kazı çalışmaları bölgenin Kalkolitik Çağ'da yerleşime sahne olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca yeni yapılan arkeolojik çalışmalarda, bölgenin M.Ö 3000 yılında yani ilk Tunç Çağı'nda da yoğun bir iskân gördüğü anlaşılmaktadır.[84]

Stratejik değeri yüksek bir ticaret, sanat ve kültür merkezi olan Ahlat, tarih boyunca Anadolu, Mısır ve Irak'a hâkim olan devletlerin elde tutmaya, hiç olmazsa kontrol etmeye önem verdikleri bir yer olmuştur. Ahlat ve çevresi bu konumuyla sürekli yöreye hâkim olmak isteyen güçler arasında bir ara bölge ya da bir savaş alanı görüntüsü sergilemiştir. Bilindiği kadarıyla yörede Anadolu'nun ilk devletlerinden Mittaniler ile başlayan siyasî yapılanma Hititlerin bölgeye ulaşma çabasıyla devam etmiş, nihayet Urartular, Van Gölü Havzası'nın yegâne hâkimleri olarak yükselmişlerdir.[85] Tarih kaynaklarından edinilen bilgilere göre Ahlat, İslâm öncesi dönemde sırasıyla Urartu, Asur, İskit, Med, Pers, Roma, Part, Sâsânî ve Bizanslıların hâkimiyetinde olmuştur.[86] İslâm öncesi dönemde Ahlat ve çevresinde özellikle Roma ve Bizans dönemleri oldukça hareketli geçmiştir.[87]

Belâzurî (ö. 892), *Fütûhu'l Büldân* adlı eserinde dönemin râvilerinden naklettiği bilgilere göre Ahlat'ın İslâm fetihlerinden önce İrminiyye (Ermeniye) Bölgesi içerisinde yer aldığını belirtmiştir. Bu dönemde Ermeniye Bölgesi'nin; Birinci Erminiye, İkinci Erminiye, Üçüncü Erminiye ve Dördüncü Erminiye olarak bölümlere ayrıldığını belirtmiş ve bir rivayete göre Ahlat'ın Şimşat, Kalîkalâ,[88] Erciş ve

---

[83] Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, TTK, Ankara 1992, s. 16-17.
[84] Muhammed Beşir Aşan, "Van Yöresi Üzerine Yapılan Tarih Araştırmaları ve Bazı Düşünceler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 87, Etam Matbaa, İstanbul 1993, s. 150-151.
[85] Füruzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK, Ankara 1991, s. 3. ; Sâlim Cöhce, "Ahlat ve Çevresinde Yurt Tutmuş ya da Yerleşmiş Türk Boyları", *II. Uluslararası Ahlat-Avrasya Bilim, Kültür ve Sanat Sempozyumu 25-27 Eylül 2013*, Bitlis Eren Üniversitesi Yayını, (Yayına Hazırlayanlar: Oktay Belli, Vedat Evren Belli), İstanbul 2014, s. 245.
[86] Hasan Almaz, "Nâsır-ı Husrev'in Sefer-Nâme'sinde Ahlat ve Çevresi", *IV. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu: 17-21 Haziran 2008*, (Editör: Oktay Belli), Gramat Grafik ve Matbaacılık, Ankara 2011, s. 195.
[87] Ahlat'ta Roma ve Bizans dönmeleri için Bkz. Halil Demîrcioğlu, *Roma Tarihi, C. I, Cumhuriyet -Menşelerden Akdeniz Havzasında Hâkimiyet Kurulmasına Kadar-*, TTK, Ankara 1993, s. 406-407. ; Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (Çev. Fikret Işıltan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970, s. 2-4. ; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), TTK, Ankara 2011, s. 47.
[88] Bugünkü Erzurum. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Cevdet Küçük, "Erzurum", *DİA*, C. 11, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 321.

Bâcüneys vilayetleri ile birlikte Dördüncü Erminiye olarak bilindiğini; başka bir rivayete göre ise Ahlat'ın Kalîkalâ, Erciş ve Bâcüneys vilayetleri ile birlikte Üçüncü Ermeniye olarak bilindiğini ifade etmiştir.[89]

İbn Hurdâzbih, (ö. 912-913) *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik* adlı eserinde Ahlat'ı "Hılât" şeklinde yazar ve Belâzurî gibi Ermeniye Bölgesi'ni dört bölüme ayırmaktadır. Ancak bu müellif, Ahlat'ın Şimşat, Kalîkalâ, Erciş ve Bâcüneys ile birlikte Dördüncü Ermeniye içerisinde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Arran, Cürzcân ve Sîsecân bölgelerinin Hazar toprakları, Neşevey, Sirâc, Bagrevand, Ahlat ve Bâcüneys bölgelerinin ise Rum toprakları içerisinde olduğunu kaydetmiştir.[90]

Muhammed b. Ahmed el-Mukaddesî (ö. 1000), *Ahsenü't-Tekâsîm* adlı coğrafya eserinde "Hlat" şeklinde yazdığı Ahlat'ı Azerbaycan ve Ermenistan bölgesi içerisine almakta ve bu bölgeye bolluk ve bereket diyarı anlamına gelen "Rehab" adını vermektedir. Ayrıca burayı bereketli, güzel iklimi, meyveleri ve üzümleri bol olan bir bölge olarak tanımlamaktadır. Ahlat'ı ise ikliminin Irak iklimini andırdığını, fiyatlarının düşük olduğu, ağaçlarla kaplı, nehirlerle bezeli güzel bir şehir olarak tanımlamaktadır. Diğer taraftan, Rehab bölgesinin güzel manzaralı bir İslâm yurdu olduğunu, Rumlara karşı bir sınır duvarı olarak sayıldığını ifade etmektedir.[91] Rehab bölgesini er-Ran, Ermeniye ve Azerbaycan olarak üç bölgeye ayırmış ve Ahlat'ın da ikinci bölge olarak tanımladığı Ermeniye Bölgesi içerisinde olduğunu belirtmiştir. Ve bu bölgeden perdeler, güzel desenli halılar ve başka birçok özel eşyaların ihraç edildiğini kaydetmektedir.[92] Ahlat'ı da düz ovada kurulmuş, güzel bahçeleri, kerpiç bir kalesi, cuma mescidi ve bir akarsuyu olan bir şehir olarak tanımlamaktadır.[93]

Mukaddesî'nin Zekariyâ Kazvînî'nin *Âsâru'l Bilâd* adlı eserinden naklettiği bilgiye göre Ahlat halkı Müslüman ve Hıristiyanlardan oluşur ve burada Acemce,

---

[89] Belâzurî, *Fütûhu'l Büldân*, (Trc. Mustafa Fayda), Siyer Yayınları, İstanbul 2013, s. 225.
[90] İbn Hurdâzbih, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik,(Yollar ve Ülkeler Kitabı),* (Çev. Murat Ağarı), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s. 106.
[91] Muhammed b. Ahmed el-Mukaddesî, *Ahsenü't-Tekasim (İslâm Coğrafyası)*, (Çeviri ve Notlar: Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2015, s. 380.
[92] El-Mukaddesî, *a.g.e.*, s. 381-382.
[93] El-Mukaddesî, *a.g.e.*, s. 388.

Ermenice ve Türkçe konuşulmaktadır. Ahlat'ta üretilen kilitlerin ise benzerinin başka yerde bulunmadığı belirtilmektedir.[94]

X. yüzyılın önemli coğrafyacılarından olan İbn Havkal (ö. 977) ise *Sûretü'l-Arz* adlı eserinde Ermeniye Bölgesi'ni İç Ermeniye ve Dış Ermeniye olarak ikiye ayırmakta ve Ahlat'ın Erciş, Malazgird, Neşva, Bargiri, Vastan, Bitlis, Kalîkalâ, Erzen, Meyyâfârikin ile birlikte Dış Ermeniye içerisinde yer aldığını belirtmektedir. Havkal'a göre Neşva, Bargiri, Ahlat, Malazgird, Bitlis, Kalîkâ, Erzen ve Meyyâfârikin birbirine benzer büyüklükte şehirlerdi. Ahlat'ın etrafının diğer şehirlere göre daha çok imar edildiğini belirtmiş ve halkının zengin ve mal-mülk sahibi olduğunu, orada ticarethaneler, büyük çarşılar olduğunu, tüccarların uğrak yeri olduğunu ve Ahlat halkının huysuz ve yabancılara düşman olduğunu ifade etmiştir.[95] Bargiri, Ahlat ile Erciş'in güneyinde doğu-batı yönünde uzanan, uzunluğu 10 küsür fersah olan bir gölden (Van Gölü)[96] söz etmektedir ki, bu gölden bir karış kadar küçük balıklar avlandığını, tirrih (gümüş kefali)[97] adı verilen bu balıkların tuzlanarak Musul, el-Cezîre, Irak ve Şam bölgelerine sevk edildiğini belirtmiştir. Ayrıca bu gölün kıyılarında soda tuzları elde edilerek Irak ve diğer yerlerdeki fırıncılara satıldığını ifade etmiştir. Gölün yakınlarındaki bir dağda ise sarı ve kırmızı renkte zırnık yatakları olduğunu, elde edilen zırnıkların etrafa sevk edildiğini, gölün sahillerinin bir kısmından ise altın ve gümüş lehimlemek için kullanılan kuyumcu sodası elde edildiğini ve burada tüccarların büyük kazançlar elde ettiği bilgisini vermektedir.[98]

1046 yılında Ahlat'a uğrayan şair Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme* adlı eserinde Ahlat şehrinin Müslümanlar ile Ermenilerin bir sınırı olduğunu ve burada Arapça, Farsça ve Ermenice konuşulduğunu ve bu yüzden buranın Ahlat adını taşıdığı görüşünü belirtmiştir. Ayrıca Ahlat'ta akçe ile alışveriş yapıldığını ve okkalarının üç yüz dirhem olduğu bilgisini vermiştir.[99]

---

[94] El-Mukaddesî, *a.g.e.*, s. 388.
[95] İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz (Yerin Haritası)*, (Trc. Ramazan Şeşen), *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s. 302-303.
[96] Van Gölü'ne daha önce Ahlat Gölü denildiği bilinmektedir.
[97] Van Gölü'nün inci kefali balığı.
[98] İbn Havkal, *a.g.e.*, s. 305.
[99] Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, (Çev. Abdülvehhab Tarzi), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1985, s. 10.

Ortaçağ döneminin önemli coğrafyalarından biri olan Yâkût el-Hamevî (ö. 1229), *Mû'cemü'l-Büldân* adlı eserinde çeşitli rivayetlere dayanarak naklettiği bilgilere göre Ermeniye bölgesini Küçük Ermeniye ve Büyük Ermeniye olarak ayırmaktadır. "Hilât" olarak kaydettiği Ahlat ise Büyük Ermeniye içerisinde yer almaktadır. [100] Ahlat civarındaki gölden benzeri olmayan et-Terih (inci kefali) balığından söz etmektedir ve bu balığın diğer şehirlere ihraç edildiğini kaydetmektedir.[101]

Ahlat hakkında bilgi veren diğer bir coğrafyacı ise Ebü'l Fidâ'dır (ö. 1331). Ebü'l Fidâ, *Takvîmü'l-Buldân* adlı eserinde Ahlat'ı "Halat" şeklinde kaydeder ve o da diğer coğrafyacılar gibi Ahlat'ın Ermeniye Bölgesi içerisinde olduğu bilgisini verir. Ahlat halkından birinin verdiği bilgilere dayanarak Ahlat şehrinin düz bir arazide olduğunu, çok sayıda bostanları olduğunu, Dımaşk ırmakları gibi ırmakları olduğunu ancak bu ırmaklardan bir kısmının şehrinin içine girdiğini belirtmektedir. Ayrıca şehirde harap halde bulunan surlar olduğu, şehrin soğuğunun şiddetli olduğunu ve dağların bir günden fazla uzaklıkta olduğunu ifade eder. Bunun yanı sıra Ebû'l Fidâ, İbn Sâid el-Mağribî (ö. 1286) nin *Kitâbü'l Coğrafya* adlı eserinden naklettiği bilgiye göre Ahlat'ın Ermeniye'nin en büyük şehri olduğunu ve adının ünlü olduğu bilgisini vermektedir.[102] Van Gölü hakkında verdiği bilgilerde ise buranın Ahlat'ın bir günlük doğusunda olduğunu, buradan tarih (inci kefali) balığının avlandığını ve bu balığın etrafa sevk edildiğini bildirir.[103]

Günümüzde Bitlis iline bağlı olan Ahlat ve çevresinde yapılan arkeolojik kazılar burada M.Ö 5500-6000 yıllarında insan yerleşiminin olduğunu göstermiştir. Coğrafi konumu itibari ile tarih boyunca stratejik değeri yüksek bir şehir olan Ahlat, birçok medeniyetin sahip olmak istediği bir şehir olmuş ve bu özelliğinden dolayı birçok savaşa ev sahipliği yapmıştır. Dönemin coğrafyacılarından edindiğimiz bilgilere göre Ahlat'ın İslâm öncesi dönemde Ermeniyye bölgesi sınırları içerisnde yer

---

[100] Seyfettin Çetin, *Yâkût el-Hamevî'nin Mû'cemü'l-Büldân'ıda Kürtler*, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2014, s. 58.
[101] Seyfettin Çetin, *a.g.e.*, s. 202-203.
[102] Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Buldân,* (Trc. Ramazan Şeşen) *(Ebü'l-Fida Coğrafyası)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s. 315.
[103] Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.,* s. 53.

aldığını görmekteyiz. Hem stratejik değerinin yüksek olması hem de bereketli topraklara sahip olması birçok medeniyetin Ahlat'a neden sahip olmak istediği sorusunun bir yanıtı niteliğindedir. Müslümanlar ile Hırıstiyanlar arasında bir sınır şehri olan Ahlat, tarih boyunca bir mücadele alanı olmasının yanı sıra önemli bir bilim, kültür, sanat ve ticaret merkezi olmuştur.

C. AHLAT'IN SİYASÎ ORTAMI

Ahlat, stratejik değeri yüksek bir bölgede olduğu için tarih boyunca güçlü devletlerin hâkimiyeti altına almak istedikleri bir şehir konumunda olmuştur. Bu özelliği dolayısıyla Ahlat, yöreye hâkim olmak isteyen güçler arasında meydana gelen savaşların ana hedefi konumunda olmuştur.

1. Ahlat'ın İslâm Devletleri Tarafından Fethedilmesi

Ermeniye Bölgesi sınırları içerisinde bulunan Ahlat'ın İslâm Devleti tarafından ilk fethi Hz. Ömer döneminde (634-644) gerçekleşmiştir. Bu dönemde Ahlat, dönemin kumandanlarından Iyâd b. Gânm tarafından Ahlat patriği ile yapılan bir anlaşma ile vergiye bağlanmıştır.[104] Ahlat ile birlikte Ermeniye Bölgesi'nin asıl fethi ise Hz. Osman döneminde (644-656), dönemin komutanlarından Habîb b. Mesleme tarafından gerçekleşmiştir. Erzurum'u ele geçirip ilerleyen Habîb b. Mesleme, kendisini durdurmak için gönderilen Bizans ordusunu yenilgiye uğrattı ve Van Gölü'ne doğru ilerledikten sonra Ahlat'ın mahallî prenslerini itaat altına almıştır.[105] Bu durum Hz. Ömer döneminde başlayan fetihlerin Hz. Osman zamanında kesinleştirildiğini göstermektedir. Bu fetihlerden sonra Ahlat'ta İslâm dini yayılmış ve halkın bir kısmı da Müslümanlığı benimsemiştir. Habîb b. Mesleme, Ahlat'ın da dahil olduğu Ermeniye topraklarındaki yerleri fethedince, Hz. Osman'a bu fetihleri bir mektupla bildirdi. Hz. Osman, bütün Ermeniye Bölgesi'ne Habîb b. Mesleme'yi vali olarak tayin etti ancak çok kısa bir süre sonra onu düşmanın ilerlediği Şam ve el-Cezîre'ye savaşçı

---

[104] Belâzurî, *a.g.e.,* s. 204.; Muhammed el-Vâkidî, *a.g.e.,* s. 400-404.
[105] Belâzurî, *a.g.e.,* s. 230.; Streck, "Ermeniye", *İA,* C. IV, MEB, İstanbul 1978, s. 317-318.

olarak gönderdi ve bölgeye Huzeyfe b. El-Yeman el-Absî'yi vali olarak tayin etti.[106] Hz. Ali döneminde (656-661) Ermeniye Bölgesi'ne el-Eş'as b. Kays tayin edilmiştir. Daha sonra Emevîler Devleti'nin kurucusu Muâviye (661-680) halife olduğunda bölgeye Abdullah b. Hatim b. En-Num'an b. Amr el-Bâhılî vali olarak tayin edilmiştir.[107] Böylece Ahlat'ta Emevîler dönemi başlamış oluyordu.

Emevîler döneminde Muâviye halifelik görevini üstlendikten sonra ülkede siyasî birliği, sağlamış ve 662 yılında Bizans'ın kontrolünde bulunan Anadolu seferlerine başlamıştır. Emevîler, 663 ve 664 yıllaında Bizans'a karşı hem karadan hem de denizden seferler düzenlemiştir. Bu seferler yaz ve kış olmak üzere yılda iki defa yapılmaktaydı.[108] Emevîlerin Anadolu ve Ermenistan topraklarına yaptkları ilk akınlar 662 yılında gerçekleşmiştir. Bu akınlar ile Emevîler, parlak zaferler kazanıp büyük ganimetler elde etmişlerdir.[109] 663 yılında Büsr b. Ertat kumandasında yapılan akın ile Emevîler, Konstantiniye (İstanbul)'ye ulaşmayı başardılar. 664-665 yıllarında Abdurrahman b. Halid b. Velid Doğu Karadeniz'e, 666 yılında ise Mâlik b. Hübeyre Bizans topraklarına sefere çıkmışlardır. 667-670 yılları arasında Emevîler, Bizans topraklarında askerî faaliyetlerini arttırmışlarıdır.[110] Emevîlerin bu askerî faaliyetlerin asıl hedefinin İstanbul olduğunu söylemek mümkünüdür. Çünkü bu tarihlerden sonra Emevîler'in İstanbul'a sık sık akın düzenlediklerini görmekteyiz. 669 yılında gerçkeleştirilen İstanbul muhasarasında Muâviye'nin komutanları, Marmara'ya gelerek Sakız adasını zaptetmiş ve Kapıdağ yarımadasını ele geçirmişlerdir. Böylece Emevîler, güvenli bir üs merkezini ele geçirmiş oluyorlardı. 672 yılında ise Emevîler, gerçekleştirmeyi düşündükleri büyük İstanbul kuşatmasıdan önce bir deniz harekâtı ile İzmir'i işgal etmişlerdir.[111] 673 yılında Muâviye donanması Akdeniz adalarından Rodos adasını feth etmişler ve buraya yerleşmeye başlamışlardır. Böylece Müslüman

---

[106] Belâzurî, *a.g.e.,* s.235.
[107] Belâzurî, *a.g.e.,* s.235.
[108] Adem Apak, "Emevîler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Degisi*, C. 18, S. 2, Bursa 2009, s. 103.
[109] İbn Kesîr, *el Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi),* C. VIII, (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 1995, s. 46.
[110] İbrahim Sarıçam-İrfan Aycan, *Emevîler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 22.
[111] Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), TTK, Ankara 2011, s. 115. ; Şahin Uçar, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, İşaret Yayınları, İstanbul 1990, s. 83-85.

Araplar, Bizanslılar için büyük bir tehlike arz etmeye başlamışlarıdır.[112] 674 yılının bahar ayında yapılan büyük İstanbul kuşatması yaz boyunca devam etti ve sonunda Müslüman Araplar Kapıdağ yarımadasına çekildiler. Müslüman Araplar her yıl İstanbul'u almak için hem denizden hem de karadan birçok sefer düzenlemişlerdir ancak yaptıkları bütün girişimlerde sonuç alamamışlardır. Emevîler'in İstanbul'u alamamalarının en büyük nedeni Bizans'ın Grek ateşi olarak bilinen güçlü bir silahı kullanmış olmalarıydı.[113] Müslüman Araplar 678 yılında düzenlediklei son İstanbul seferinde de başarısız olunca Muâviye, Bizans ile barış yapmak zorunda kalmıştır.[114] Muâviye'den sonra Emevî halifesi olan Abdülmelik b. Mervân (685-705) da Bizans'a karşı harakete geçmeye karar verdi. Bu amaçla el-Cezîre valisi olan kardeşi Muhammed b. Mervân'ı Suriye'den Bizans üzerine düzenlenecek olan seferlerin başkomutanı olarak görevlendirdi. Muhammed b. Mervân, Ahlat'a da kıyısı olan Ermeniye Bölgesi'ndeki et-Tarrîh (Van Gölü) Gölü'nde balıkların avlanmasını yasaklayarak buradaki inci kefali olarak bilinen balıkları avlamak, satmak ve parasını almak için bazı insanları görevlendirmiştir.[115] Böylece Anadolu'yu kontrol etme amaçlı Arap-Bizans mücadelesi yeniden başlamış oluyordu.

Emevîler döneminde Ahlat'ın da içinde olduğu Ermeniye Bölgesi'nin ilk valisi Abdullah b. Hatim b. En-Num'an b. Amr el-Bâhılî vefat ettikten sonra Muâviye, yerine ölen valinin kardeşi Abdülaziz b. Hâtim b. en-Num'an'ı vali olarak tayin etti. Abdülaziz b. Hâtim b. en-Num'an, kale ve camiler inşa ederek bölgede önemli imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Daha sonra Emevî halifelerinden Abdülmelik b. Mervân (685-705), bölge valisini değiştirerek Osman b. El-Velîd b. Ukbe b. Ebî Muayt'ı vali olarak tayin etti.[116] Halife Abdülmelik döneminde Ermeniye halkı isyan etti. Bu isyandan sonra halife Abdülmelik tarafından bölgeye vali olarak tayin edilen Muhammed b. Mervân, isyancılarla savaştı ve onları mağlûp etti. İsyancıların bir

---

[112] İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Târîh*, (Çev. Ahmet Ağırakça), C. III, Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 494.
[113] A. A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (Çev. Arif Müfid Mansel) C. I, Maarif Matbaası, Ankara 1943, s. 272.
[114] Georg Ostrogorsky, a.g.e., s. 116, ; A. A. Vasiliev, s. 272.
[115] İbnü'l Esîr, Esir, *el-Kâmil fi't Târîh*, (Çev. M. Beşir Eryarsoy), C. IV, Gümüş Basımevi, İstanbul 1986, s. 327.
[116] Belâzurî, *a.g.e*., s. 236.

kısmını öldüren bir kısmını da esir alan bu vali, bölgeye hâkim olarak sükûneti sağlamıştır. Geriye kalanlara iyi muamele edeceğini vaad etti ve kendilerini Ahlat'taki kiliselerde topladı, üzerlerine kapıları kapattı ve onları ateşe verdi.[117] 708 yılında Emevîler, bölgeye saldıran Hazarlar [118] ile savaşmış ve Hazarlar'ı geri püskürtmüşlerdir. Bu savaştan sonra bölgenin valisi Mesleme b. Abdülmelik ile birlikte Hazarlar ile şiddetli bir şekilde savaşıp başarılar elde eden Mervân b. Muhammed bölgeye vali olarak tayin edildi. Mervân b. Muhammed, bölgede birçok imar faaliyetlerinde bulunduktan sonra Hazar ülkesine girdi ve Hazar topraklarında bulunan Sakâlibe (Slavlar) üzerine saldırdı, birçoğunu esir aldı ve öldürdü.[119] Bu savaştan sonra Mervân b. Muhammed, Hazar hâkanını İslâmiyet'e davet etmiş, Hazar hâkanı da Emevî ordusunun gücünden endişeye kapıldığı için İslâmiyet'i kabul etmiştir.[120] Ancak kısa bir süre sonra irtidat etmiştir. Bu olaydan sonra İslâmiyet'in Hazarlar arasında yayılmaya başladığını söylemek mümkündür.

Abbasîler döneminde es-Seffah Ebû'l Abbas'ın halifeliği döneminde (750-754) el-Cezîre ve Ermeniye vilayetleri birleştirilerek Ebû Cafer el-Mansûr bölgeye vali olarak atandı.[121] Abbasîler devrinde de Ahlat ve çevresinde mahallî hânedanlar mevkîlerinde bırakıldıkları gibi, Emevîler zamanındaki idari teşkilât aynen muhafaza edilmiştir.[122] Abbasîler döneminde Ahlat ve çevresinde Emevîler dönemine kıyasla Arap valilerin gücü daha ağır bastığından Ahlat ve çevresinde Müslüman hâkimiyeti kökleşmeye başlamıştır. Ancak bu dönemde yerli idareciler, Arap valilerine karşı isyanlarda bulunmuşlarıdır.[123] Bu isyanların en büyüğü Abbasî halifesi el-Mütevekkil zamanında (847-861) gerçekleşmiştir. Bu dönemde halife el-Mutevekkil'in Ermeniye Bölgesi'ne vali olarak tayin ettiği Yûsuf b. Muhammed b. Yûsuf el-Mervezî ile yerel

---

[117] Belâzurî, *a.g.e.*, s. 236.
[118] Hazarlar VII-XI yüzyıllar arasında Karadeniz il Kafkas Dağları'nın kuzeyinde ve İdil (Volga) Nehri dolaylarında hüküm süren bir Türk devletidir. Hazarlar tarih sahnesine Sabar Türklerinin devamı olarak çıkmışlardır.
[119] Belâzurî, *a.g.e.*, s. 238.
[120] Belâzurî, *a.g.e.*, s. 238-239.; Zeki Velidi Togan, "Hazarlar", *İA*, C. V, MEB, İstanbul 1987, s. 399.; Ahmet Taşağıl, "Hazarlar", *DİA*, C. 17, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 118.; Abdülkerim Özaydın, "Türklerin İslâmiyeti Kabulü", *Türkler*, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 245.
[121] Belâzurî, *a.g.e.*, s. 240.
[122] Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 64
[123] Streck, *a.g.m.*, s. 319.

yöneticiler arasında meydana gelen anlaşmazlık sonucunda Yûsuf el-Mervezî öldürülmüştür. Bu olaydan sonra çıkan isyanları engellemek için dönemin Abbasî halifesi el-Mustaîn Billâh (862-866) Ali b. Yahya el-Ermeni'yi Ermeniye bölgesinin valisi olarak tayin etmiştir.[124] Ahlat'ın da içinde bulunduğu Ermeniye Bölgesi'nde meydana gelen bu karmaşa Abbasî Devleti'nin bölgedeki nüfuzunun azalmasına neden olmuştur. Öyle ki şehirlere yerleşmiş olan Müslüman emîrler, Ermenileri ya da Bizans İmparatorlarını matbû tanımak zorunda kaldılar.[125] 928 yılına gelindiğinde ise Ahlat, Bizanslılar tarafından zapt edilmiştir.[126]

2. Ahlat'ın Bizans Tarafından Ele Geçirilmesi

928 yılında Ermeniye Bölgesi'ne gelen Bizans komutanı, Ahlat'ı muhasara altına almıştır. Bizans domostikosu, Ahlat halkı ile barış antlaşması yaptıktan sonra buradaki caminin minberini söküp atmış ve yerine bir haç yerleştirmiştir.[127] Bu durum bölgede Bizans hâkimiyetinin yerleşmesine neden olmuştur.

931 yılında Ermeniye Bölgesi'nde yaşayan Ermeniler, Rumlara mektuplar yazarak İslâm şehirlerine saldırmaları için teşvik etmişler ve onlara yardım edeceklerine dair söz vermişlerdir. Bunun üzerine Bizanslılar büyük bir ordu ile hareket ederek Bargiri ve Ahlat çevresini tahrip edip birçok Müslümanı öldürmüşler ve birçok esir almışlardır.[128]

940 yılında Hamdânîlerin[129] Halep kolunun kurucusu Seyfüddevle, Ahlat ile birlikte Van Gölü ve çevresinde bulunan beyleri hâkimiyeti altına almıştır. Ancak

---

[124] Belâzurî, *a.g.e*., s. 242.; Faruk Sümer, *a.g.m.*, s. 48.; Streck, *a.g.m.*, s. 319.
[125] Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 65-66.
[126] Streck, "Ahlat", *İA*, C. I, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1940, s. 160.; Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (Çev. Fikret Işıltan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970, s. 145-146.
[127] İbnü'l Esîr, *el-Kamil fi't-Târîh*, C. VIII, (Çev. Ahmet Ağırakça), Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 166.
[128] İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, C. VIII, s. 193-194.
[129] Hamdânîler, 905-1004 yılları arasında Musul ve daha sora Halep'te hüküm süren bir İslâm hânedanlığıdır. Hamdânîler hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Ali b. Zafer el-Ezdî, *Hamdaniler*, (Trc. Mehmet Akbaş), Ravza Yayınları, İstanbul 2011.; M. Sobernheim, "Hamdaniler", *İA*, C. V, MEB, İstanbul 1987, s. 179-182.

Seyfüddevle'nin ölümünden sonra Bizans saldırılarına karşı koyacak bir güç bulunmadığından bölgede Bizans saldırıları yeniden başlamıştır.[130]

993 yılında Bizanslılar Ahlat, Malazgird ve Bargiri şehirlerini kuşatmışlar ve buradaki halkı zor durumda bırakmışlardır.[131] İbnü'l Ezrak'ın ifadesine göre Mervânoğullarından Emîr Ebû Ali b. Mervân Bizanslılar'a saldırarak onları yenilgiye uğratmış ve bunun üzerine Mervânoğlu Emîr Ebû Ali b. Mervân ile Bizans arasında 10 yıllık barış antlaşması imzalanmıştır.[132] Ancak İbnü'l Esîr, Mervânoğlu Emîr Ebû Ali b. Mervân'ın başarısından söz etmemiş ama 10 yıllık bir antlaşmadan sonra Bizanslıların geri döndüğünü ifade etmiştir.[133] Bu antlaşmadan sonra Ahlat ve çevresinde Mervânoğulları'nın hâkimiyeti görülmeye başlanmıştır.

3. Ahlat'ta Mervânîler Dönemi

Mervânoğlu Emîr Ebû Ali b. Mervân, 997 yılında ölünce yerine kardeşi Ebû Mansûr Mümehhidüddevle Sâid geçti.[134] Bu dönemde 998 yılında Gürcüler Ahlat'ı kuşatmışlar fakat buradaki Mervânî askerleri ile Ahlat sakinleri Gürcüleri yenilgiye uğratıp çoğunu kılıçtan geçirmişlerdir.[135] Mervânî hâkimiyeti ile birlikte Ahlat'ta huzurun ve sükûnetin yaşandığı dönem, Nasrüddevle Ebû Nasr Ahmed döneminde (1013-1061) gerçekleşmiştir. Nasrüddevle Ebû Nasr Ahmed, hayır kurumları inşa etmiş ve bilim adamları ile şairleri himaye etmeye özen göstermiştir.[136]

1035 yılında yolları Ahlat'tan geçen bir hac kafilesi bölgede yaşayan Ermeniler tarafından saldırıya maruz kalmıştır. Bölgedeki diğer Ermeniler ile de anlaşıp birçok hacı adayını öldüren ve bir kısmını da esir alıp mallarını yağmalayan Ermenilerin amacı bu bölgeyi ele geçirmekti. Ancak Mervânoğullarından Nasrüddevle, Ermeniler

---

[130] Faruk Sümer, *a.g.e*, s. 67.; Fikret Işıltan, "Seyf-ûd-Devle", *İA*, C. X, MEB, İstanbul 1964, s. 538.
[131] İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Târîh*, (Çev. Abdülkerim Özaydın), C. IX, Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 82.; İbnü'ül-Ezrak, *Meyyâfârikin ve Amid Tarihi (Mervanî Kürtleri Tarihi),* (Çev. Mehmet Emin Bozarslan), Koral Yayınları, İstanbul 1975, s. 77.
[132] İbnü'ül-Ezrak, *a.g.e.,* s. 77.
[133] İbnü'l Esîr, *a.g.e.,* C. IX, s. 82.
[134] K.V. Zettersteen, "Mervaniler", *İA,* C. VII, MEB, İstanbul 1988, s. 781.; Abdurrahim Tufantoz, "Mervaniler", *DİA*, C. 29, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s. 231.
[135] Thomas Ripper, *Diyarbakır Merwanileri* (Çev. Bahar Şahin Fırat), Avesta Yayınları, İstanbul 2012, s. 173.; Ernst Honigmann, *a.g.e.,* s. 153.
[136] İbnü'ül-Ezrak, *a.g.e.,* s. 114-115.; Faruk Sümer, *a.g.e.,* s. 69-70.; K.V. Zettersteen, *a.g.m.,* s. 781.

ile savaş kararını almıştır. Nasrüddevle'nin ciddiyetinin farkına varan Ermeniler, barış yapmak istediler. Nasrüddevle, savaş durumunda Bizans'ın Ermenilere yardım gönderme ihtimalinden çekindiği için Ermeniler ile barış yapmayı kabul etmiştir.[137]

1043 yılında Mervânoğulları ile birlikte Ahlat da Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey (1040-1063)'e tâbi olmuştur.[138]

4. Ahlat'ın Büyük Selçuklu Devleti Hâkimiyetine Geçmesi

Ortaçağ'da Doğu Anadolu'nun en büyük, en kalabalık ve en müstahkem şehirlerinden biri olan Ahlat'a ve çevresindeki şehirlere Selçukluların ilk akınları 1018 yılında Çağrı Bey idaresinde gerçekleşmiştir.[139] Bu görüş Türk araştırmacılarının kabul ettiği yaygın bir görüştür. Ancak Ömer Soner Hunkan, "*1018 Anadolu (Rûm) Seferini Çağrı Bey Yönetimndeki Oğuzlar mı Gerçekleştirdi?*" adlı çalışmasında dönemin bazı kaynaklarından yararlanarak bu seferi yeniden ayrıntılı olarak incelemiştir. Hunkan, Çağrı Bey'in 1018'de Anadolu seferine yer veren çalışmaların devrin temel keynağı Meliknâme ve bu eserden alıntılara yer veren Abû'l Farac Tarihi ile Urfalı Mateos'un Vakayinamesi'ne dayandırıldığını ifade etmiş ve çalışmasında bu kaynaklarda yer alan bilgileri Selçuklu merkezinden çok Karahanlılar (Türk Hâkanlığı) merkezinden ele almıştır.[140] Hunkan çalışmasında 1018'de Anadolu seferini gerçekleştiren Türklerin Çağrı Bey idaresinde Oğuzlar olmadığını, muhtemel olarak bunların Büveyhî Adüdüddevle zamanında ve 1006 yılında Anadolu gazalarına katılan başka Oğuz gruplarının olduğunu ve Çağrı Bey'in Anadolu seferini 1029-1035 yılları arasında aramak gerektiği sonucuna varmıştır.[141]

---

[137] İbnü'l Esîr, *a.g.e.,* C. IX, s. 343-344.
[138] Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I-Anadolu'nun Fethi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1944, s. 55. ; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK, Ankara 1998, s. 147-148.
[139] Streck, "Ahlat", *İA*, C. I, MEB, İstanbul 1940, s. 160. ; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985, s. 235. ; Mükrimin Halil Yinanç, "Çağrı Bey", *İA*, C. III, MEB, İstanbul 1997, s. 324.
[140] Ömer Soner Hunkan, "*1018 Anadolu (Rûm) Seferini Çağrı Bey Yönetimndeki Oğuzlar mı Gerçekleştirdi?*", Akademi Günlüğü Toplumsal Araştırmalar Dergisi, C. I, S. 3, Ankara 2006, s. 78. ; Ömer Soner Hunkan, *Türk Hâkanlığı (Karahanlılar)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 213-214.
[141] Ömer Soner Hunkan, *a.g.m.,* s. 84.

Maveraünnehir'de Karahanlı (Türk Hâkanlığı) ve Gazneli Devletleri'nin saldırılarından dolayı kendilerine yeni yurt arama çabalarının sonucunda Tuğrul ve Çağrı Beyler keşif seferlerine çıkmaya karar vermişlerdir. Tuğrul Bey taarruzdan uzak çöllere çekilirken, Çağrı Bey de 3.000 kişilik bir süvari kuvveti ile batı istikametine yani Anadolu'ya doğru hareket etmiştir. Çağrı Bey bu ilk Anadolu keşif seferini yaptıktan sonra aldığı ganimetler ile Merv'e oradan da Buhara'ya gitmiştir. Yaptığı keşif hakkında Tuğrul Bey'e bilgi veren Çağrı Bey; *"Biz, buradaki güçlü devletlerle yani Karahanlı ve Gazneli Devletleri ile mücadele edemeyiz, ancak Horasan, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya gidip oralarda hükümran olabiliriz çünkü oralarda bize karşı koyabilecek bir kuvvete rastlamadım."* diyerek Tuğrul Bey'i Anadolu'ya ilerlemek için teşvik etmiştir.[142] Çağrı Bey'in bu keşif seferinden sonra Oğuzlar, Anadolu'ya girmeye başlamışlardır. 1044 yılında büyük göçlerle Doğu Anadolu'ya kütleler halinde giren Oğuzlar, Van Gölü Havzası'na girip Hıristiyanlar üzerine saldırmışlar ve birçok yeri istila etmişlerdir. Bu akınları ile Erzurum'a kadar ilerlediler ve burada bölgeye hâkim olan Mervânoğulları ile karşılaşmışlardır.[143] Oğuzların faaliyetlerinden şikâyetçi olan Mervânoğulları hükümdarı Nasrüddevle Tuğrul Bey'e bir şikâyet mektubu göndermiş ancak daha sonra dostane ilişkiler kurulmuştur.[144] Bir süre sonra Mervânî hükümdarı Nasrüddevle, Tuğrul Bey'e elçi göndererek kendisine itaatini ve bağlılığını bildirerek ona hediyeler göndermiştir.[145]

Türkler Anadolu'ya geldikleri sırada Ahlat hariç, Malazgird, Erciş, Bargiri (Muradiye), Van, Vestan (Gevaş) gibi Van Gölü ve çevresinde bütün şehirler Bizans İmparatorluğu'nun yönetiminde bulunmaktaydı.[146] Bu bölgedeki şehirleri fethetmek amacıyla 1054 ve 1055 yıllarında sefer düzenleyen Tuğrul Bey, Bargiri ve Erciş'i ele geçimeyi başardı ancak Ahlat üzerinden ilerleyerek Malazgird'i kuşatma altına aldıysa

---

[142] Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken, İstanbul 2009, s. 89-90. ; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, MEB, İstanbul 1972, s. 15-17. ; Mehmet Altay Köymen, *a.g.e.*, s. 32-33. ; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi -Siyaset, Teşkilat ve Kültür-*, TTK, Ankara 1995, s. 19.

[143] Osman Turan, *a.g.e.*, s. 119-120.

[144] Abdürrahim Tufantoz, *a.g.m.*, s. 231.

[145] İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, C. IX, s. 454.; Şeref Han, *Şerefnâme* (Çev. Mehmet Emin Bozarslan), Hasat Yayınları, İstanbul 1990, s. 30.

[146] Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 71.

da başarılı olamamıştır.[147] Stratejik değere sahip olan Ahlat, Selçuklu Sultanı Alp Arslan (1064-1072) döneminden itibaren Anadolu'ya yapılan akınların ve fetihlerin askerî hareket üssü haline getirilmiştir.[148] Malazgird Zaferi'nden önce Ahlat, Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın isteği ile Türkmen beyleri tarafından kontrol altına alınmıştır. Bu Türkmen beylerinden Hâcip Gümüş Tekin 1066 yılında Sultan Alp Arslan'ın emri ile beraberinde Afşin, Ahmetşah ve daha bazı Türkmen beyleri olduğu halde Murat ve Dicle havzalarından inerek el-Cezîre bölgesinde yer alan Ergani ve Nizip yörelerindeki bazı kaleleri ele geçirdi. Nusaybin'de başarısız bir harekât gerçekleştirdikten sonra Adıyaman yöresinde birtakım akınlar gerçekleştirdi. Bu akınları bastırmak için Bizans'ın uç komutanı Aruandanos, Selçuklu kuvvetlerinin üzerine bir baskın gerçekleştirmiş olsa da ağır bir yenilgiye uğramıştır. Bu başarılı harekâttan sonra Gümüş Tekin ve diğer emîrler, Selçuklu askerî üssü haline getirilen Ahlat'a döndüler. Ancak burada emîr Afşin, Gümüş Tekin'i aralarında meydana gelen anlaşmazlıktan dolayı öldürdü. Bunun üzerine Afşin, Sultan Alp Arslan'ın kendisini cezalandırmasından korktuğu için Anadolu'nun çeşitli yörelerinde akınlar gerçekleştirmiştir. Bu akınlar ile Bizans'a karşı önemli başarılar elde etmesinden dolayı Sultan Alp Arslan, Afşin'i affettiğine dair kendisine bir mektup göndermiş ve Ahlat'a geri dönmesini istemiştir.[149] Afşin'in Ahlat'a olması Sultan Alp Arslan'nın 1071'de Malazgird'e girmesini kolaylaştırmış ve zaferin kazanılmasında büyük bir rol oynamıştır.[150] Bu sıralarda Erbasgan ve Sunduk gibi Türkmen beyleri de Ahlat'ı

---

[147] İbnü'l Esîr, *a.g.e*., C. IX, s.454.; Tuğrul Bey'in Doğu Anadolu seferleri hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekâyi-Nâmesi(925-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)* (Çev. Hrant D. Andreasyan), TTK, Ankara 2000. s. 100-103.

[148] Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 71.; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri,* C. I, (Haz. Refet Yinanç) TTK, Ankara 2013, s. 105.

[149] Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, TTK, Ankara 1990, s. 18-21. ; Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 71

[150] Faruk Sümer, "Afşin" *DİA*, C. 1, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 440. Malazgird Zaferi hakkında ayrınılı bilgi için Bkz. İbnül Ezrak, *a.g.e*, s. 176-177. ; İbnül Esir, *a.g.e*., C. X. (Çev. Abdülkerim Özaydın), s. 71. ; İbn Kesîr, *el Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi),* C. XII, (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 2000, s. 218-220. ; Azîmî, *Azîmî Tarihi* (Metin, Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim), TTK, Ankara 2006, s. 23. ; *Tarîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçukname)* (Tercüme ve Notlar: Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner), Atıf Yayınları, Ankara 2014, s. 22. ; Faruk Sümer-Ali Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri),* TTK, Ankara 1988, s. 4,8,19,24,51-52. ; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi -Alp Arslan ve Zamanı-* C. III, TTK, Ankara 2001, s. 26-40. ; Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi -XI. Yüzyılın İkinci Yarısı-* (Çev. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız), TTK, Ankara 1988, s. 24-26. ; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 141. ; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken, İstanbul 2013, s.

harekât üssü olarak kullanıp Anadolu'ya akınlar düzenlemekteydiler. Bu dönemde Emîr Sunduk Ahlat emîri olarak görevlendirilmiş ve Bizans İmparatoru'nun gönderdiği 20 bin kişilik öncü kuvvetlerini bozguna uğratarak önemli başarılar kazanmıştır.[151] Ancak Alp Arslan, Malazagird Zaferi'nden kısa bir süre sonra Ahlat'ı eski sahibi Mervânîler'e geri vermiştir.[152] Selçuklu Sultanı Melikşah (1072-1092), 1085 yılında Mervânî Devleti'ni ortadan kaldırmış olmasına rağmen Ahlat, hala bir Mervânî emîrinin elindeydi.[153] Ancak Mervânî emîrinin baskılarından bıkmış olan Ahlat halkı adalet ve iyiliği ile ün kazanmış Türk emîrlerinden Sökmen el-Kutbî'yi Ahlat'a davet ettiler. Ahlat halkının davetini geri çevirmyen Sökmen el-Kutbî, kuvvetleri ile Ahlat'a geldi ve güç kullanmadan 1100 yılında Ahlat'ı Mervânî emîrinden aldı ve Mervânîler Ahlat'tan uzaklaşmış oldu.[154]

1092 yılında Melikşah'ın ölümünden sonra devlet içinde saltanat çatışmaları başladı ve Anadolu'nun birçok bölgesinde beylikler kurulmuştur. Bunlardan Ahlat ve civarında kurulmuş olanı Sandukoğulları idi. Sandukoğullarından sonra bölgeye Ahlatşahlar hâkim olmuşlardır.[155] Sandukoğulları bölgede çok kısa bir süre hâkim olmuş olmalılardır ki kaynaklarda haklarında her hangi bir bilgi mevcut değildir.

5. Ahlat'ta Ahlatşahlar Devleti Dönemi

Ahlatşahlar, 1100-1207 yılları arasında Van Gölü ve çevresinde hüküm sürmüş merkezi Ahlat olan bir Türk hânedanlığıdır.[156] Bu devlet Ermen-Şahlar, Sökmenler, Sökmeniyye veya en yaygın kullanım olarak Ahlat-Şahlar olarak da adlandırılmıştır. Eski Arap ve Ermeni kaynaklarında hâkim oldukları bölge sebebiyle daha çok Ermen-Şahlar (Ermen-Şah, Şah-ı Ermen) tabiri kullanılmıştır.[157] İslâm fetihlerinden sonra ise

---

100. ; Mehmet Altay Köymen, "Selçuklular ve Anadolu'nun Türkleşmesi Meselesi", *Selçuk Dergisi*, S. 1, Selçuklu Araştırmaları Merkezi, Konya 1986, s. 27-28.

[151] Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi -Selçuklular Dönemi- (Başlangıçtan 1086'ya kadar)*, TTK, Ankara 1987, s. 58.

[152] Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I-Anadolu'nun Fethi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1944, s. 136.

[153] Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz.: Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, s. 134-155.

[154] Osman Turan, *a.g.e*, s. 102.

[155] Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 107-108.

[156] Faruk Sümer, "Ahlatşahlar", *DİA*, C.2, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 24.

[157] Rahmi Tekin, *Ahlat Tarihi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000, s.47.

kaynaklarda Sökmenler, Sökmen İli veya Ahlatşahlar ifadesini kullanılmaya başlanmıştır. Devletin adına Sökmenler ya da Sökmen İli denilmesinin sebebi kurucusunun adının Sökmen olduğundan kaynaklanmaktadır. Bu devlete Ahlatşahlar denilmesinin sebebi ise kurulduğu bölgenin ve devletin başkentinin Ahlat şehri olmasından dolayıdır.[158]

Ahlatşahlar Devleti'nin kurucusu Sökmen el-Kutbî'dir (1100-1111). Sökmen, eski Türkçede yiğit ve kahraman anlamına gelmektedir. Kaşgarlı Mahmud'un Dîvânû lûgâti't-Türk adlı eserinde de sökmen, yiğitlere verilen unvan olarak tanımlanmıştır.[159] Sökmen, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın amcası Yâkutî'nin oğlu olan Kutbeddin İsmail'in bir kölesi olduğu için kaynaklarda genellikle efendisine nispeten Sökmen el-Kutbî olarak adlandırılmıştır.[160]

Azerbaycan ve Doğu Anadolu'nun valisi olan Kutbeddin İsmail, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın ölümünden sonra oğulları ve hânedan mensupları arasında başlayan taht kavgaları sırasında öldürülünce Sökmen, Kutbeddin İsmail'in oğlu Mevdûd'un hizmetine girdi.[161] Selçuklu Sultanı Berkyaruk (1092-1104) ve kardeşi Muhammed Tapar (1105-1118) saltanat mücadelesine giriştiği zaman Mevdûd ve onun emîri olan Sökmen, Muhammed Tapar'ın yanında yer aldılar. Mevdûd'un Muhammed Tapar'ın yanında yer almasının nedeni babası Kutbeddin İsmail'in

---

[158] Adülkerim Özaydın, "Ahlatşahlar", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C.8, Çağ Yayınları, İstanbul 1988, s. 195.
[159] Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânû Lûgâti't-Türk*, C.1, (Çev. Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1985, s. 444.
[160] Şihabettin b. Fazlullah el-Ömerî, *Mesâliku'l ebsâr (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım)*, (Çeviri ve Notlar: Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s.234.
[161] Erdoğan Merçil, *a.g.e*, s. 235-236.; Osman Turan, *a.g.e*, s. 100-102.

intikamını almak istemesiydi.[162] 1102 yılında Mevdûd öldüğünde Sökmen el-Kutbî ve diğer askerleri Muhammed Tapar'ın yanında yer alacaklarına dair söz vermişlerdi.[163]

Ahlatşahlar Devleti kurulmadan önce Ahlat, Mervânîler'in yönetimindeydi. Ahlat halkı, şehir yöneticilerinin zulüm ve işkenceye dayanan kötü yönetimden kurtulmak için Sökmen el-Kutbî'yi gizlice Ahlat'a davet ettiler. Adaleti ve iyiliği ile ünlü Sökmen, Ahlat'a geldi ve Ahlat şehrini Mervânî yönetiminden aldı. Ahlat halkı Sökmen el-Kutbî'ye kapıları açtığı için Ahlat'ı savaşmadan teslim almıştır. Sultan Muhammed Tapar hizmetlerinin karşılığı olarak Sökmen el-Kutbî'ye Ahlat ve Van Gölü Havzasını ikta etti ve böylece Sökmenli Devleti kurulmuş oldu (1100).[164]

Sökmen el-Kutbî Muhammed Tapar'a sadakat ile hizmet etmiştir. Nitekim Muhammed Tapar, kardeşi Berkyaruk arasında gerçekleşen taht kavgalarında Sökmen el-Kutbî, daima Muhammed Tapar'ın yanında yer almıştır. 1104 yılında iki kardeş arasında yapılan barış antlaşması[165] ile Selçuklu Devleti'nin iki kardeş arasında bölünmesine karar verilmiştir. Ahlatşahlar Devleti, Muhammed Tapar'a tâbi olan devletler arasında yer alıyordu.[166] Ayrıca Sökmen el-Kutbî, 1108 yılında Muhammed Tapar'ın Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan (1092-1107) ile Musul üzerine

---

[162] Mevdûd'un babası Kutbeddin İsmail (bazı kaynaklarda İsmail b. Yakutî olarak geçer), Berkyaruk'un dayısı ve Melikşah'ın amcası idi. Melikşah öldükten sonra karısı Terken Hatun, Kutbeddin İsmail ile evlenmek ister ve onu Melikşah'ın oğlu Berkyaruk ile savaşmaya çağırır. Kutbeddin İsmail, Terken Hatun'un bu teklifini kabul eder ve büyük bir ordu toplar. Berkyaruk da askerlerini toplayıp dayısı ile savaşmak amacıyla harekete geçer. Ordusu zayıflamasına rağmen Kutbeddin İsmail, İsfahan'a ulaşmayı başarır ve Terken Hatun da onu hürmetle karşılar ve adına hutbe bile okutur. Kutbeddin İsmail ile Terken Hatun evlenmek üzereydiler ancak devlet işlerini yöneten emîrler Kutbeddin İsmail'in gücünden korktukları için bu evliliğe karşı geldiler ve onu uzaklaştırdılar. Kutbeddin İsmail'in asıl amacı Berkyaruk'u öldürmek ve saltanatı ele geçirmek idi. Bunu öğrenen emîrler Kutbeddin İsmail'i öldürdüler. (İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Târîh,* (Çev. Abdülkerim Özaydın), C. X, Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s.192.)

[163] İbnü'l Esîr, *a.g.e.,* C. X, s. 293.; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/ 1105-1118),* TTK, Ankara 1990, s. 33.

[164] Osman Turan, *a.g.e*, s. 102.

[165] Barış antlaşmasının yapılma sebebi aralarındaki taht mücadelesinin uzun yıllar devam etmesi, halkın malının yağmalanmış olması, kan dökülmesi, şehirlerin tahrip olması ve köylerin yakılmasıydı. Yenik durumda olan Muhammed Tapar, sürekli yenilgilerden dolayı barış yapmayı daha uygun görürken Berkyaruk ise galip gelmesine rağmen askerlerin malî külfetinden dolayı barış yapılmasını istemiştir. Galip olmasına rağmen barış teklifinde bulunan Berkyaruk oldu. (İbnü'ül Esir, *a.g.e.,* C. X, s. 300.)

[166] İbnü'l Esîr, *a.g.e.,* C. X, s. 293-294-300-301.; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi,* TTK, Ankara 1998, s. 92.; Erdoğan Merçil *a.g.e.,* s. 236.

giriştikleri mücadelede de bölgedeki diğer emîrler I. Kılıç Arslan'ın yanında yer almasına rağmen Muhhamed Tapar'ın yanında yer almıştır.[167]

Ahlatşahlar Devleti döneminde Ahlat ve çevresinde adil bir yönetim mevcuttu. Bunun en güzel göstergesi, Sökmen el-Kutbî'nin Meyyâfârikin'i kuşattıktan sonra burada uyguladığı hoşgörü siyasetidir. 1105 yılında I. Kılıç Arslan tarafından kuşatılıp yönetimine Humartaş Süleymanî'nin getirildiği Meyyâfârikin'de baskı idaresi kurulmuştu. 1109 yılında Sökmen el-Kutbî'nin yedi ay süren kuşatmasından sonra şehir halkı Meyyafarikin'i teslim etti. Sökmen el-Kutbî, halkın üzerindeki ağır vergileri, aşarı ve baskı rejimini kaldırdı, halkın dövülmesinde kullanılan binayı yıktı, halka uygulanan ağır cezaları ve halktan alınan haksız verdikleri kaldırdı. Surlarda çalışmaları için alıkonan insanları serbest bıraktı. Ayrıca halka kendi mülklerinde tasarruf etme imkânı tanıdı, haracı azalttı ve bütün zulüm araçlarını kaldırdı.[168]

Merkezi Ahlat olan Ahlatşahlar Devleti, kurucusu Sökmen el-Kutbî döneminde hem devletin sınırları genişletilmiş hem de Haçlılara karşı mücadele edilmiştir. 1110 yılında Sökmen el-Kutbî, sultan Muhammed Tapar'ın isteği üzerine Musul emîri Mevdûd komutasında Urfa'da Haçlılara karşı mücadele etmek için görevlendirilmiştir.[169] Ancak Sökmen el-Kutbî hastalandığı için ordudan ayrılmak

---

[167] Muhammed Tapar ile I. Kılıç Arslan arasındaki mücadele hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, C. X, s. 342-345, 366-367. ; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara 1987, s. 346-347. ; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK, Ankara 2000, s. 22. ; Azîmî, *Azîmî Tarihi (Selçuklu Dönemiyle İlgili Bölümler H.430 – 538 = 1038/39 – 1143/44)*, (Metin, Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim), TTK, Ankara 2006, s. 43. ; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)*, TTK, Ankara 1995, s. 184. ; Işın Demîrkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK, Ankara 2014, s. 60-63 ; Steven Runcıman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. II, s. 91. ; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken, İstanbul 2013, s. 137. ; Ali Sevim - Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 178-180. ; Osman Turan, *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, (Hazırlayanlar: Altan Çetin - Bilal Koç), TTK, Ankara 2014, s. 138. ; Ali Sevim, "Artuk Oğlu İlgazi", *Belleten*, C. XXVI, S.104, TTK, Ankara 1962, s. 663. ; Osman Turan, "Kılıç Arslan I", *İA*, C.VI, MEB, İstanbul 1977, s. 686. ; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, MEB, İstanbul 1972, s. 91. ; Ali Sevim, *Suriye – Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, TTK, Ankara 1989, s. 115-116.

[168] İbnü'l Ezrak, *a.g.e.*, s. 232-234 ; İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, C. X, s. 377. ; Mükrimin Halil Yinanç, "Diyarbekir", *İA*, C. III, MEB, İstanbul 1977, s. 613.

[169] Büyük Selçuklu Devleti ile birçok Türkmen emîrinin Haçlılara karşı Urfa'da gerçekleşen savaş için ayrıntılı bilgi Bkz. Işın Demîrkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, C. I, TTK, Ankara, s. 122. ; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekâyi-Nâmesi(925-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Çev. Hant D. Andreasyan), TTK, Ankara 2000, s. 239-240. ; İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, C. X, s. 388 – 389. ; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk -İslâm Medeniyeti*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969, s. 182. ; Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular (H.447-521 = 1055-*

zorunda kalmıştır. Askerleri ile birlikte Ahlat'a dönmek üzere çıktığı yolda 1111 yılında Fırat Nehri kıyısındaki Bâlis şehrinde vefat etmiştir.[170] Vefat ettiği zaman Ahlatşahlar Devleti; Ahlat, Tebriz, Erciş, Adilcevaz, Meyyâfârikin, Malazgird, Muş, Van, Bargiri ve Vestan şehirlerini kapsıyordu.[171]

Sökmen el-Kutbî'nin yerini oğullarından Zahireddîn İbrahim (1111-1126/1127) aldı. Ancak Zahireddîn İbrahim'in kişiliği zayıf olması ve çok genç olduğundan dolayı ülkeyi ihtiraslı annesi İnanç Hatun yönetiyordu.[172] İnanç Hatun çeşitli entrikalarla devlet yönetiminde etkili olmaya çalışmış ve ortaya çıkan karışıklıklardan dolayı bazı şehir ve kasabalar Ahlatşahlar'ın elinden çıkmıştır.[173] Zahireddîn İbrahim'in Meyyâfârikin veziri Seyyid Ebû Sâid El-Huveyli'yi idam ettirmesi üzerine Muhmmed Tapar Meyyafarikin'in yönetimini Zahireddîn İbrahim'in elinden almıştır.[174] Bu dönemde Meyyâfârikin gibi Ahlatşahlar'a bağlı olan birçok bölge de komşu devletlerin eline geçmiştir. Kısa bir süre içerisinde Ahlatşahlar Devleti'nin sınırları Van Gölü Havzası'na kadar çekilmiştir.[175] Dirayetsiz bir yönetici olan ve annesi İnanç Hatun'un etkisinde olan Zahireddîn İbrahim, bazı emîrler ile birleşip Gürcüler'e karşı sefer düzenlemişse de başarısız olmuştur.[176]

1127), (Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim), TTK, Ankara 2014, s. 112-116. ; Steven Runciman, *a.g.e*., s. 100. ; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb (Biyografilerle Selçuklular Tarihi)*, (Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim), TTK, Ankara 1989, s. 94. ; Gregory Abû'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C. II, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara 1987, s. 351.

[170] İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, C. X, s. 389.; Ali Sevim, "Artuk Oğlu İlgazi", *Belleten*, C. XXVI, S.104, TTK, Ankara 1962, s. 665.; İbrahim Artuk, *Artuk Oğulları Tarihi,* Gençler Kitabevi, İstanbul 1944, s. 45.; Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları II*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s. 739.

[171] Faruk Sümer, *Selçuklular Devrine Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri,* TTK, Ankara 2015, s. 95.; Erdoğan Merçil, *a.g.e.,* s. 237.; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken, İstanbul 2013, s. 106.; Abdulhalûk Çay, "Ahlatşahlar Atabekliği", *Anadolu'da Türk Mührü Ahlat*, (Yayına Haz. İlhami Nalbantoğlu), Ahlat Kültür Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 9. ; Mehmet Şeker, *Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006, s. 73.

[172] Faruk Sümer, *a.g.e.,* s. 96.

[173] Abdulhalûk Çay, *a.g.m.,* s. 9.

[174] İbnü'l Ezrak, *a.g.e.,* s .237-238.; Mustafa Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikin (Silvan)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2012, s. 160-161.

[175] Faruk Sümer, *a.g.e.,* s. 96.; Osman Turan, *a.g.e.,* s. 106.

[176] Urfalı Mateos, *a.g.e.,* s. 282-285.; Marie Felicite Brosset, *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, (Çev. H.D. Andreasyan), (Notlar ve Yayına Hazırlayan: Erdoğan Merçil), TTK, Ankara 2003, s. 339.

Zahireddîn İbrahim'in 1127 yılında ölümünden sonra Ahlatşahlar'ın başına Sökmen el-Kutbî'nin diğer oğlu olan Ahmed (1127-1128) geçmiştir. Ancak devletin başında sadece on ay kalabilmiştir. Zahireddîn İbrahim döneminde olduğu gibi bu dönemde de hala hayatta olan annesi İnanç Hatun'un etkili olduğu bir yönetim devam etmiştir. Öyle ki İnanç Hatun'un Ahlatşah halkına iyi davranmadığı ve halk tarafından sevilmediği anlaşılmaktadır. Siyasî faaliyetlerde önemli rol oynayan İnanç Hatun, Ahmed'in ölümünden sonra yerine henüz altı yaşında olan Zahireddîn İbrahim'in oğlu II. Sökmen'i başa geçirip onun adına idareyi bizzat ele geçirmiştir.[177]

II. Sökmen (1128-1185), Ahmed yerine Ahlatşahlar'ın başına geçmiştir. Ancak henüz küçük yaşta olduğu için devlet yönetimi büyük ölçüde babaannesi İnanç Hatun tarafından gerçekleşiyordu. Zaten İnanç Hatun'un devleti tamamen ele geçirme isteği vardı. Öyle ki İnanç Hatun bu amaçla çocuk yaştaki torunu II. Sökmen'i öldürmek istemiştir. Bu tehlikeyi fark eden Ahlatşahlar Devleti'nin ileri gelenleri böyle bir felakete engel olmak için 1134 yılında İnanç Hatun'u öldürmüşleridir.[178]

II. Sökmen'in Irak Selçuklu Sultanı Mesud (1134-1152) ile arası açılmış ve Mesud, 1135 yılında Ahlatşahlar üzerine yürümüş ve yağma faaliyetlerinde bulunmuştur.[179] II. Sökmen, devletini güçlendirmek ve çevreden gelecek olan tehlikelere karşı önlem almak amacıyla komşu devletler ile ilişkilerini güçlendirmiştir. Bu amaç doğrultusunda 1146 yılında II. Sökmen, kız kardeşini Artuklu hükümdarı Necmeddin Alp (1154-1176) ile evlendirdi.[180] Aynı yıl kendisi de Erzurum'da kurulan bir devlet olan Saltukluların hükümdarı İzzeddin Saltuk'un (1132-1168) kızı ile evlendi.[181] Bunun yanı sıra II. Sökmen, Ahlaşahlar Devleti'ne toprak katmıştır. 1146 yılında Musul hâkimi İmâdüddin Zengi[182] ölünce aralarında II. Sökmen'in de bulunduğu komşu devletler tarafından İmâdüddin Zengi'ye ait bazı yerleri

---

[177] Osman Turan, *a.g.e*., s. 107.; Faruk Sümer, *a.g.e*., s. 97.; Abdülkerim Özaydın, *a.g.m*., s. 197.; Erdoğan Merçil, *a.g.e*., s. 23.; Ali Sevim, *a.g.e*., s. 160-161.
[178] Faruk Sümer, *a.g.e*., s. 97.
[179] Bundarî, Zubdat *Al – Nuşra Va Nuhbat Al'Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi),* (Çev. Kıvameddin Burslan), TTK, Ankara 2016, s. 163.
[180] İbnü'l Ezrak, *a.g.e*., s. 78.; Osman Turan, *a.g.e*., s. 108.; Faruk Sümer, *a.g.e*., s. 100.
[181] Abdülkerim Özaydın, "Saltuklular", *DİA*, C. 36, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 54.
[182] Musul'da kurulan Zengiler Devleti'nin kurucusu. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Coşkun Alptekin, "Zengi", *İA*, C. XIII, MEB, İstanbul 1986, s. 526-532.; Gülay Öğün Bezer, "İmâddüddin Zengi", *DİA*, C. 44, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 258-261.

kuşattılar.[183] II. Sökmen Hizan, Maden, Ayrun ve yörelerini kendi topraklarına katmıştır.[184]

II. Sökmen döneminin en önemli olayları Gürcüler ile yapılan savaşlardır. Bu dönemlerde Büyük Selçuklu Devleti'nin parçalanması, Haçlılar ile mücadeleleri ve Türk devletleri arasında meydana gelen anlaşmazlıklar, Gürcülere fırsat vermiş ve Kafkaslardan inerek Doğu Anadolu bölgesine saldırmalarına neden oluştur. Bu dönemde Gürcüler, Kıpçaklar[185] ile de ittifak ederek mücadelelerini arttırmışlardır.[186] 1161 yılında Gürcüler Ani şehrini ele geçirdiler ve burada pek çok kişiyi öldürmüşlerdir. Bu dönemde Ahlatşahlar Devleti'ne bağlı olan Ani şehri Şeddâdî Hânedanlığı'nın[187] elindeydi.[188] Türk hükümdarlarının birbirleriyle olan mücadelesini fırsat bilen ve Kıpçakların sayesinde güçlenen Gürcüler, Ani'yi ele geçirdiler. Aralarında II. Sökmen'in de bulunduğu Türk beyleri bu olayı haber alınca hemen birleşip Ani'yi kurtarmak için harekete geçtiler.[189] Ancak Ani'yi kuşatmaya giden

---

[183] İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Târîh*, (Çev. Abdülkerim Özaydın), C. XI, Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 105.; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/ 1105-1118),* TTK, Ankara 1990, s. 105.

[184] İbnü'l Ezrak, *a.g.e.*, s. 82.

[185] Kıpçaklar'ı Bizanslılar ve Latinler "Kumanos, Cumanus, Komani"; Ruslar "Polvets Kıpçaki" ; Almanlar ve diğer Batılı milletler "Falben, Valani, Paliddi" ; Ermeniler "Khartes" ; Macarlar "Kun" adlarıyla zikretmişlerdir. Bu adların ortak yönü sarı, sarımsı, solgun anlamlarına gelmeleridir. İslâm kaynaklarında "Kıbçak, Kıbşak, Kıfçak" olarak geçerken Gürcü kaynaklarında "Kıifşak, Hifşah şeklinde geçen kelimelerin etimolojisi hakkında kesin sonuca varılamamıştır. Kıpçakların adının geçtiği Rus yıllıklarında Türkmen, Peçenek ve Uzlar ile aynı kavimden oldukları vurgulanmaktadır. (Kıpçaklar ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Akdes Nimet Kurat, *IV - XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri,* TTK, Ankara 1972, s. 69-102. ; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, s. 179-189. ; R.R.A., "Kıpçaklar", *İA*, C. VI, MEB, İstanbul 1977, s. 713-716. ; Muallâ Uydu Yücel, "Kıpçaklar", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 25, İstanbul 2002, s. 420-421.; Erol Güngör, *Tarihte Türkler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006, s. 49). ; Kıpçakar'ın ortak bir Han'ı olmamıştır. Onlar, ayrı ayrı Kıpçak Hanları tarafından yönetiliyor ve siyasî bakımdan birleşemiyorlardı. Ancak Kıpçaklar geniş bir alana yayılmışlardı. Kafkasya'da geniş alanlara yayılan Kıpçaklar, Müslüman memleketlerine karşı gerçekleştirilen saldırılarda Gürcüler ile birleşmişlerdir. (V.V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, (Yayına Haz. Hüseyin Dağ), Çağlar Yayınları, Ankara 2004, s. 103).

[186] Osman Turan, *a.g.e*, s. 109.

[187] 951-1175 yılları arasında Arran ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde bazı şehirlerine hüküm süren Kürt İslâm Devleti. (E. Denison Ross, "Şeddâd", *İA*, C. XI, MEB, İstanbul 1979, s. 381.; Gülay Öğün Bezer, "Şeddâdiler", *DİA*, C. 38, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010, s. 409.)

[188] W. Barthold, "Ani", *İA*, C. I, MEB, İstanbul 1978, s. 436.

[189] M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Kars Tarihi,* C. I, Işıl Matbaası, İstanbul 1953, s. 394-395.; Yaşar Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya,* Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2000, s. 235.

Türk ordusu büyük bir yenilgiye uğramıştır.[190] Ertesi yıl Gürcüler kazandıkları bu zaferden cesaret alıp büyük bir ordu topladılar ve İslâm ülkelerine girdiler, Azerbaycan'a bağlı olan Dovin şehrine girdiler ve burada birçok esir alarak halka kötü davranışlarda bulunmuşlar ve buradaki camileri yıkmışlardır. Bunun üzerine Azerbaycan hâkimi İldeniz (1148-1175), hemen harekete geçmiş ve asker toplamaya başlamıştır. Ahlatşahlar'ın hükümdarı II. Sökmen ve diğer Müslüman beyler İldeniz'e katıldı ve doğruca Gürcü topraklarına girdiler. 1163 yılında Gürcü ülkesini yağmaladılar ve birçok esir aldılar. Gürcüler ile Müslümanlar arasında yapılan bu savaş bir aydan fazla sürdü ve sonunda Müslümanlar, Gürcüleri mağlûp etmeyi başardılar, çok sayıda Gürcüyü esir aldılar ve bir o kadarını da öldürdüler.[191] Türkler kazandıkları ganimetler ile memleketlerine döndüler. Bu sırada Ahlat'ta bulunan İbnü'l Ezrak, zafer müjdesi Bitlis ve Ahlat'a varınca bu şehirlerde şenlikler düzenlendiğini, II. Sökmen ve ordusu Ahlat'a girerken muhteşem bir merasimle karşılandığını, 300 baş hayvanın kurban edilerek etlerinin yoksullara dağıtıldığını kaydeder. [192] Aynı müellif Gürcüler ile savaşa katılan birçok askerden savaş ganimetlerini en çok elde eden emîrin II. Sökmen olduğu bilgisini aldığını kaydeder ve savaş sonrasında elde edilen ganimetler hesaplandığında II. Sökmen'in Ani şehri önünde yenildiğinde kaybettiği ganimetlerin otuz kat fazlası olduğu ortaya çıkmıştır.[193]

II. Sökmen, Gürcü tehlikesini atlattıktan sonra bu sefer Eyyûbî tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Zengiler Devleti'nin hükümdarı Nureddin Mahmud'un yerini alan kumandanlarından Selâhaddin Eyyûbî (1171-1193), küçük yerel Müslüman beyliklerini ortadan kaldırmak ve büyük bir devlet kurmak istiyordu. Bu amaç doğrultusunda 1182 yılında Musul'u kuşattı. Bunun üzerine Musul hâkimi İzzeddin,

---

[190] İbnü'l Ezrak, *a.g.e.,* s. 127.; Ali Sevim- Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 277.; Mükrimin Halil Yinanç, "Arslan-Şah", *İA*, C. I, M.E.B, İstanbul 1978, s. 612.

[191] İbnü'l Esîr, *a.g.e.,* C. XI, s. 234.; Müverrih Vardan, *Türk Fütuhatı Tarihi (889-1269)*, (Çev. Hrant D. Andreasyan), Tarih Semineri Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1937, s. 205.; İbnü'l Ezrak, *a.g.e.*, s. 134. M. Fahrettin Kırzıoğlu, *a.g.e.*, s. 397-401.; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. XII, s. 444.; Marie Felicite Brosset, *a.g.e,* s. 451.; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.m*, s. 612.; Bu savaş için ayrıntılı bilgi için Bkz. Şadruddîn Ebu'l-Hasan 'Ali İbin Nâşır İbn 'Ali El-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, (Trc. Necati Lügal), TTK, Ankara 1999, s. 109-113.

[192] İbnü'l Ezrak, *a.g.e.*, s. 134-135.; Gülay Öğün Bezer, "Şemseddin İldeniz", *DİA*, C. 22, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 81.; Faruk Sümer, "Arslanşah b. Tuğrul", *DİA*, C. 3, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 405.

[193] İbnü'l Ezrak, *a.g.e.*, s. 134.

II. Sökmen'den yardım istedi. II. Sökmen kendisinden sonra Ahlatşahlar'nın yönetimine geçecek olan Seyfeddin Beg-Timur adlı kölesini Selâhaddin Eyyûbî'nin yanına göndermiştir. Beg-Timur II. Sökmen'e Selâhaddin Eyyûbî'ye karşı geciktirilip ihmal edilmeden bir sefer düzenlenmesi gerektiğini bildirmiştir. Bunun üzerine II. Sökmen 1183 yılında Selâhaddin Eyyûbî'ye sefer düzenlemek üzere müttefikleriyle birlikte yola çıktı. Bu sırada Selâhaddin Eyyûbî Sincar'ı aldıktan sonra Harran'a, oradan da Re'sü'l-Ayn'a doğru çekilmiş ve askerlerini dağıtmıştır. Bunu haber alan II. Sökmen de seferden vazgeçip müttefikleri ile birlikte geri çekilmiştir.[194] 1185 yılında Selâhaddin Eyyûbî, Musul'u kuşatmak için tekrar harekete geçmişti.[195] Ancak Musul'u muhasara ettiği sırada II. Sökmen'in ölüm haberini aldı. Selâhaddin Eyyûbî'nin bazı emîrleri Ahlat'ın zengin bir şehir olduğunu, II. Sökmen'in devletini bırakacağı bir oğlu olmadığını söyleyip Selâhaddin Eyyûbî'yi Musul'u bırakıp Ahlat'a yönelmesi için ikna etmeye çalışmışlardır. Bunun üzerine Selâhaddin Eyyûbî, Ahlat ve Meyyâfârikin'i almaya karar vermiştir. Azerbaycan hâkimi İldeniz'in oğlu Pehlivan da Ahlat'a hâkim olmak istiyordu. Selâhaddin Eyyûbî, amcası Nasreddin Muhammed komutasında bir orduyu Ahlat'a gönderdi. Bu sırada Ahlatşahlar'ın güçlü ve sevilen emîri Beg-Timür, Meyyâfârikin'den Ahlat'a doğru hareket etti ve Ahlatşahlar Devleti yönetimini ele geçirdi. Böylece Selâhaddin Eyyûbî'nin de İldenizoğlu Pehlivan'ın da Ahlat'a hâkim olmasını engelledi. Ancak Selâhaddin Eyyûbî, bu seferden eli boş dönmemiş Meyyâfârikin'i ele geçirmeyi başarmıştır.[196]

Ahlatşahlar Devleti'ni en uzun süre yöneten II. Sökmen olmuştur. Elli yedi yıllık yönetimi döneminde Ahlat'ı iç ve dış tehlikelere karşı korumayı başarmış ve Ahlat'ı önemli bir konuma getirmiştir. II. Sökmen memleketinde yaşayan gayrimüslimlere karşı saygılı davrandığını Müverrih Vardan'ın verdiği bilgilerden

---

[194] İbnü'l Esîr, *a.g.e.,* C.XI, s. 388-389.; Erdoğan Merçil, "Selâhaddin Eyyûbi'nin Anadolu'daki Türk Devletleriyle Münasebetleri", *Belleten*, C. LIV, S. 109, TTK, Ankara 1990, s. 422.; Ramazan Şeşen, S*alâhaddîn Eyyûbî ve Devlet*, Çağ Yayınları, İstanbul 1987, s. 79.

[195] İbnü'l Esîr, *a.g.e.,* s. 404.; S. Runciman, *a.g.e*., s. 373.

[196] İbnü'l Esîr, *a.g.e.,* s. 406-407.; Osman Turan, *a.g.e*., s. 115-116.; İlhan Erdem, "XII. Asrın İlk Yarısında Anadolu'nun Doğusunda Yaşanan Hâkimiyet Mücadeleleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* C. 19, S. 30, Ankara 1997, s. 60.; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.,* s. 225-226.; Erdoğan Merçil, *a.g.m*., s. 425.; Ahmet Ağırakça, *Selâhaddin Eyyûbî ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, Beyan Yayınları, İstanbul 1997, s. 55-56.; Ramazan Şeşen, *a.g.e*., s. 83.

anlamak mümkündür.[197] II. Sökmen'den sonra devletin yönetimi memlük asıllı bir emîr olan Beg-Timür'ün eline geçmiştir.

II. Sökmen'in hiç oğlu olmadığı için ve hânedanından hiç kimse bulunmadığı için Ahlatşahlar Devleti'nin ileri gelenleri ve halkın isteği üzerine Seyfeddin Beg-Timur, Ahlatşahlar Devleti'nin başına geçti (1185-1193). Beg-Timür, II. Sökmen'in yetiştirdiği memlük asıllı emîrlerden biri idi ve ölümü sırasında Meyyâfârikin'in idaresi onun elindeydi.[198] Selâhaddin Eyyûbî, Ahlat üzerindeki emellerinden vazgeçmemişti ve 1191 yılında Meyyâfârikin'e vali olarak atadığı Takiyüddîn Ömer'i Ahlat üzerine gönderdi. Ahlatşahlar'a ait olan Hani'yi kuşatıp Ahlat'a kadar gelen Takiyüddîn Ömer, askerlerinin azlığından dolayı geri çekilmek zorunda kalmıştır. Buradan Malazgird'e giden Takiyüddîn, kısa bir süre sonra ölmüş ve böylece Ahlat bir kez daha Eyyûbîlerin tehlikesinden kurtulmuş oluyordu.[199] Ancak Selâhaddin Eyyûbî, Ahlat'ı ele geçirme isteğinden hiçbir zaman vazgeçmemiş ve zaman zaman Ahlat Eyyûbîlerin kuşatmalarına maruz kalmıştır. 1193 yılında Selâhaddin Eyyûbî'nin ölmesi sonucunda Ahlat rahat bir nefes almıştır.[200] Selâhaddin Eyyûbî'nin ölümüne çok sevinen Ahlatşahlar Devleti'nin hükümdarı Beg-Timür de iki ay sonra ölmüştür.[201] Ahlatşahlar'ı Eyyûbîlerin tehlikesinden koruyan ve halk arasında sevilip adaletli olan Beg-Timür, devleti sekiz yıl idare ettikten sonra yerine Bedreddîn Ak-Sungur geçmiştir.[202]

Yaklaşık beş yıllık saltanatı süresince Bedreddin Ak-Sungur dönemine (1193-1198) ait önemli bir siyasî gelişme yaşanmamıştır. Ancak Ak-Sungur, Erzurum meliki

---

[197] Müverrih Vardan, *a.g.e.*, s. 201- 202.
[198] Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları II*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s. 705.
[199] İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Târîh*, (Çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın), C. XII, Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 63.; Ramazan Şeşen, "İmâd Al-Dîn Al-Kâtib Al-İsfahânî'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C. 3, Güven Matbaası, Ankara 1971, s. 357-358.
[200] İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, C. XII, s. 87.
[201] İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, C. XII, s. 93.; Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C. II, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara 1987, s. 465.
[202] Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları II*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s. 694-695.

Tuğrulşah ile birleşerek Gürcü kuvvetlerini mağlûp ettikleri ve birçok ganimet elde ettikleri bilinmektedir.[203]

Ak-Sungur'un ölümü üzerine II. Sökmen'in memlüklerinden olan Kutluğ, Ahlatşah Devleti'nin başına geçti. Fakat Kutluğ'un Sasunlu bir Ermeni olması dolayısıyla Ahlatşahlar halkı tarafından kabul edilmedi. Sadece yedi gün yönetimin başında durabildi ve halk ayaklanmaya başladı. Kutluğ canını kurtarmak için bir kaleye sığındı ise de oradan çıkarılıp halk ve askerler tarafından öldürüldü ve Beg-Timür'ün El-Melikü'l-Mansûr Muhammed adındaki oğlu Ahlatşahlar Devleti'nin başına geçirildi.[204]

El-Melikü'l-Mansûr Muhammed (1198-1207), devletin başına geçtiğinde henüz 12 yaşındaydı. Bu yüzden devlet işlerini büyük ölçüde II. Sökmen'in divitçibaşısı Kıpçak asıllı Şucâeddîn Kutluğ yürütüyor, ona atabeylik yapıyordu. Ancak Muhammed, delikanlılık çağına geldiğinde Şucâeddîn Kutluğ'u önce hapsettirdi sonra da öldürttü. Muhammed'in bu davranışı halk arasında hoş karşilanmadı. Bunun yanı sıra Muhammed, ülkesini düşmanlara karşı koruyamıyordu. Ahlatşahlar Devleti'nde bu zayıf dönemden faydalanan Gürcüler ise boş durmuyor ve sürekli Ahlat'a saldırmak için fırsat kolluyorlardı.[205]

1204 yılında Azerbaycan yöresinden İslâm şehirlerine saldırmaya başlayan Gürcüler, kısa bir süre sonra Ahlat'a baskın düzenlediler ve Malazgird'e kadar ilerlediler. Ahlat'ı büyük bir yağma faaliyetlerinde bulunan Gürcüler Erciş çevresine kadar ilerlediler ve Ahlat'a bağlı olan Hısnu't Tin[206] şehrine kadar vardılar. Bunun üzerine Muhammed, Erzurum hâkimi Tuğrulşah'ın yanına gitti ve Gürcülere karşı birlikte hareket etmek için yardım istedi. Tuğrulşah da bütün askerlerini Muhammed ile birlikte gönderdi. Gürcüler üzerine yürüyen bu ordu Gürcüler'i yenilgiye uğrattı.[207] Anacak bu zafer Gürcüler üzerinde etkisi olmamış ki ertesi yıl büyük bir kalabalık ile Ahlat üzerine tekrar saldırılarda bulunmuşlardır. 1205 yılında tekrar Ahlat'a gelen

---

[203] Abdülkerim Özaydın, *a.g.m.*, s. 202.
[204] Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK, Ankara 2015, s. 111.; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 118.
[205] Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 111-112.
[206] Günümüzde Erzurum sınırlarında olan Samankale.
[207] İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, C. XII, s. 172.; Faruk Sümer, "Tuğrul Şah", *İA*, C. XII/II, MEB, İstanbul 1988, s. 42.; M. Fahrettin Kırzıoğlu, *a.g.e.*, s. 415.

Gürcüler, şehri yağmaladılar ve halkın bir kısmını esir alıp bir kısmını öldürdüler. Kimseden korkuları olmayan Gürcü askerleri her yeri talan ettiler. Ahlat'ta hiç kimse çıkıp onlara karşı mukavemet etme gücünü bulamadı. Ahlatşahlar Devleti'nin başında bulunan Muhammed, henüz küçük yaşta olduğu için ve ordu üzerinde nüfuzu olmadığı için Gürcülere karşı koyacak kimse yoktu. Halk, büyük musibetlere maruz kalınca birbirini teşvik etmek zorunda kaldı ve bölgedeki bütün Müslüman askerler Gürcülere karşı savaşmak amacıyla toplandı. Askerler, korku içerisinde Gürcülerin üzerine yürürken ve birçok gönüllü de onlara katıldı. Müslümanların saldırdıklarını duyan Gürcüler, ne yapacaklarını şaşırdılar ve geri çekilmek zorunda kaldılar. Savaş sırasında Müslüman askerler birçok Gürcü'yü öldürmüş, bir o kadarını da esir almışlardı. Böylece Ahlat, bir kez daha Gürcü tehlikesini atlatmış oluyorlardı.[208]

1207 yılında Gürcüler, bu sefer Ahlat'a bağlı olan Kars şehrine saldırdılar ve Kars'ı ele geçirmeyi başardılar. Kars valisinin Muhammed'e sürekli elçiler gönderip yardım istemesine rağmen Muhammed, devletini korumak için hiçbir şey yapmadığı gibi zevk ve eğlence peşindeydi. Bunun üzerine kendisine yardım gelmediğini gören Kars valisi, sonunda Gürcüler'den alacağı iktalar ve para karşılığında Kars'ı teslim etmeyi kabul etmiştir.[209] Bu olaydan sonra Ahlat'a bağlı olan Kars'ın Gürcülerin eline geçmesine neden olan Muhammad'in dirayetsizliği, yaşının küçüklüğü ve eğlenceye düşkünlüğü nedeniyle Ahlat halkı Muhammed'i hapsederek yerine II. Sökmen'in memlüklerinden İzzeddin Balaban'ın başa geçmesini sağladılar.[210]

İzzeddin Balaban (1207-1208), Ahlatşahlar Devleti'nin yönetiminde en son bulunan kişidir. Bu dönemde Eyyûbîler, Ahlatşahlar Devleti'ndeki yönetim zayıflığından faydalanarak sık sık Ahlat üzerine seferler düzenlemişlerdir. Bilindiği gibi Eyyûbîler daha Selâhaddin Eyyübî döneminde Ahlat'a hâkim olmak istiyor, buranın zenginliğinden faydalanmak istiyorlardı. Bu amaç doğrultusunda 1207 yılında Meyyâfârikin'i yöneten ve Eyyûbî hâkimi el-Adil'in oğlu olan el-Melikü'l-Efdal Necmeddin Eyyûb, Ahlat üzerine yürüdü ve Ahlat'a bağlı olan Mûsa Kalesi ve şehri

---

[208] İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, C. XII, s. 200-201.
[209] İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, C. XII, s. 211-212.; M. Fahrettin Kırzıoğlu, *a.g.e.*, s. 415-416.; Marie Felicite Brosset, *a.g.e.*, s. 414.
[210] İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, s. 211.; Gregory Abu'l-Farac, *a.g.e.*, s. 489.; Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 113.

ile bazı yerleri ele geçirdi. Eyyûbîler'e karşı savunma hazırlıklarına başlayan Balaban ise Necmeddin Eyyûb'e kurduğu bir tuzak ile Ahlat'a girmesini engellemiş ve Meyyâfârikin'e geri dönmesini sağlamıştır.[211] Ancak Necmeddin Eyyûb, Ahlat üzerindeki emellerinden vazgeçmemiş ve sefer hazırlıklarına başlamıştır. 1208 yılında Necmeddin Eyyûb, Ahlat ve çevresini tamamen hâkimiyeti altına almak amacıyla Malazgird üzerine yürümüş ve yapılan savaşta Balaban bu sefer yenik düşmüştür. Ahlatşahlar üzerinde büyük bir zafer kazanan Necmeddin Eyyûb, çevre şehirleri de ele geçirerek nüfuzunu arttırmıştı. Eyyûbî Devleti'nin hükümdarı el-Adil'den yardım alan Necmeddin Eyyûb'e yenik düşen Balaban, Ahlat'a sığınmış ve Erzurum Meliki Tuğrulşah'dan yardım istemiştir. Balaban'ın yardım çağrısı üzerine hemen harekete geçen Tuğrulşah, Balaban ile birleşip Necmeddin Eyyûb'ün ordusu üzerine yürüdüler. İki ordu arasında yapılan savaşı Balaban ve Tuğrulşah kazandı. Muş'a doğru geri çekilen Necmeddin Eyyûb'ün ordusunu takip eden Balaban ve Tuğrulşah neredeyse Muş'u ele geçirecekleri sırada Tuğrulşah, Ahlat'a göz dikmiş ve buraya hâkim olmak istemiştir. İzzeddin Balaban'ı öldürerek şehre doğru hareket eden Tuğrulşah, halk tarafından hain ilân edildi ve Ahlat'a girmesine izin verilmedi. Buradan ümidi kesen Tuğrulşah, Malazgird'i ele geçirmek istemiş ancak burada da aynı muameleyi görmüştür. Bunun üzerine Tuğrulşah amacına ulaşamamış ve hiçbir şey elde edemeden ülkesine geri dönmek zorunda kalmıştır.[212] Bu gelişmelerden sonra Ahlat halkının bir kısmı Necmeddin Eyyûb'e haber göndermiş ve buraya hâkim olmasını istemiştir. Halkın bu daveti üzerine Necmeddin Eyyûb, 1208 Ahlat'a girmiş ve şehir kendisine teslim edilmiştir. Ancak halkın bir kısmı Necmeddin Eyyûbî'nin Ahlat'a hâkim olmasını kabul etmemiş ve isyan faaliyetlerinde bulunmuştur. İsyancıların Erciş şehrini ele geçirmeleri üzerine Necmeddin Eyyûb, isyancıların pek çoğunu sürgün etmiş bir kısmını da öldürmüştür. Böylece Ahlat tamamen Eyyübîler'in hâkimiyeti altına girmiştir. Şehrin Eyyûbîler'in hâkimiyeti altına girmesiyle Ahlatşahlar Devleti de tarihe karışmış oluyordu.[213]

---

[211] İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, C. XII., s. 228-229.; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. XIII, s. 136.; Gregory Abu'l-Farac, *a.g.e.*, s. 489.
[212] İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, C. XII, s. 229-230.; Gregory Abu'l-Farac, *a.g.e* s. 490.; Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 113-114.; Osman Turan *a.g.e*, s. 121.
[213] İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, C. XII, s. 231-232.; Gregory Abu'l-Farac, *a.g.e.*, s. 490.

6. Eyyûbîler Döneminde Ahlat

Tuğrulşah'ın hırslarına yenik düşmesi sonucunda Ahlatşahlar hükümdarı İzzeddin Balaban'ı öldürmesi üzerine Ahlat halkı Ahlat'ı Eyyûbîlerden Melikü'l Evhad Necmeddin Eyyûb'e teslim ettiler. Ancak Ahlat'ın Eyyûbîler tarafından yönetilmesi de saldırılara maruz kalmasına engel olamamıştır. Bu dönemde Ahlat, daha çok Gürcülerin ve Hârizmşahlar'ın[214] saldırılarına maruz kalmıştır.

1208 yılında Gürcüler, kalabalık bir ordu ile Ahlat'a gelip oradan Erciş'e doğru hareket ettiler. Şehri muhasara eden Gürcüler, burada yağma hareketlerinde bulunmuş ve şehri ateşe vermişlerdir. Gürcüler, burada tek bir insan bırakmamış burayı ıssız bir kasaba haline getirmişlerdir. Necmeddin Eyyûb, bu sırada Ahlat'ta bulunmasına rağmen Gürcülerin saldırılarına karşı koyamadı. Bunun nedeni hem Gürcü askerlerinin sayıca fazla olması hem de Ahlat dışına çıkmaktan çekinmesiydi. Çünkü eğer Ahlat dışına çıkarsa daha önce kendisine isyan girişiminde bulunan, Ahlatşahlar Devleti'nin son hükümdarı olan İzzeddin Balaban yanlılarının tekrar aynı faaliyetlerde bulunmasından çekinmesiydi. Necmeddin Eyyûb'ün bu tutumu Gürcülerin Ahlat ve çevresinde rahat hareket etmelerine ve ganimet elde edip buradaki Müslümanların zarar görmesine neden olmuştur.[215] 1210 yılında Gürcüler Ahlat üzerine tekrar saldırıya geçmişlerdir. Bu saldırılar karşısında Ahlat halkı direniş göstermiş, Gürcülerin ilerlemesini engellemek için Ahlat yakınlarında bulunan bir köprüyü yıkarak yolu kapatmışlardır. Bu köprüden geçmek isteyen Gürcü kumandanı İvani, atından düşmüş ve Ahlat halkı tarafından yakalanarak esir alınmıştır. Bu sayede Müslüman esirlerin serbest bırakılması sağlanmış ve İvani'den alınan para ile Ahlat surları tamir edilmiş ve üç yıllık barış sözleşmesi imzalandıktan sonra serbest bırakılmıştır. İvani ile yapılan antlaşmaya göre Gürcüler; İvani'nin fidyesi olarak 80.000 dinar ödemeyi, 2.000 esiri iade etmeyi, 21 kaleyi teslimi ve bir daha saldırmamayı taahhüt ediyorlardı.[216] 1211 yılında Necmeddin Eyyûb'ün ölmesi

---

[214] Hârizm ve İran'da 1092-1231 yılları arasında hüküm süren Türk-İslâm hanedanlığıdır. Hârizimşahlar hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. M. Fuat Köprülü, "Hârizmşahlar" *İA*, C. V/I, MEB, İstanbul 1950, s. 465-497.; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, TTK, Ankara 1988.; Aydın Taneri, *Celâlü'd-din Harzemşah ve Zamanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1977.
[215] İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, C.XII., s. 236.
[216] İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. XIII, s. 149-150.; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 123.

üzerine Ahlat yönetimi kardeşi Melikü'l Eşref Muzafferüddin Mûsâ'nın eline geçmiştir. Muzafferüddin Mûsâ, Ahlat halkının gönlünü almayı başarmış, adil ve dirayetli bir yöneticiydi. Öyle ki "Ahlat-Şah" unvanını almış halk arasında sevilen bir kişiliğe sahipti.[217] 1220 yılında Ahlat ve ona bağlı olan şehirleri kardeşi Şehabettin Gazi'ye ikta etmiş ve onu Ahlat'a göndermiştir.[218] Bu dönemde Gürcülerin isteği üzerine büyük tehlike arz eden Moğollar'a karşı ittifak yapılmıştır.[219] Ancak Şehabettin Gazi bu ittifaka uymamış, 1223 yılında Ahlat'a bağlı bulunan Sürmârî Kalesi emîri ile birlikte Gürücler'e karşı akın faaliyetlerinde bulunmuştur. Bunu haber alan Gürcüler, Sürmârî Kalesi'ne doğru ilerlemiş ve kaleyi muhasara altına almışlardır. Bu olay üzerine Gürcü kralı Ahlat'ın gerçek sahibi olan Muzafferuddin Mûsâ'yı bir mektup göndermiş ve aralarında bir ittifak antlaşmasının olduğunu hatırlatmış ve olanların bu ittifakı bozabileceğini bildirmiştir.[220] Gürcüleri karşısına almak istemeyen Muzafferüddin Mûsâ, harekete geçmiş ve 1227 yılında Şehabettin Gazi'yi Ahlat'ın yönetiminden çekmiş, yerine naib olarak el-Hacib Ali Hüsâmeddin'i geçirmiştir.[221]

Bu dönemde Ahlat'ta bulunan Eyyûbîleri tehdit eden bir unsur da Celâleddin Hârizmşah[222] idi. 1226 yılında Celâleddin Hârizmşah'ın veziri Erzurum ve çevresinde yağma faaliyetlerinde bulunmuş ve ellerindeki ganimetlerle Ahlat yakınlarından geçmişlerdir. Bunu haber alan Muzafferüddin Mûsâ'nın nâibi Hüsâmeddin, askerlerini toplayıp yağmacıların üzerine yürümüş ve ellerindeki bütün ganimetleri ele geçirmiştir. Bu olay sonrasında Celâleddin Hârizmşah'ın veziri kendisine bir mektup göndermiş ve Ahlat'ı ele geçirmek için onu teşvik etmiştir.[223] Aynı yıl Celâleddin

---

[217] İbn Kesîr, *a.g.e.,* C. XIII, s. 161.; Faruk Sümer, *a.g.e.,* s. 75.
[218] İbn Kesîr, *a.g.e.,* C. XIII, s. 203.
[219] İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, C. XII., s. 357-359.
[220] İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, C. XII., s. 373-374.
[221] İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, C. XII., s. 381-382.; Gregory Abu'l-Farac, *a.g.e.,* s. 521.
[222] Celâleddin Harizmşah, Harizmşah Devleti'nin (1097-1220) son hükümdarı Alâeddin Muhammed'in büyük oğlu idi. Harizmşahlar Devleti, Moğol hücumları ve istilaları sonucu yıkıldı. Celâleddin, babasının ölümünden sonra Moğollar'dan kaçarak Hindistan'a kaçtı ve 1224 yılında İran'a giderek Batı İran ve Azerbaycan'a hâkim oldu. 1225 yılında Azerbaycan atabeyi Özbek'i yenilgiye uğratarak Tebriz'i ele geçirdi ve burada merkezi Tebriz olan ve Harizmşahlar Devleti'nin devamı sayılan bir hükümet kurdu. (Mükrimin Halil Yinanç, "Celâleddin Harzemşah" *İA,* C. III., MEB, İstanbul 1963, s. 49-50.)
[223] İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, C. XII., s. 417-418.

Hârizmşah, ordusuyla birlikte Tiflis'ten hareket ederek Ahlat üzerine yürüdü. Ahlat halkı ile şiddetli bir savaşa giren Celâleddin, şehir surlarına kadar dayanmış ve pek kişinin ölümüne sebep olmuştur. Bu çarpışmalar sırasında Ahlat şehrinin nâibi Hüsâmeddin de yaralanmıştı. Ancak Ahlat halkı şehri Celâleddin'e bırakmamış ve şehrin içine girmesini engellemiştir. Yağma faaliyetlerinde de bulunan Celâleddin ve askerleri kışın bastırması ve ülkelerinde isyan faaliyetlerinin baş göstermesi nedeniyle Ahlat'tan ayrılmak zorunda kalmışlardır.[224] 1227 yılında Celâleddin Hârizmşah, karısının Muzafferüddin Mûsâ'nın kumandanı olan Hacib Ali iş birliğini yaptığını öğrenince Ahlat'a karşı yeni bir sefer hazırlığında bulunmuştur.[225] 1229 yılında Celâleddin Hârizmşah, Ahlat'a geldi ve burayı kuşatmaya altına aldı. Bu arada Muzafferüddin Mûsâ, Hacib Ali'nin yerine İzzeddin Atabeg'i kumandan olarak görevlendirmişti.[226] Celâleddin Hârizmşah, şiddetli soğuklar ve aşırı kar yağışı dolayısıyla askerlerinin büyük bir kısmını çevredeki köy ve şehirlere yerleştirmişti. Çünkü Celâleddin, bu sefer Ahlat'ı almakta kararlı idi. Şehir etrafında sayısız mancınıklar yerleştirmiş ve sürekli olarak şehir surlarını yıkılıncaya kadar taşlarla dövmüştü. Şehir halkı yıkilan surları tekrar tamir etmesine rağmen Celâleddin vazgeçmemişti.[227] Nihayetinde Celâleddin Hârizmşah, 1230 yılında büyük bir saldırı ile Ahlat'ı kılıç zoruyla ele geçirdi. Muhasara sırasında Abbasî halifesi Müstansır Billâh (1226-1241) ile Anadolu Selçuklu sultanı I. Alâeddin Keykubad (1220-1237) ve Suriye Eyyûbî melikleri, Celâlaedin Hârizmşah'a Ahlat muhasarasını kaldırması ve Kubbetü'l İslâm olan bu şehri tahrib etmekten vazgeçmesi için bir çok elçi ve mektuplar göndermişlerdir ancak Celâleddin Hârizmşah, Ahlat'ı kuşatmaktan ve tahrib etmekten vazgeçmemiştir.[228] Celâleddin'in Ahlat'ı muhasarası sırasında Ahlat halkı perişan duruma düşmüş, şehirde açlık ve kıtlık baş göstermişti. Buna rağmen Ahlat halkı büyük bir sabırla şehri muhafaza etmeye çalışmıştır. Ahlat'ın tamamını

---

[224] İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, C. XII., s. 422-423.; Mükrümin Halil Yinanç, *a.g.m.*, s. 51.
[225] İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, C. XII., s. 433.; Önder Kaya, *Selahaddin Sonrası Dönemde Anadolu'da Eyyûbiler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 196.
[226] İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, C. XII., s. 448.
[227] İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, C.XII., s. 450-451.; Alaaddin Ata Melik Cüveynî, Târîh-i Cihân Güşâ, C. III, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK, Ankara 2013, s. 371-372.
[228] Hasan Geyikoğlu, "Harezmşah Celâleddin'in Van Gölü Çevresindeki Faaliyetleri ve Ahlat'ın Zaptı, *I. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, (08-10 Eylül 2204), Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 2006, s. 136.

harabeye çeviren Celâleddin Hârizmşah, halkın büyük bir kısmını da katletmişti.[229] Ahlat'ın kuşatılması İsmail el-Vanî adlı bir burç muhafızının ihaneti sonucunda gerçekleşmiştir. Ahlat'a ihanet eden bu muhafız, kendisine Azerbaycan'da bir ikta verilmesi karşılığında Celâleddin Harzemşah'a yadım edeceğini bildirmiştir. Celâleddin, İsmail el-Vanî'nin isteğini yerine getireceğine dair söz vermiştir. Bunun üzerine İsmail el-Vanî, gece yarısı surlardan ipler sarkıttı ve Celâleddin Hârizmşah'ın askerlerinin kaleye tırmanmalarına ve şehrin içine girmelerini fırsat verdi.[230] Ahlat'ın Celâleddin Harizemşah tarafından yağmalanması geçirdiği en büyük felaketlerden biri olarak değerlendirilir. Her ne kadar Celâleddin Hârizmşah, şehre hâkim olduktan sonra yeniden imar faaliyetlerinde bulunmak istemişse de başarılı olamamıştır. [231] Celâleddin Hârizmşah'ın Ahlat'ı kuşatmasından üç ay sonra Melikü'l Eşref Muzafferüddin Mûsâ ve Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad, ittifak yapmışlar ve 1230 yılında Celâleddin Hârizmşah üzerine yürümüşlerdir. Erzincan yakınlarındaki Yassıçemen'de iki ordu karşı karşıya gelmiştir. Alâeddin Keykubad'ın yanında 20.000, Melikü'l Eşref'in yanında ise 15.000 kadar asker vardı. Bu askerler, daha önce savaşlara katılmış, cesur ve tecrübeli askerlerdi. Celâleddin Hârizmşah, karşısında bu orduyu görünce şaşkına dönmüş ve geri çekilmiştir. Celâleddin Hârizmşah ve askerlerinin Ahlat'tan ayrılması ile Melikü'l Eşref buraya tekrar hâkim olmuştur. Ancak Melikü'l Eşref, Ahlat'ı ıssız bir şehir halinde görmüştü.[232] Ancak Ahlat'ta Celâleddin Hârizmşah'tan sonra Moğol saldırıları başlamış ve Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad, Ahlat'ta güvenliği sağlamak amacıyla buranın yönetimini ele geçirmiştir. Ve bundan sonra Ahlat, Türkiye Selçuklu Devleti'nin yönetimine girmiştir.

---

[229] İbnü'l Esîr, *a.g.e*., C. XII., s. 451.; Cüveynî, *a.g.e.,* s. 372.; İbn Kesîr, *a.g.e.,* C. XIII, s. 256.; *Tarîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçukname)* (Tercüme ve Notlar: Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner), Atıf Yayınları, Ankara 2014, s. 42.; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.m.,* s. 51.
[230] Aydın Taneri, *a.g.e.,* s. 67.
[231] Osman Turan, *a.g.e.,* s. 125.; Faruk Sümer, *a.g.e.,* s. 76.
[232] İbnü'l Esîr, *a.g.e.,* C. XII., s. 453-454.; Osman Turan, "Keykubâd I", *İA*, C. VI., MEB, İstanbul 1977, s. 653-654.

7. Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde Ahlat

Anadolu Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubad, Ahlat hâkimi Melikü'l Eşref ile ittifak yaparak 1230 yılında Celâleddin Hârizmşah'ı Ahlat'tan atmayı başardı ancak bu sefer de 1231 yılında Ahlat'ı Moğollar tehdit etmeye başlamışlardı. Moğollar da tıpkı Celâleddin Hârizmşah gibi Ahlat'ta yağma ve tahrib faaliyetlerinde bulunmuş, buradaki insanların ölümüne neden olmuşlardır.[233]

İbn Bibî'nin fâzıl, zâhid ve âlimlerin yurdu olarak tanımladığı Ahlat, Moğol akınları dolayısıyla boşalmış, vahşi kuşların yuva yaptığı bir yer haline gelmişti. Melikü'l Eşref ise Şam'a giderek burada zevke ve eğlenceye içine düşmüştü. Celâleddin Hârizmşah'ın askerleri de kale yollarını tamamen kesmişlerdi. Bunu haber alan Alâeddin Keykubad, Ahlat'ta huzuru sağlaması ve imar faaliyetlerinde bulunması ve bölgeyi silahlandırması için Kemâleddin Kamyar adındaki komutanı Ahlat'a göndermiştir. Bu emîr üzerine Kemâleddin Kamyar, 1232 yılında ordusu ile birlikte Kayseri, Sivas, Erzincan ve Erzurum'dan geçerek Ahlat'a vardı. Ahlat'a varan Kemâleddin Kamyar, burayı ıssız bir halde buldu. Ahlat'ta bulunan birkaç itibar sahibi kişi Kemâleddin Kamyar'ı ve Anadolu Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubad'ın askerlerini sevinçle karşıladılar ve Alâeddin Keykubad adına hutbe okudular. Kemâleddin Kamyar, Ahlat'ı fethettiğini ve buranın başıboş bırakıldığını Alâeddin Keykubad'a bildirdi. Bunun üzerine Alâeddin Keykubad, Sahib [234] Ziyâeddin Karaaslan, Müstevfî [235] Saadeddin Erdebilî ve Kadı Şerafefeddin oğlu Pervane Tâceddin'i Ahlat'a gönderdi ve buranın ihtiyaçlarını, vergi gelirlerini, kayıplarını tespit etmeleri için görevlendi.[236]

Ziyâeddin Karaaslan, Saadeddin Erdebilî ve Pervane Tâceddin, 10.000 savaşçı asker, hassa köleleri ve kendi adamlarıyla Ahlat'ta bir divân kurdular. Kayıpların bütün mallarını ve mülklerini tespit ettiler. Çevre köy ve şehirlerden kendilerine

---

[233] İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, C. XII., s. 464.
[234] Vezir.
[235] Maliyeden sorumlu nazır.
[236] İbn Bibî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye(Selçuknâme),* C. I, (Çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı Basımevi, Ankara 1996, s. 426-427.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken, İstanbul 2013, s. 397-398.

sığınan çiftçi ve köylülere topraklarını iade ettiler. Onlara mal, tohum ve hayvan verdiler. Vergileri yeniden tespit ettiler ve vergileri düşürdüler. Kale muhafızlarının gelir ve giderlerini düzenlediler ve yönetimi kuralla bağladılar. Ahlat'ın sübaşılığına[237] tecrübeli bir emîr olan Emîr Sinâneddin getirildi. Kısa süre içerisinde yapılan imar faaliyetleri ile Ahlat, eski haline getirildi.[238] Ancak Moğollar saldırıları Ahlat'ın toparlanmasına, eski ihtişamına kavuşmasına fırsat vermemiştir.

8. Moğol Saldırılarında Ahlat

Ahlat, ilk olarak yukarda da belirttiğimiz gibi Celâleddin Hârizmşah'ın Ahlat'ı tahrib etmesinin ardından 1231 yılında Moğolların saldırılarına maruz kalmıştır.[239] Moğollar, burada bulunan Celâleddin Hârizmşah'ın askerlerini kılıçtan geçirmiş ve Ahlat'a girmişledir. Gece karanlığı çöktüğünde Moğol askerleri her tarafı ateşe verip oradan uzaklaştılar.[240] Moğolların Ahlat'a ikinci saldırısı 1233 yılında Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad tarafından görevlendirilen Kemâleddin Kamyar'ın Ahlat'ı ele geçirmesinin ardından gerçekleşmiştir. Bu dönemde Moğolların Ahlat'a doğru hareket ettiğini haber alan Ziyâeddin Karaaslan, Pervane Tâceddin, Saadeddin Erdebilî ve diğer divân üyelerine vakit kaybetmeden Ahlat'ı terk etmek ve Erzurum'a çekilmek gerektiğini eğer Moğollar, Ahlat'a girerse Selçuklu ordusunun bize yetişemeyeceğini belirtmiş ve bu endişe sonucunda Ahlat'ı terk edip Erzurum'a çekilmişlerdir.[241]

Moğolların Ahlat'ta en yıkıcı saldırıları yine bir Moğol hânedanı olan İlhanlılar döneminde 1258 yılında gerçekleşmiştir. Bu dönemde İlhanlıların ilk hükümdarı Hülâgü Han (1217-1265), Bağdat ve Halep'i tahrib ettikten sonra Sukal Buğa ismindeki bir kumandanın maiyetinde bir orduyu Ahlat'ı istila etmek için gönderdi. Bu Moğol ordusu Ahlat'a vardığında burada diğer bir Moğol kumandanı olan Sotay, büyük bir askerî kuvvet ile Ahlat'a girmek üzereydi. Moğolların bu tahripkâr askerleri Ahlat halkına kötü davranarak hiç acımadan onları katlediyordu. Şehir halkı Ahlat'ı

---

[237] Ordu komutanı.
[238] İbn Bibî, *a.g.e.*, s. 428-429.; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 398-399.
[239] İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, C. XII., s. 464.
[240] İbn Bibî, *a.g.e.*, s. 432.
[241] İbn Bibî, *a.g.e.*, s. 433.

korumaya çalışsa da sokaklar ölen şehidlerin cesetleri ile dolmuştu. Bu sırada Ahlat'ta bulunan birçok âlim de ölmüştür.[242] Moğolların Ahlat'ı bu öldürücü darbesinden sonra Ahlat bir daha asla eski ihtişamına kavuşamamıştır. Çünkü bu saldırılar dolayısıyla Ahlat'tan Anadolu'nun içlerine, Kahire'ye ve Şam'a doğru göç etme faaliyetleri başlamıştır.

Ahlat'ın bir Moğol hânedanlığı olan İlhanlılar döneminde Boğatay Aka tarafından yönetilmiş olduğu 1281 tarihli Boğatay Aka Kümbeti'nden ve Boğatay Aka'nın "Emîrü'l Kebir" olarak anılmasından anlaşılmaktadır. Ahlat, İlhanlı hükümdarı Olcaytu Han (1282-1316) zamanında eyalet merkezi olmuştur. [243] İlhanlılar, Doğu Anadolu bölgesini iki askerî eyalete ayırmışlardı. Bu eyaletlerden biri merkezi Musul olan Diyarbakır eyaleti idi ve Musul, Mardin ve Diyarbakır bölgelerini içine alıyordu. Diğer bir eyalet ise merkezi Ahlat olan Van Bölgesi eyaletiydi.[244] Olcaytu Han'dan sonra başa geçen oğlu Ebû Sâid Bahadır Han döneminde (1317-1335) Ahlat valiliğine Sutay Noyan'ın getirildiği bilinmektedir. Ancak Sutay Noyan, Diyarbakır eyaletine gönderildikten sonra Ahlat bölgesinde Sutay Noyan'ın Barımbay, Hacı Tugay ve Fulad adındaki üç oğlu hâkimiyet sürdürmüşlerdir.[245] Kitabesi bulunan mezar taşlarından Ahlat'ın özellikle Olcaytu Han ve Ebû Sâid Bahadır Han döneminde canlı ve nüfusu çok olan bir şehir olduğu bilinmektedir. Ahlat'ta Moğol devrinde basilan paralar da bu iki Han'a aittir.[246]

Moğol istilaları Ahlat'ta iktisadî ve medenî durgunluğa neden olmuştu. Osman Turan'ın Hamdullah Kazvinî'den Ahlat'tan alınan vergiler hakkında naklettiği bilgilere göre Ahlat vergilerinin bu dönemde düştüğünü belirtmiştir. Buna göre Moğollardan önce Ahlat bölgesinin vergisi 200 tümen yani 2.000.000 altın iken Moğollar zamanında 39 tümene indiğini belirtir. Bu rakamlar Moğol istilalarının ne derece bir iktisadî ve medenî durgunluğa sebep olduklarını göstermektedir. [247]

---

[242] Abdürrahim Şerif, *Ahlat Kitabeleri*, Hamit Matbaası, İstanbul 1932, s. 53.
[243] Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 78-79.
[244] Faruk Sümer, *Kara Koyunlular I*, TTK, Ankara, 1967, s. 33.
[245] Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 33-34.; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar" *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. I, TTK, Ankara 1970, s. 139.
[246] Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara 2015, s. 79.
[247] Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken, İstanbul 2013, s. 138.

1335 yılında İlhanlı hükümdarı Ebû Sâid Bahadır Han'ın ölmesi ile birlikte İlhanlı Devleti yıkılmıştır.[248] İlhanlılardan sonra Ahlat'a bir başka Moğol hânedanlığı olan Celâyirliler[249] hâkim olmuştur. İlhanlı hükümdarı Ebû Sâid Bahadır Han'ın ölümünden sonra Moğollar arasında başlayan şiddetli mücadelelerden Ahlat şehri büyük ölçüde zarar görmüştür. Moğolların Anadolu'daki genel valisi olan Celâyir Şeyh Hasan, İlhanlıların ilk Hanı Hülâgü'nün soyundan olan Muhammed'i han ilan etmiş ve daha önce iktidarı eline geçirmiş olan Uyrat Ali'yi 1336 yılında mağlûp etmiştir. Şeyh Hasan, Muhammed'i tahta oturup yönetimi eline geçirdi. Müttefiki daha önce Ahlat valilerinden Sutay Noyan'ın oğlu Hacı Tugay da Diyarbakır ve Ahlat'a hâkim oldu. Bu dönemde Ahlat'ta Muhammed Han adına para basıldığı bilinmektedir. Ancak 1337-1338 yılında ortaya çıkan İlhanlı Devleti'nin başarılı emîrlerinden Emîr Çoban'ın torunu Çobanlı Küçük Şeyh Hasan, iktidarı Celâyir Şeyh Hasan'dan alarak Hülâgü'nün soyundan olan Süleyman'ı tahta geçirdi. Çobanlı Küçük Şeyh Hasan, Hacı Tugay'ı Ahlat'tan çıkarmak için 1340-1342 yıllarında Ahlat'ın kuzeyindeki Bulanık ve Muş yörelerine yağma ve tahrib faaliyetlerinde bulunmuştur. 1341 yılında Ahlat'ta Süleyman Han adına para kesilmiş olması Çobanlı Küçük Hasan'ın buranın hâkimiyetini eline geçirmiş olduğunu göstermektedir. 1342-1343 yılında ise Ahlat, Celâyir Şeyh Hasan'ın en yakın emîrlerinden Kara Hasan tarafından yağmalanmıştır.[250] 1343 yılında Hacı Tugay ile düşmanı Çobanlı Küçük Şeyh Hasan'ın öldürülmesi Ahlat'ta karışıklığa ve buradaki düzenin bozulmasına neden olmuştur. Bu durumdan faydalanan mahallî reisler birçok yeri ele geçirmişti. Bu dönemde Ahlat hâkimi Celâyirlilerden Hızır Şah idi.[251] Ahlat bu dönemde Celâyirliler ile bölgeye 1388 yılından sonra gelen Timurlular (1370-1507)[252] arasında zaman zaman el değiştirmiştir. Çünkü Ahlat'a hâkim olan Moğol Celâyirliler'i Karakoyunlular'ın (1351-1469) tehditi üzerine Ahlat'ı Karakoyunlular'a teslim

---

[248] Bertold Spuler, "İlhanlılar" *İA*, C. V/II, MEB, İstanbul 1988, s. 970.
[249] Mükrimin Halil Yinanç, "Celâyir", *İA*, C. III, MEB, İstanbul 1963, s. 64.
[250] Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 79-80.
[251] Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 80.
[252] İsmail Aka, "Timurlular", *DİA*, C. 41, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 177.

etmektense Timurlular'a boyun eğmeyi yeğlemişlerdi.[253] Çünkü Timurlular da tıpkı Celâyirliler gibi Moğol soyundan gelmekteydiler.[254]

9. Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletleri Döneminde Ahlat

Karakoyunlular, İlhanlılar'ın son hükümdarı Ebû Sâid'in ölümüyle başlayan karışıklıklardan faydalanarak XIV. yüzyılın ikinci yarısının başlarında Erciş merkez olmak üzere Doğu Anadolu Bölgesi'nde hâkimiyet kurmuşlardır. Karakoyunlular'ın Ahlat'a hâkim olup olmadığı konusunda Abdürrahim Şerif, Osman Turan ile Faruk Sümer arasında farklı görüşler mevcuttur. Abdürrahim Şerif ve Osman Turan, Karakoyunlular'dan Bayındır Bey'in, kızının ve oğullarının mezarlarının Ahlat'ta bulunmasına istinaden Karakoyunlular'ın burada hüküm sürmüş olabileceklerini vurgulamışlardır.[255] Ancak Faruk Sümer, Karakoyunlular'ın Ahlat'ı ele geçirme teşebbüslerinde bulunduklarını ama buraya doğrudan hâkim olmadıklarını belirtmiştir. Karakoyunlu İskender Mirza 1422 yılında Erciş, Adilcevaz ve Ahlat'a sefer düzenlemiş ve burada bulunan Timur'un oğlu ve halefi Şah Ruh'un ülkesine dönmesinden sonra Bitlis, Ahlat ve diğer bazı şehirlere hâkim olan Emîr Şemseddin'i yakalatmış ve Ahlat hisarının teslim edilmemesi üzerine 1423 yılında Emîr Şemseddin'i öldürtmüştür ama hisar ele geçirilemedi. Yine Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah (1438-1467), 1452 ve 1457 yıllarında Ahlat ve Bitlis bölgelerini yağmalayarak pek çok kişiyi esir aldı. 1462'de ise dört kumandanını gönderip Ahlat'ı muhasara etti ancak vergi almak karşılığında muhasarayı kaldırmayı kabul etmiştir.[256] Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah, 1467'de Akkoyunlu Devleti'nin (1340-1415) hükümdarı Uzun Hasan (1452-1478) ile giriştiği savaşta mağlûp oldu.[257] Bu tarihten sonra Ahlat'ta Akkoyunlular hüküm sürmüştür.

Ahlat, 1472 yılında, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan döneminde Bayındır Bey komutasındaki bir ordu tarafından kuşatıldı ve Ahlat, kendisine yurtluk olarak

---

[253] Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 82-83.; Faruk Sümer, "Ahlat", *DİA*, C. 2, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 21.
[254] Timurluların menşei için ayrıntılı bilgi için Bkz.: İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, TTK, Ankara 2000, s. 1-7; Mustafa Kafalı, "Timur", *İA*, C. XII/I, MEB, İstanbul 1979, s. 336.
[255] Abdürrahim Şerif, *a.g.e.*, s. 77-79.; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 138.
[256] Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 82-83.
[257] Mükrimin Halil Yinanç, "Cihan-Şah", *İA*, C. III, MEB, İstanbul 1963, s. 187.

verildi. Büyük bir kumandan olan Bayındır Bey'in 1481 yılında ölümünden sonra Ahlat, Bayındır Bey'in oğlu tarafından yönetilmiştir. [258]

Akkoyunlular'dan sonra Ahlat'a Safevîler ve ardından 1533-1535 yılında gerçekleşen Irakeyn Seferleri ile Osmanlı Devleti hâkim olmuştur.[259]

[258] Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 84.
[259] Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 85.

II. BÖLÜM

ORTAÇAĞ TÜRK KÜLTÜR VE MEDENİYETİNDE AHLAT'IN SOSYO-EKONOMİK DURUMU

A. TÜRK KÜLTÜR VE MEDENİYETİNDE KUBBETÜ'L İSLAM

Kültür kelimesi Türk Dil Kurumu tarafından 6 farklı şekilde tanımlanmıştır:

1. Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddî ve manevî değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin.
2. Bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü.
3. Muhakeme, zevk ve eleştirme yeteneklerinin öğrenim ve yaşantılar yoluyla geliştirilmiş olan biçimi.
4. Bireyin kazandığı bilgi.
5. Tarım.
6. Uygun biyolojik şartlarda bir mikrop türünü üretme.[260]

Biz bu çalışmamızda Ahlatşahların kültür ve medeniyeti üzerinde dururken kültürün birinci tanımından yola çıkacağız.

Günlük konuşmalarımızda ya da sanat ve bilim çalışmalarında kullandığımız kültür sözcüğü Latince kökenli olup Türkçeye Fransızcadan geçmiştir. Latince "cultura" toprağa bir şeyler ekip ürün almak, üretmek anlamlarında kullanılıyordu. Voltaire, Fransız Devrimi öncesinde bu kavramı insan zekâsının oluşumunu ve

[260] Türkçe Sözlük, 11. Baskı, TDK, Ankara 2011, s. 1558.

gelişimini belirleyen terim olarak kullanınca sözcük değişik bir anlam kazanmış oldu. Fransızcadan Almancaya ilk önce "cultur" daha sınırları "kultur" şeklimde geçen sözcük zamanla bütün Avrupa dillerine yayıldı.[261] Kültür kelimesi uzun bir süre uygarlık kelimesi ile aynı anlamda kullanılmıştır. Örneğin Hegel, bu iki kelimeyi aralarında bir ayrım gözetmeksizin kullanmıştır. Ancak daha sonra bu ki kavram arasında bir ayrım yapma ihtiyacı hissedilmiştir.[262] En sonunda antropologlar, E.B. Tylor'dan itibaren uygarlıktan daha başka bir kelime arayışında bulunmuşlardır.[263] E.B. Tylor; kültür kavramını ilim, inanç, sanat, ahlak, kanun ve gelenekleri kapsayan bir bütün olarak tanımlaması üzerine kültür tanımı bilimsel bir içerik kazanmıştır.[264] XX. yüzyıl başlarında kültür kavramını Türkçe olarak tanımlayan Ziya Gökalp, Fransızcadaki "culture" sözcüğüne karşılık "hars"[265] (milli kültür) ve "tehzib" sözcüklerinin kullanabileceğini dile getirmiştir. Ancak Gökalp, harsı demokratik ve milli, tezhibi ise aristokratik ve milletlarası olarak tanımladığı için kültürü karşılayan en iyi kelimenin hars olduğunu ifade etmiştir. Gökalp'e göre hars, halk geleneklerinden, yaptığı şeylerden, örflerinden, sözlü ve yazılı edebiyatından, dilinden, musikîsinden, dininden ahlâkından, estetik ve ekonomik mahsullerinden ibarettir.[266]

Kültür kelimesi birçok bilim adamı tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Kültür kelimesini ilk kez bilimsel bir temele dayandıran antropolog Tylor, kültürü uygarlık kelimesi ile eş anlamda kullanmış ve şöyle tanımlamıştır; "Kültür ya da uygarlık, insanın bir toplumun üyesi olarak edindiği bilgi, inanç, sanat, ahlak, gelenek ve göreneklerle her türlü beceri ve alışkanlıklarını içeren karmaşık bir bütündür." Kültürü antropolojik olarak tanımlayan Tylor'dan sonra antropoloji dışında toplumbilim, halkbilim, tarih, sanat tarihi gibi bilimlerin ana konularından biri olmuştur. Kültürün birkaç tanımını ele alacak olursak;

---

[261] Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014, s. 15.
[262] Fernand Braudel, *Uygarlıkların Grameri*, (Çev. Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, İstanbul 1996, s. 29.
[263] Fernand Braudel, *a.g.e.*, s. 30.
[264] Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979, s. 95-100.
[265] Hars, Arapça'da toprağın işlenmesi, tarım anlamına gelmektedir.
[266] Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, (Haz. Mehmet Kaplan), Milli Eğitim Bakanlığı. Yayınları, İstanbul 1996, s. 104-105.

"Kültür, bir toplumun tüm hayat biçimidir." (R. Linton)

"Kültür, belli bir düşünceler sistemi ya da bütünüdür." (C. Wissler)

"Kültür, topumdaki geçmiş davranışların biriktirilerek aktarılan sonuçlarıdır." (L.J. Carr)

"Kültür, bir insanın gereksinimlerinin karşılanması için doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak çalışan araç ve gereçler ile gelenek görenekler ve bedensel veya düşünceyle ilişkili alışkanlıkların tümüdür." (B. Malinowski)[267]

"Kültür, bir milletin dinî, ahlâkî, hukukî, muakalevî, bedii, lisanî, iktisadî, fennî hayatlarının ahenkli bir bütünüdür." (Z. Gökalp)[268]

"Kültür, her toplumun kendine has yaşayış ve davranış tarzıdır." (İ. Kafesoğu)[269]

"Kültür, insan hayatının maddî ve manevî ve her türlü faaliyet şeklini ve bunların vasıta ve neticesi olan eserlerin bütünüdür." (M. Kaplan)[270]

Medeniyet ise; Arapçada şehir anlamına gelmektedir. Batı dillerinde medeniyet kelimesinin karşılığı "civilisation" dur ve Latince'de şehirli anlamına gelmektedir.[271]

Medeniyet kelimesi Batı'da ilk defa Fransızca olarak (civilisation) Marquis de Mirabeau tarafından kullanılmıştır. Daha sonra ise bu kelime İngilizcede görülmeye başlanmıştır. Bu kelime Fransa ve İngiltere'de seçkin zümrelerin hayat tarzını ifade etmekteydi. Zaman içinde anlamı değişerek içeriği genişlemişse de bu anlamını kısmen muhafaza etmektedir. Medeniyet kavramı günümüzde üç ayrı anlamda kullanılmaktadır:

---

[267] Şerafettin Turan, *a.g.e.,* s. 16-17.
[268] Ziya Gökalp, *a.g.e.,* s. 30.
[269] İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, s. 16.
[270] Mehmet Kaplan, "Kültür ve Kültürü Meydana Getiren Unsurlar", *Türk Kültür ve Medeniyeti (Makaleler)*, C. I, Atatürk Üniversitesi Türk Kültür ve Medeniyeti Araştırma Enstitüsü Deneme Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara 1976, s. 53.
[271] İlhan Kutluer, "Medeniyet", *DİA*, C.28, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 296.

1. Gündelik dildeki "medenî insan" deyiminde olduğu gibi başkalarına karşı görgülü davranma konusunda insana kendini kontrol etme yeteneği veren kural ve değerler bütünüdür.

2. Gelişmiş olarak kabul edilen toplumu gelişmemiş olan toplumlardan ayıran özelliklerdir.

3. Ortak özellikler gösteren sosyal gruplar veya bunların bütünüdür. Eski Mısır Medeniyeti, İslâm Medeniyeti, Ortaçağ Medeniyeti gibi.[272]

Ziya Gökalp, medeniyet kavramını çeşitli milletlerin ortak müesseselerinin toplamı olarak tanımlar.[273] İbrahim Kefesoğlu'na göre ise medeniyet, milletlerarası ortak değerler seviyesine yükselen anlayış, davranış ve yaşama vasıtâları bütünüdür.[274]

Görüldüğü gibi kültür ve medeniyet birbirinden ayrı kavramlardır. Bu kavramları İbrahim Kafesoğlu ve Ziya Gökalp de birbirinden ayırmışlardır. Kafesoğlu'nun ayrımına göre:

1. Kültür, karakter bakımından hususî, medeniyet umumîdir.

2. Medeniyet, kültürlerden doğar.

3. Bir kültürün varlığı bir milletin mevcudiyetini veya bir topluluğun varlığı bir kültürün mevcudiyetini gösterir.[275]

Gökalp'ın ayrımına göre ise:

1. Medeniyet uluslararası olduğu halde, kültür millidir.

2. Medeniyet, bir milletten başka bir millete geçebilir fakat kültür geçemez.

---

[272] Tahsin Görgün, "Medeniyet", *DİA*, C. 28, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 298.
[273] Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, (Hazırlayanlar: İsmail Aka-Kâzım Yaşar Kopraman), Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları, İstanbul 1976, s. 17.
[274] İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.,* s. 16.
[275] İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.,* s. 16.

3. Bir millet medeniyeti değiştirebilir fakat kültürünü değiştiremez.

4. Medeniyet, usûl ve akıl vasıtalarıyla yapılır. Kültür ise ilham ve hads vasıtalarıyla yapılır.

5. Medeniyet, ikitisadî, dinî, hukukî, ahlâkî fikirlerin toplamıdır. Kültür ise dinî, ahlâkî, bediî duyguların toplamdır.

Ahlat'taki Türk kültür ve medeniyetine bakacak olursak; Ahlat, Van Gölü'nün kuzey batısında bulunan bölgenin kadim şehirlerinden biridir. Sübhan ve Nemrut Dağları arasında Van Gölü'ne nazır eğimli platolar üzerine kurulmuş olan Ahlat, adeta bir açık hava müzesi görümündedir. Geniş bir sahada kurulan şehir, her zaman stratejik bir konuma sahip olmuştur. Ahlat, Orta Asya'dan kopup Anadolu'ya gelen Türk kafileleri için Anadolu'da ilk durak noktası olmuştur. Öyle ki Orta Asya'dan gelen Oğuz boyları bir süre burada konakladıktan sonra Anadolu'nun içlerine doğru hareket etmişlerdir.[276] Nitekim Kayı aşiretinden bir grup Türkmen, XI. yüzyıl ortalarında bu şehre gelmiş ve burayı kendilerine yurt tutmuşlardır. Bu dönemde kayılar, bölgede kurulmuş olan ve Ahlat'ın altın çağını yaşadığı Ahlatşahlar Devleti zamanında yapılan gazalara katılmış ve Gürcülere karşı giriştikleri savaşlarda yer almışlardır. Eyyûbîler'in şehri ele geçirmesinden sonra da Süleyman Bey önderliğindeki bu Kayı aşireti buradan ayrılarak Anadolu'nun içlerine doğru hareket etmişlerdir.[277] Ahlat'ta Türk kültürü Ahlatşahlar'ın kurulmasıyla yaygınlaşmıştır.[278]

Ahlatşahlar döneminde Ahlat, sanat, ticaret, ilim ve kültür açısından çok ileri bir düzeye ulaşmış, bu bağlamda Türk medeniyeti tarihinde önemli bir rol oynamıştır.[279] Bu şehir, Türklerin nüfus bakımından yoğun şekilde yerleştikleri ve Anadolu gazalarında üs olarak kullandıkları bir yerdi. Bu durum bölgede ilk Türkleşen şehirlerden birinin Ahlat olduğunu göstermektedir.[280]

---

[276] Celil Arslan, "Bitlis/Ahlat'taki Türk Devri Yapıları" *Türkler*, C. 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 83.
[277] Mükrimin Halil Yinanç, "Ertuğrul Gazi", *İA*, C.IV., MEB, İstanbul, 1987, s. 335.
[278] Osman Turan, *a.g.e.*, s. 135.
[279] Osman Turan, *a.g.e.*, s. 132.
[280] Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi -Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi-*, TTK, Ankara 1989, s. 215.; Osman Turan *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken, İstanbul 2013, s. 52.

İslâm dünyasında bazı önemli şehirlere unvanlar veriliyor ve bu şehirler isimleri yerine çoğu kez aldıkları unvanlar ile anılıyordu. Ahlat şehri de özellikle XII. ve XIII. yüzyıllarda Kubbet'ül İslâm (İslâm'ın Kubbesi) unvanını almıştır. Ortaçağ İslâm dünyasında sadece üç şehir bu unvanı almıştır. Ahlat haricindeki diğer şehirler Belh ve Buhara idi. Ahlat'ın Ortaçağ'ın ilim ve kültür merkezi olan Belh ve Buhara şehirleri ile aynı unvana sahip olması bu şehrin ilim ve kültür bakımından yüksek bir mevkîde olduğunu göstermektedir.[281] 1229 yılında Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'ın Celâleddin Hârizmşah'a gönderdiği bir mektupta *"... âbidlerin ve zâhidlerin kaynağı, imamların, hafızların yurdu ve Kubbet'ül İslâm olan Ahlat..."*[282] İfadelerinden Ahlat'ın ne derece önemli bir şehir olduğunu anlamak mümkündür.

Ahlat'ın Selçuklu Devleti döneminde "*Selçuklu Rönensansı'nın yaşandığı belde*" olarak tanımlanması da Ahlat'ın bilim ve kültür açısından yüksek bir mevkîde olması ile ilgidir.[283]

Anadolu şehirleri içerisinde Kubbet'ül İslâm unvanını alan tek şehir olan Ahlat'ta gerçekten de çalışmamızın ileriki safhasında göreceğimiz gibi birçok ilim adamı yetişmiştir. Buradaki bilimsel faaliyetler şehrin bu unvanı hak ettiğini göstermiştir.

B. AHLAT'TA KÜLTÜREL VE SOSYAL HAYAT

Ortaçağ'da Ahlat halkının genel itibariyle Hıristiyan ve Müslümanlardan oluştuğu bilinmektedir.[284] Ahlat, Selçuklu Devleti'nin himâyesine girmeden önce, 1046 yılında şehri gezen İranlı seyyah Nâsır-ı Hüsrev'in verdiği bilgilere göre Ahlat'ta Arapça, Farsça ve Ermenice halk tarafından en çok konuşulan dillerden idi. Ahlatşahlar'ın bölgeye hüküm sürmesinden sonra ise Türkçe en çok konuşulan dil olmuştur. Ahlat, Selçukluların yönetimine geçtikten sonra Anadolu gazalarında

---

[281] Osman Turan, *a.g.e.,* s. 697-698.
[282] İbn Bibî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye (Selçukname),* C. I, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK, Ankara 1996, s. 382.
[283] Dündar Alikılıç, "Kubbetü'l İslâm Ahlat", *IV. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu: 17-21 Haziran 2008*, (Editör: Oktay Belli), Gramat Grafik ve Matbaacılık, Ankara 2011, s. 272-273.
[284] El-Mukaddesî, *a.g.e.,* s. 388.

başlıca üs merkezi olmuş ve bu sebeple bölgede Türkleşen ilk şehirlerden biri olmuştur.[285] Evliya Çelebi , Ahlat'ta konuşulan Türkçenin Çağatay lehçesine ait olduğunu ve Moğolca'ya yakın bir Türkçe olduğunu belirtmiştir.[286]

Ortaçağ'da çeşitli etnik toplumların bir arada yaşadığı Ahlat nüfusunun ne kadar olduğunu belirlemek güçtür ancak bölgedeki en büyük ve kalabalık şehirlerden biri olduğunu söylemek mümkündür. Ahlat'ta meydana gelen veba salgınından sonra 12.000 hanenin Ahlat'ı terk ederek Mısır'a göç etmesi şehrin kalabalık bir nüfusa sahip olduğunu göstermektedir.[287] Yine Hârizmşahların muhasarası sırasında açlık ile mücadele eden Ahlat halkından 20.000 kişinin kendini surlardan atmış olması bu şehrin büyüklüğü ve kalabalık olduğu hakkında fikir vermektedir.[288] Ayrıca Ahlat'ın bu dönemde en önemli bilim ve sanat merkezlerinden biri oluşu ve mezarlıklarının büyüklüğü ile çokluğu da bu şehrin kalabalık bir nüfusa sahip olduğunu göstermektedir.

Ortaçağ'da toplumsal hayatta etkili olan kültür öğelerinden biri de dinî inanışlardır. Bu inanışların somutlaştığı mekânların başına ise mabetler gelir. Ahlat ve çevresinde X-XV. yüzyıllarda yaşayan en büyük dinsel gruplar Hıristiyanlar ve Müslümanlardır. Bunların yanı sıra Ahlat'ta az miktarda Şamanist ve Budistlerin de yaşadığı bilinmektedir. Ahlat Hıristiyanları bu dönmede şehir merkezindeki büyük kilisede ve etraftaki diğer kiliselerde ibadet etmekteydiler. Müslümanlar ise bölgeye gelip yerleştikten sonra burada çok sayıda mescid, cami ve zaviye inşa etmişledir. Bu dönemde camiler sadece dinî merkezler değil, aynı zamanda birçok sosyal faaliyetlerin yürütüldüğü, eğitim-öğretim hizmetlerinin verildiği mekânlardı. Hıristiyan ile Müslümanlar uzun yıllar boyunca Ahlat'ta barış içinde yaşamışlarıdır.[289] Ahlatşah hükümdarları da Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında dinî ayırımcılık yapmamış

---

[285] Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken, İstanbul 2013, s. 142.
[286] Evliyâ Çelebî, *Seyahatname*, IV. Kitap, 1. Cilt, (Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 193.
[287] Evliya Çelebi , *a.g.e.*, s. 188-189.
[288] Osman Turan, *a.g.e*, s. 135.
[289] Abdurrahman Acar, "Arap Coğrafyacılarına Göre Ahlat ve Çevresi", *IV. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu: 17-21 Haziran 2008*, (Editör: Oktay Belli), Gramat Grafik ve Matbaacılık, Ankara 2011, s. 223.

halka adaletli davranmıştır. Ahlat halkı, Ahlatşahlar hânedanından o kadar memnundu ki hânedanın sona ermesini istemiyordu.[290]

Bu dönemde Ahlat, büyük doğal afetlerle karşı karşıya kalmış, Ahlat halkı bu afetler dolayısıyla zor zamanlar yaşamıştır. 1046 yılında Ahlat ve Diyarbakır bölgesinde meydana gelen şiddetli deprem sonucunda pek çok insan ölmüş ve büyük oranda maddî hasarlar meydana gelmiştir.[291] Ahlatşahlar Devleti döneminde Ahlat'ta üç büyük doğal afet meydana gelmiştir. Devletin kurucusu Sökmen el-Kutbî döneminde, 1110 yılında, büyük bir felaket meydana gelmiştir. Bu felaketten bahseden Müverrih Vardan, Van Gölü'ne gökten bir ateş düştüğünü, gölün sularının karaya vurduğunu, suların kan gibi kızardığını, bütün balıkların öldüğünü ve bütün balıkların karaya vurduğunu ifade eder.[292] Ahlatşahlar döneminde meydana gelen diğer bir doğal afet II. Sökmen döneminde, 1163 yılında, meydana gelmiştir. Ahlat'ın çarşısında meydana gelen büyük bir yangın felaketi yetmiş dükkanın ve birçok evin yanmasına sebep olmuştur.[293] Bu dönemde meydana gelen diğer bir felaket ise kıtlık ve veba salgınıdır. 1178 yılında Ahlat ile birlikte Suriye, el-Cezîre, Irak, Diyarbakır ve Musul memleketlerine yağmur yağmamış ve bunun sonucunda kıtlık meydana gelmiştir. Susuzluk ve kıtlığın sonucunda ise birçok kişinin ölümüne neden olan veba salgını baş göstermiştir. Kıtlık dolayısıyla bu memleketlerde buğday gibi ürünlerde pahalılık meydana gelmiştir. Bu durum 1180 yılına kadar devam etmiştir.[294]

Çok kalabalık ve canlı bir şehir olan Ahlat, bu dönemde Bağdat'ı aratmayacak düzeyde bir kültür ve eğlence merkeziydi. Burada halkın da katılımıyla sık sık eğlenceler yapılırdı.[295]

---

[290] İlhan Erdem, "Doğu Anadolu Türk Devletleri" *Türkler*, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 413.
[291] İbn Kesîr, *a.g.e.,* C. XIII, s. 461.; Faruk Sümer, *a.g.e*., s. 70.
[292] Müverrih Vardan, *Türk Fütuhatı Tarihi (889-1269)*, (Çev. Hrant D. Andreasyan), Tarih Semineri Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1937, s. 191.
[293] İbnü'l Ezrak, *Meyyâfârikin Tarihi ve Amid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, (Araştırma, İnceleme ve Notlarla Çeviren: Ahmet Savran), Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1992, s. 137.
[294] İbnü'l Esîr, *a.g. e*, C.XI, s. 361.
[295] Faruk Sümer, *a.g.e*., s. 115.

Ahlat'ta Arapça, Farsça, Türkçe, Ermenice gibi farklı dillerin konuşulması burada farklı miletten ve dinden insanların yaşamış olduğunu göstermektedir. Çeşitli etnik grupların bir arada yaşadığı Ahlat, bölgenin en kalabalık şehirlerinden biri olmuştur. Ahlat'ta bulunan mezarlıkların fazlalılığı burada yaşayan nüfusun ne kadar kalabalık olduğunu göstermektedir. Ortaçağ'da Ahlat'ta yaşayan en büyük grupları Müslümanlar ve Hıristiyanlar oluşturmaktaydı. Ahlat'ta kiliselerin ile camilerin iç içe olması bu grupların barış içinde yaşamış olduklarını en büyük kanıtıdır. Ahlat'ta toplumsal yaşamı entkilen en önemli olaylar depremler ve Moğol saldırıları olmuştur. Yaşanan şiddetli depremler pek çok insanın ölümüne ve şehrin harap olmasına neden olmuştur. Moğol saldırıları ise Ahlat halkının korku içinde yaşamasına, mallarının yağmalanmasına ve şehrin harab olmasına neden olmuştur.

C. AHLAT'TA EKONOMİK FAALİYETLER

Ortaçağ'da Ahlat ve çevresinin ekonomisi büyük ölçüde tarım, hayvancılık, balıkçılık, denizcilik ve ticarete dayanmaktaydı. Bunların yanı sıra Ahlat'ta dokumacılık, taş ve ahşap işletmeciliği ve demircilik gibi geleneksel sanatlar da gelişmişti. Ayrıca madencilik sektörü ve Van Gölü[296] üzerinde gemi işletmeciliği de gelişmişti.[297]Ahlat'ın İran'ı el-Cezîre[298] ve Suriye'ye bağlayan kervan yolu üzerinde yer alması nedeniyle kara; Van Gölü'nün kıyısında bulunması nedeniyle de deniz ticaretinde önemli bir merkezdi.[299]

---

[296] Bu dönemde Van Gölü'ne Ahlat gölü veya Erciş Gölü de denilmekteydi.

[297] Abdurrahman Acar, "Arap Coğrafyacılarına Göre Ahlat ve Çevresi", *IV. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu: 17-21 Haziran 2008,* (Editör: Oktay Belli), Gramat Grafik ve Matbaacılık, Ankara 2011, s. 224.

[298] El-Cezîre bölgesi, İslâm coğrafyacıları tarafından Yukarı Mezopotamya'ya verilen bir addır. Cezîretü Asûr, İklîmü Asûr olarak da adlandırılan bu bölge Dicle'nin doğusunda kalan Meyyâfârikin, Erzen, Siirt, Zap havzası ve Fırat'ın batısındaki Adıyaman bölgesini içine alır. (Ramazan Şeşen, "Cezîre", *DİA,* C. 7, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 509.)

[299] Beyhan Karamağaralı, "Mezar Taşlarına Göre XII.- XV. Yüzyıllarda Ahlat Kültürü", *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu: 04-07 Eylül 2006*, (Editör: Oktay Belli), Desen Ofset Matbaası, Ankara 2007, s. 97-98.

1. Tarım

Ortaçağ dönemine ait tarih ve coğrafya kaynakları Ahlat ekonomisinde büyük yeri olan tarımsal faaliyetlerden çok az bahsetmektedir. Mukaddesî'nin *Ahsenü't-Tekâsîm* adlı eserinden edindiğimiz bilgiye göre Ahlat, iklimi güzel, bereketli, meyveleri ve üzümleri bol bir şehirdir. Ayıca Mukaddesî, Ahlat'ı ağaçlarla kaplı nehirlerle bezeli bir şehir olarak tanımlamıştır.[300] Bu bilgilere göre Ortaçağ'da Ahlat'ta tarım faaliyetlerinin gelişmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Yâkût el-Hamevî ve Zekeriya Kazvinî'nin naklettiği bilgilere göre Ahlat'ta en çok yetiştirilen tarım ürünlerinin buğday, arpa, darı ve çeşitli meyveler olduğunu belirtmektedir. Yâkût, Ahlat'ı zengin servetlere ve olgun meyvelere sahip meşhur ve mamur bir belde olarak tanımlamakta ve meyveleri ile akarsularının bol olduğunu belirtmektedir.[301] Ebü'l-Fidâ ise Ahlat'ın çok sayıda bostanları ve ırmakları olduğunu bildirmiştir.[302] Kâtip Çelebi de Ahlat'ın havasının gayet hoş, bağlarının çok ve meyvelerinin sulu olduğunu, Ahlat'ta her çeşit meyvenin bulunduğunu özellikle kayısı ve elmasının ince ve zarif olduğunu belirtmiştir.[303]

2. Ticaret

Ahlat'ın ekonomik hayatında önemli rol oynayan faktörlerden biri de kervanlarla yapılan ticarettir. Ahlat, uluslararası ticaret yolları üzerinde yer almakta Mezopotamya'yı İran, Kafkasya ve Azerbaycan'a bağlayan bir kavşak noktasındaydı. Öyle ki daha Urartular zamanında, Güney ticaret yolu (ipek yolu) Kuzey Suriye'den başlayarak Bitlis Çayı vadisini izlemekte ve Van Gölü'nün kuzeyinden Tatvan-Ahlat-Adilcevaz-Erciş-Bargiri-Derebey-Kalecik güzergahını izleyerek Kafkasya ve

---

[300] Muhammed b. Ahmed el-Mukaddesî, *Ahsenü't-Tekasim (İslâm Coğrafyası)*, (Çeviri ve Notlar: Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2015, s. 380.
[301] Abdurrahman Acar, *a.g.m*., s. 224.'den naklen Yâkût el-Hamevî, *Mucemü'l-Buldan*, C. II, Daru Sadır, Beyrut 1995, s. 380 ve Zekeriya Kazvinî, *Âsârü'l-Bilad ve Ahbarü'l-İbad*, Daru Sadır, Beyrut 1998, s. 524.
[302] Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Buldân*, (Trc. Ramazan Şeşen) *(Ebü'l-Fida Coğrafyası)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s. 315.
[303] Kâtip Çelebi, *Cihânnümâ,* İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2010, s. 502.

Kuzeybatı İran içlerine kadar ulaşmaktaydı.[304] Bu yol aynı zamanda Doğu'dan gelen Müslüman hacılar tarafından da kullanılmaktaydı. Tacirler, Ahlat'tan en çok kurutulmuş inici kefali balığı, kuru meyveler, çeşitli dokuma ürünleri, kilitler, kaytanlar ve boyacılıkta, debbağlamada kullanılan kimyasal maddeleri alıp başka ülkelere götürürlerdi. Dışarıdan Ahlat ve çevresinde ise çeşitli baharatlar getirirlerdi.[305]

Mukaddesî, Ahlat'ta fiyatların ucuz olduğunu ve Ahlat ve çevresinde yapılan perdeler ve güzel desenli halılardan bahsetmiş bunların çevre bölgelere ihraç edildiğini belirtmiştir.[306] İbn Havkal da Ahlat halkının zenginliğinden, orada birçok ticarethane ile büyük çarşılar olduğundan ve Ahlat'ın tüccarların bir uğrak yeri olduğundan bahsetmiştir.[307]

Ahlat, sadece ipek yolu ticaretinde değil et-Tarrîh (Van Gölü) Gölü üzerinde yapılan ticarette de etkin rol oynamıştır. Van Gölü'nde avlanan inci kefali balıkları tuzlanarak Musul el-Cezîre ve Şam bölgelerine gönderilirdi.[308] Yâkût el-Hamevî, bu balıkları eşi ve benzeri olmayan balıklar olarak tanımlamaktadır.[309] Bu balıktan Belh'de satın aldığını ve Horasan'ın en uzak bölgelerine ihraç edildiğini belirtmektedir.[310] İbnü'l Esîr ise Van Gölü'nü dünyadaki hayret verici şeyleden bir tanesi olarak tanımlar ve burada bulunan balıkların oldukça küçük olup her senenin belirli bir mevsiminde buraya akan bir nehrin ağzında görüldüklerini ve oldukça fazla olduklarını ifade eder. Bu balıkların elle ya da özel olarak yapılmış aletler ile avlanabileceklerini ve mevsim bittikten sonra balıkların bir daha görülmediğini

---

[304] Oktay Belli, "Urartu Krallığı'nın Güney Ticaret Yolu ve Bitlis-Deliktaş (Semîramis) Kaya Tüneli", *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu: 04-07 Eylül 2006,* (Editör: Oktay Belli), Bitlis Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, Desen Ofset, Ankara 2007, s. 21-22.
[305] Abdurrahman Acar, *a.g.m.*, s. 224.
[306] Muhammed b. Ahmed el-Mukaddesî, *Ahsenü't-Tekasim (İslâm Coğrafyası)*, (Çeviri ve Notlar: Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2015, s. 382.
[307] İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz (Yerin Haritası)*, (Trc. Ramazan Şeşen), *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s. 302-303.
[308] İbn Havkal, *a.g.e.*, s. 305.
[309] Seyfettin Çetin, *Yâkût el-Hamevî'nin Mû'cemü'l-Büldân'ıda Kürtler*, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2014, s. 202-203.
[310] Guy Le Strange, *Doğu Hilâfetinin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015, s. 240.; Faruk Sümer, *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK, Ankara 2015, s. 69.

belirtir.[311] Ayrıca Van Gölü'nün sahillerinden altın ve gümüş lehimlemek için kuyumcu sodası elde edilir ve bu soda kuyumculara satılırdı.[312]

XII. yüzyılda özellikle Ahlatşahlar döneminde Ahlat, ticarî anlamda tarihinin en parlak devrini yaşamıştır. Ahlatşahlar, ticarî ve iktisadî faaliyetlere önem vermiş, bu dönemde Ahlat, Doğu-Batı ticaretinde önemli rol oynamış, Ahlat açık bir pazar yerine dönüştürülmüştür. Güney ve Güneydoğu'dan gelen ihraç malları ile İran'dan gelen mallar Trabzon limanları aracılığıyla Ahlatlılar tarafından gemilerle İstanbul'a taşınmıştır.[313] Bu dönmedeki Ahlat gelirinin Mısır geliri ile denk olduğu bilinmektedir.[314]

Ahlat'ın Ahlatşahlar döneminde ulaştığı zenginliği gösteren diğer bir örnek de II. Sökmen'in eşi Şah-bânû'nun 1164 yılında Ahlat'ta çıkan yangın tahribatını onarmak için giriştiği imar faaliyetlerinde yüklü miktarda paralar harcamasıdır. Şah-bânû, köprüleri ile Ahlat-Bitlis yolunu onarmış ve burada benzeri görülmemiş hanlar (funduklar) inşa etmiştir. Bu hanlara kervanlar atları ve yükleri ile geliyor, her handa 300 hayvanı barındıracak kadar ahırlar bulunuyordu.[315]

3. Denizcilik

Ortaçağ'da Ahlat'ın Van Gölü'ne kıyısı olması dolayısıyla burada denizcilik faaliyetleri gelişmiş, Ahlatlılar Van Gölü üzerinde gemi çalıştırmışlardır. Ahlat ve Erciş arasında büyük gemiler işletilmiş Van, Vestan ve Tatvan limanları Ahlat'a bağlanmıştır. Zamanla Ahlatlı gemi ustaları Karadeniz'deki deniz ticaretinde de etkin rol oyamaya başlamıştır. Kaynaklarda Ahlatlılara ait gemilerin Karadeniz'de battığına ve birçok Ahlatlının denizde boğulduğuna dair bilgiler, Ahlatlıların deniz ticaretinde

---

[311] İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't Târîh*, (Çev. M. Beşir Eryarsoy), C. IV, Gümüş Basımevi, İstanbul 1986, s. 327.
[312] İbn Havkal, *a.g.e.*, s. 305.
[313] Recep Yaşa, "Ahlatşahlar", *Türkler*, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 488.
[314] Faruk Sümer, *Yabanlu Pazarı Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Fuar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1985, s. 7.
[315] Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken, İstanbul 2013, s. 132.

önemli bir konumda olduklarını ve doğu-batı ticaretine katkı sağladıklarını göstermektedir.[316]

Ahlatlılar denizcilik faaliyetlerini Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar Batum Limanı'nda sürdürmüşlerdir. Ümit Burnu'nun keşfi ve buna bağlı olarak ticaret yollarının değişmesi Ahlat'ın deniz ticaretini olumsuz yönde etkilemiş ve eski ticaret merkezleri olan Cürzcân, Belh, Horasan ve Hindistan ile bağlantılarının kopmalarına neden olmuştur.[317]

4. Dokumacılık

Ahlat, Ortaçağ'da güzel dokumaları ile ünlü bir şehirdi. Ahlat'tan özellikle güzel desenli halılar ile perdelerin komşu ülkelere ihraç edildiği bilinmektedir.[318] Bu dönemde el-Cezîre bölgesinde üretilen pamuklar Musul ve Ahlat'taki dokuma merkezlerine gönderiliyor, burada işlenen ürünler Bağdat'a ihraç ediliyordu.[319]

XIII. ve IV. yüzyılın önemli seyyahlarından olan Marco Polo (ö. 1324), Ahlat'ın sınırları içerisinde olan Muş'ta pamuk yetiştiriciliğinden ve burada kumaş üretildiğinden söz etmiştir.[320] Ayrıca Marco Polo, bu civarda yapılan pamuk dokumalarının dünyaca ünlü olduğunu, halkın çoğunluğunun tüccar ve zanaatkâr olduğunu belirterek bu bölgede el sanatlarının geliştiğini ifade etmiştir.[321] Abdülhalik Bakır'ın Marco Polo'dan yaptığı çeviriden Ahlat civarında olan Bitlis ve Erzen'de de pamuk üretimi ve dokumlarının olduğunu ve ayrıca burada yetiştirilen keçilerin (tiftik) yününden kumaş üretildiğini öğrenmekteyiz.[322]

---

[316] Osman Turan, *a.g.e.,* s. 133.; Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri,* TTK, Ankara 2015, s. 72-73.
[317] Abdurrahman Acar, *a.g.m.,* s. 225.
[318] El-Mukaddesî, *a.g.e.*, s. 388.
[319] Abdülhalik Bakır, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Tekstil Sanayi Giyim-Kuşam ve Moda*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2005, s. 142-143.; Abdülhalik Bakır, "Ortaçağ İslâm Dünyasında Dokuma Sanayi" *Belleten*, C. LXIV, S. 241, TTK, Ankara 2001, s. 763.
[320] Marco Polo, *Marco Polo Seyahatnamesi*, (Yayına Hazırlayan: Filiz Dokuman), C. I, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1950, s. 24.; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 133.
[321] Marco Polo, *a.g.e*., s. 24.
[322] Abdülhalik Bakır, *a.g.m.,* s. 767.

5. Madencilik

Ortaçağ'da Ahlat'ın ekonomik durumunda madenciliğin önemli bir yeri vardı. Dönemin coğrafyacıları arasında Ahlat ve civarında çıkarilan madenler ile ilgili en geniş bilgi İbn Havkal tarafından verilmiştir. Havkal, Van Gölü'nün kıyılarından soda tuzu çıkarıldığını ve bu tuzların ekmek yapımında kullanılmak üzere Irak ve diğer ülkelerdeki fırıncılara satıldığını belirtmiştir.[323] Ekmek boraksı olarak adlandırilan bu maden, ekmekleri parlatmak amacıyla kullanılır, daha çok Irak ve el-Cezîre bölgesine ihraç edilirdi. Bu madenden bir miktar ekmek yapılacak hamura atıldığında bahar çiçeği gibi kokardı. Ayrıca bu tuzdan süte atıldığında ise yoğurt elde edilirdi.[324]

Ahlat ve çevresinde çıkarılan diğer bir maden ise zırnık (arsenik) idi. Van Gölü'nün yakınlarındaki bir dağda çıkarilan zırnık madeni sarı ve kırmızı renkte idi.[325] Kırmızı ve sarı renkte çıkarılan bu maden, çok meşhur olup bütün memleketlere ihraç edilirdi.[326] Zırnık madeni alçı ile karıştırıldığında, tüy alıcı bir madde ve öldürücü bir zehir olarak kullanılıyordu. Ayrıca bu maden, ateşle yakıldığında dişleri parlatmada ve diş çürümelerini tedavi etmekte etkiliydi. Ancak bu maden daha çok tahta boyamak için hazırlanan boyaların ve çeşitli merhemlerin üretiminde kullanılıyordu.[327]

Van Gölü'nün sahillerinin bir kısmından ise altın ve gümüş lehimlemek için kullanılan kuyumcu sodası elde edilirdi.[328] Bu maden de kuyumculukta kullanılan bir çeşit boraks idi. Bu maden daha çok Irak, Suriye ve Mısır'a ihraç edilirdi. Beyaz boraks olarak adlandırilan ve ezilmiş alçıya benzeyen bu türdeki boraks, altın madeni eritildiği zaman onun üzerine atılırdı. Kuyumcular bu madeni gümüş veya başka bir madeni çözmek ve yumuşatmak için kullanıyorlardı.[329]

---

[323] İbn Havkal, *a.g.e.*, s. 305.
[324] Abdülhalik Bakır, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi*, Bizim Büro Basımevi, Anakara 2002, s. 186.
[325] İbn Havkal, *a.g.e.*, s. 305.
[326] Osman Turan, *a.g.e*., s. 133.; Faruk Sümer, *Yabanlu Pazarı Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Fuar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1985, s. 7.
[327] Abdülhalik Bakır, *a.g.e.*, s. 185.
[328] İbn Havkal, *a.g.e.*, s. 305.
[329] Abdülhalik Bakır, *a.g.e.*, s. 186-187.

6. Demircilik

Ortaçağ'da Ahlat'ın ekonomisine katkı sağlayan bir diğer iş kolu demircilik idi. Bu dönemde Ahlat'ta özellikle çilingircilik işleri çok ileri düzeydeydi. Ahlat'ta üretilen ürünler, komşu ülkelerde daima aranırdı.[330] Mukaddesî'nin Zekeriyâ Kazvînî'den naklettiği bilgilere göre Ahlat'ta üretilen kilitlerin benzerinin başka bir yerde olmadığını belirtmiştir.[331] Ortaçağ'da yaygın olan çilingircilik mesleğini icra edenler daima yeminliydiler. Eğer kilit sahibinden başkasına anahtar yaptıkları ispat edilirse meslekten men edilirlerdi. Bu dönemde birçok şehirde kilitçiler çarşısı bulunmaktaydı.[332]

Ahlat'ta demirden üretilen bir diğer ürün de bıçak idi. Bu dönemde Ahlat'ta çok güzel meşhur bıçakların üretildiği bilinmektedir.[333]

Müverrih Vardan'ın Ani şehri emîrinin Ani'deki bir katedralin kubbesindeki hilâli değiştirmek için Ahlat'tan yeni bir hilâl getirtirmiş olduğunu kaydetmesi de Ahlat'ta demirciliğin geliştiğinin bir göstergesidir.[334]

Ahlat'ta çeşitli kazı çalışmalarında bulunan Beyhan Karamağaralı, yapılan kazı çalışmaları sonucunda demîrden yapılmış bir avize ve küçük eşya parçalarına ulaşıldığını kaydetmiştir.[335] Bu durum Ahlat'ta demirden süs eşyalarının da yapıldığını ve demircilik mesleğinin ileri safhada olduğunu göstermektedir.

7. Ahşap İşçiliği

Ortaçağ'da Ahlat'ın ekonomisine katkı sağlayan diğer bir iş kolu ahşap işçiliği zanaatıdır. Ahşap işçiliğinde özellikle ceviz ağacından yapılan baston imalatı

---

[330] Osman Turan, *a.g.e.,* s. 133.
[331] El-Mukaddesî, *a.g.e.,* s. 388.
[332] Abdülhalik Bakır, *a.g.e.,* s. 345-346.
[333] Abdülhalik Bakır, *a.g.e.,* s. 349.
[334] Müverrih Vardan, *Türk Fütuhatı Tarihi (889-1269)*, (Çev. Hrant D. Andreasyan), Tarih Semineri Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1937, s. 195.
[335] Beyhan Karamağaralı, *a.g.m.,* s. 98.

günümüze kadar gelen zanaatlardandır.[336] Kanunî Sultan Süleyman'ın Ahlat'ta giriştiği imar faaliyetleri sırasında, Zal Mahmut Paşa'ya sunulan hediyeler arasında Ahlatlı ustalar tarafından yapılmış değerli taşlarla süslenmiş bir asanın olduğu Ahlat'ta baston işçiliğinin Ortaçağ'dan günümüze kadar geliştiğinin en güzel örneğidir.[337]

Ahlat'ta ahşap işçiliğinin geliştiğini gösteren bir diğer örnek de Konya'daki Alâeddin Camii'nin kündekâri[338] minberini Ahlatlı bir ahşap ustası olan el-Hac Mengüberti'nin yapmış olmasıdır.[339]

8. Taş İşlemeciliği

Ortaçağ'da Ahlat'ta önemli gelir kaynağı olan alanlardan biri de taş işlemeciliğidir. Ahlat'ın kuzeybatısındaki Nemrut Dağı ocaklarından çıkarılan bu taşlar, Ahlat şehrinin mimarî dokusunda büyük bir öneme sahiptir. Uzun ömürlü olan bu taş, kullanıldığı mekânı yazın serin, kışın ise sıcak tutma özelliğine sahiptir. Ahlat taşı işçiliği, ev, cami, çeşme, kümbet ve kemerlerde kullanılmış, en çok da mezar taşlarında kendisini göstermiştir. Dünyanın en büyük İslâm mezarlıklarından biri olan Ahlat Meydan Mezarlığı'ndaki mezar taşları Ahlat taşı işlemeciliğinin en güzel örneklerini oluşturmaktadır.[340] Ayrıca Ahlat surları, camii ve binaların çoğu siyah değirmen (granit) taşından yapılmıştır. İbn Havkal, yeryüzünde bu taşın benzerinin olmadığını belirtmiş ve Irak'ta bu taştan yapılan değirmen taşlarının yaklaşık 50 dinara satıldığı bilgisini vermiştir.[341]

---

[336] Kenan Arınç, "Ahlat'da Baston Ustalığı ve Üretimi", *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*, S.25, Erzurum 1999, s. 83.
[337] Kenan Arınç, *a.g.m.*, s. 88.
[338] Camilerde kapı, pencere gibi ağaçan bölümlerin zamanla bozulmaması için bu bölümlerin küçük tahta parçalarını geometrik bezemeler meydana getirecek şekilde yan yana yapıştırarak yapılması tekniğidir. Bu tekniğe kakmacılık da denir.
[339] Oktay Aslanapa, *Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri*, Türksoy Yayınları, Ankara 1996, s. 21.; Zeki Sönmez, *Başlangıçtan 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk İslâm Mimarîsinde Sanatçılar,* TTK, Ankara 1989, s. 184-185.; Zafer Bayburtluoğlu, *Anadolu Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1993, s. 42-43.; Semavi Eyice, "Alâeddin Camii", *DİA*, C. 2, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 325
[340] Abdurrahman Acar, *a.g.m.*, s. 225.
[341] İbn Havkal, *a.g.e.*, s. 209.

Ahlat'ın ekonomisini oluşturan iş ve meslek kollarının yanı sıra savaşlardan elde edilen ganimetler de Ahlat'ın zengin bir şehir olmasını sağlamıştır. Ahlat halkı en büyük ganimetleri 1071 yılında Malazgirt Savaşı sırasında Bizans'tan[342] ve sürekli mücadele halinde oldukları Gürcülerden almışlarıdır.

Bölgenin en büyük şehirlerinden olan Ahlat'ta bir darphane bulunmaktaydı ve şehirde akçe (pul) ile alışveriş yapılırdı. Ahlatşahlar Devleti yöneticilerinden sadece II. Sökmen ve Beg Timür'un adına sikke basıldığı bilinmektedir.[343] Ancak basılan bu sikkelerden sadece Beg-Timür'a ait olanlarına ulaşılmıştır.

Ortaçağ'da Ahlat'ın Ahlatşahlar döneminde ekonomik faaliyetlerde önemli rol oynamasına ve büyük zenginliklere ulaşmasına rağmen basılan paralar baktığımızda altın ve gümüş sikkelerine rastlanmamıştır.[344] Bunun nedeni Ahlat'ın sürekli istila ve yağma faaliyetlerine maruz kalması olarak gösterilebilir. Ahlatşahlar'dan Seyfeddin Beg-Timür'e ait bir sikkenin örneklerini İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde, Rusya'da Ermitage ve Viyana Müzeleri'nde bulunmaktadır. Bu sikkenin ön yüzünün ortasında ayakta duran ve yavrusunu emziren, sevgisinden yavrusunu yalamak üzere başını yere eğen bir kısrak görülmektedir. Atı çok seven Türklerin bu hayvanı tercih etmelerinin sebebi atın Orta Asya Türk geleneğine uygun bir sembol olduğunu söylemek mümkündür.[345] Doğu Anadolu'da kurulan beyliklerin hemen hemen hepsinde figürlü para basıldığı göz önüne alındığında Ahlatşahlar'ın da figürlü para kullanmış olduklarını söylemek mümkündür. Saltuklu, Danişmendli, Artuklu ve Selçuklu sikkelerindeki figürlerde her ne kadar burçlar, gezegenler, atlı av sahneleri, mitolojik konuların işlendiği bilinmekte ise Ahlat sikkesinde karşımıza çıkan yavrusunu emziren kısrağın figürüne ilk defa rastlanmıştır. Beg-Timür'e ait olarak tespit edilen üç sikke

---

[342] Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken, İstanbul 2009, s. 186-187.
[343] Faruk Sümer, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi,* TTK, Ankara 2015, s. 115.
[344] Gündegül Parlar, "Ahlat'ta Hüküm Süren Ermanşahlar'ın Sikkeleri'nin Sanatsal Yönleri", *IV. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, Editör: Oktay Belli, Gramat Grafik ve Matbaacılık, Ankara 2011, s. 148.
[345] İbrahim Artuk, "Ahlat Emîri Beg-Timür'un Sikkesi", *Tarih Dergisi*, C. 1, S. 2, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1950, s. 385.

üzerinde yapılan çalışmada üç sikkenin de tasarımlarının aynı fakat basım yıllarının farklı olduğu gözlemlenmiştir.[346]

Teşkilâtlı ve kuvvetli esnaf ve sanatkâr birlikleri olan Ahîlik teşkilâtı (fityân) Anadolu'da ilk önce Ahlat'ta görülmüştür.[347] Ahîlik teşkilâtının ismi hakkında ileri sürülen iki görüş bulunmaktadır. Genel olarak Arapça'da "kardeşim" manasına gelen ahî kelimesine dayandığı söylense de eski Türkçe'de "cömert" anlamını taşıyan "akı" kelimesinden türediğini savunanlar da mevcuttur. Anadolu'da 'k' harfi h veya g şeklinde (ohumak, bahmak gibi) telaffuz edildiğinden "akı" kelimse de "ahî" kelimesine dönüşmüştür.[348] Temelde *Kur'an*'a ve Hz. Peygamber'in sünnetine dayandırılan prensipleriyle İslamî anlayışa doğrudan bağlı olan Ahîliğin, tasavvufta önemli bir yeri bulunan "uhuvvet" i hatırlatmasından dolayı da kolayca yayılmış ve kabul görmüştür. Bu teşkilâtın Anadolu'da kurulmasında fütüvvet teşkilâtının önemli bir rolü olmuştur.[349]

İslâm'ın ilk asrından beri görülmeye başlayan fütüvvet teşkilâtının mensuplarına civanmerd, ayyar (ayyaran), feta (fityan) gibi isimler verilmiştir. Bu teşkilâtın İslâm'ın yayılmasına paralel olarak Suriye, Irak, İran, Türkistan, Semerkand, Endülüs, Kuzey Afrika ve Mısır'da esnaf ve sanatkârlar arasında yaygın olduğu bilinmektedir. Türkler ise İslâmiyet'i kabul etmeleri ve Anadolu'ya yerleşmelerinden itibaren fütüvvet ülküsünü benimsemiş, kendilerine has cömertlik, yiğitlik ve kahramanlık vasıflarıyla süslemişlerdir.[350] Es-Sülemî'nin (ö. 1021) tarifine göre fütüvvet; Allahı'ın emirlerine uyma, güzel ibadet, her kötülüğü bırakma, sairen ve batınen, gizli ve açık ahlâkın en güzeline sarılmadır.[351] Fütüvvet teşkilâtının bir geleneği olan Ahîlik teşkilâtının Anadolu'daki kurucusu Ahî Evran olmuştur. Ahîlik özellikle Anadolu şehirlerinde küçük sanat sahipleri arasındaki iktisadî bir

---

[346] Gündegül Parlar, *a.g.m.,* s. 148.
[347] Faruk Sümer, a.g.e., s. 73.
[348] Neşet Çağatay, *Ahilik Nedir*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 40-41.
[349] Ziya Kazıcı, "Ahilik", *DİA*, C. 1, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 540.
[350] Ziya Kazıcı, *a.g.m.,* s. 540.
[351] Ebu Abdi'r-Rahman Muhammed İbn el-Hüseyn es-Sülemî, Tasavvufta Fütüvet, Çev: Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1977, s. 24.

teşkilâttır.[352] Anadolu'daki Ahîlik teşkilâtı hakkında en fazla bilgiyi İbn Battûta vermiştir. İbn Battûta, *Seyahatname* adlı eserinde Ahîler hakkında şunları kaydetmiştir: "Onlar, Anadolu'ya yerleşmiş Türkmenlerin yaşadıkları her yerde, köy, kasaba ve şehirlerde bulunmaktadırlar. Şehirlerine gelen yabancıları misafir etme, onlarla ilgilenme, yiyeceklerini ve konaklayacakları yeri sağlama, onları eşkiyanın ve vurguncuların ellerinden kurtarma, şu veya bu sebeple haydutlara katılanları temizleme gibi konularda bunların eşine rastlanmaz. Ahî, sanat ve zanaatın erbabını toplayıp işi olmayan genç bekârları bir araya getiren adamdır. Fütüvvet denen şey de budur."[353]

Ahîlik teşkilâtı, Selçuklularda şehir ve kasabalarda sanayi, ticarî ve iktisadî bütün faaliyetleri düzenleyen, dinî ve ahlakî bir tarikat haline gelmişti. Ahîler bu sayede devletin hiçbir etkisi olmadan şehir esnafını idare ediyor, en küçük bir meslekî süistimal ve yolsuzluğa fırsat vermiyordu. Ahîler bu görevlerinden başka devletin sarsıldığı veya zayıfladığı zamanlarda kendi bünyelerinden mahallî idare veya hükümetler oluşturuyorlardı. Bu bağlamda askerî bir kuvvet olarak görev yapıyorlardı.[354] Ahlat'ın siyasî hayatında da etkili bir rol üstlenen Ahî birliklerinin idaresinden memnun olmadıkları yöneticileri indirip yerine başkalarını getirdikleri ve Ahlat'ın savunmasında yer aldıkları bilinmektedir. Öyle ki Ahlat, Eyyübiler'den Melikü'l Evhad'ın eline geçtiği sırada Evhad, Ahlat halkından birçok kişiyi öldürmekle birlikte, Ahî birliklerini de kendisine tehlike olarak görmüş ve bu birlikleri dağıtmıştır.[355] Bu durum Ahîlerin Ahlat'ta nüfuz sahibi olduğunu göstermektedir.

Ahlat, XI. yüzyılın sonların itibaren büyümeye başlamış ve zamanla siyasî, sosyal, ekonomik bakımdan gelişmiş ve en parlak dönmelerini yaşamıştır. Ahlat'ın özellikle Ahlatşahlar döneminde ulaştığı zenginlik komşu devletlerin Ahlat ve bölgesine sahip olma arzusunu uyandırmıştı. İldenizliler hânedanlığının kurucusu İldeniz'in oğlu Atabey Cihan Pehlivan, Eyyûbi Devleti'nden Selâhaddin Eyyübi,

---

[352] Hilmi Ziya Ülken, *Türk Tefekkürü Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 299-300.
[353] İbn Battûta, İbn Battûta Seyahatnâmesi, (Çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s. 275.
[354] Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, C. II, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1968, s. 21. ; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken, İstanbul 2013, s. 583.
[355] Faruk Sümer, *a.g.e*, s. 73.

yeğeni Takiyeddin Ömer, Selâhaddin'in kardeşi el-Adil'in oğlu el-Evhad ve Erzurum meliki Tuğrulşah bunların başında yer alıyordu. Tuğrulşah'ın Ahlatşahlar'ın başında olan Balaban'ın hayatına son vermesi ve Eyyûbîlerden El Melikü'l Evhad'ın halkın ileri gelenlerini öldürmesi ve Ahî birliklerini dağıtması Ahlat'ın gelişmiş hayatına vurulan bir darbe niteliğindeydi.[356]

Sonuç olarak Ahlat'ın ekonomisine baktığımızda ekonominin büyük ölçüde tarımsal ve ticarî faaliyetlere dayandığını söyelemek mümkündür. Dönemin kaynaklarında ikliminin güzel, topraklarının bereketli ve meyveerinin bol olduğu bilgisi burada tarımın önemli bir geçim kaynağı olduğunu göstermektedir. En çok yetiştirilen ürünlerin başında buğday, arpa, mısır, elma ve üzüm gibi çeşitli meyveler gelmektedir. Uluslararası ticaret yolları üzerinde bulunması ve Mezopotamya'yı İran, Kafkasya ve Azerbaycan'a bağlayan bir kavşak noktasında olması ise buradaki ticaretin canlanmasını sağlamıştır. Buradan en çok alınan ürünler arasında Van Gölünden avlanan inci kefali balığı, kuru meyveler, dokuma ürünleri ve çeşitli madenler yer almaktadır. Ahlat'a gelen ürünlerin başında ise çeşitli baharatlar gelmeketeydi. Bunun yanı sıra Van Gölü üzerinde büyük gemilerin işletilmesi de şehrin ekomosine katkı sağlamıştır. Tarım ve ticaretin yanı sıra dokumacılık, madencilik, demîrcilik, ahşap işçiliği ve taş işlemeciliği de Ahlat'ın ekonomisine katkı sağlayan önemli faaliyetlerdendir. Burada ticaretin ne kadar gelişmiş olduğunu fütüvvet teşklatının bir geleneği olarak esnaf ve sanatkârlar birliği olan Ahîlik teşkilâtının ilk olarak Ahlat'ta ortaya çıkmış olduğundan anlayabiliriz.

---

[356] Faruk Sümer, *a.g.e.,* s. 73.

III. BÖLÜM

ORTAÇAĞ TÜRK KÜLTÜR VE MEDENİYETİNDE AHLAT'TA BİLİM, EĞİTİM VE SANAT

A. AHLAT'TA BİLİM

Ahlat'ta siyasî istikrar ve ekonominin gelişmiş olması bilim ve sanatın da gelişmesine katkı sağlamıştır. Ahlat'ta tıp, felsefe, kimya, astronomi hadis ve fıkıh, en çok gelişen bilim dalları arasındadır. Ahlat'ta yapılan bilimsel faaliyetler ve Ahlatlı bilim adamları ise şöyledir:

1. Ahlatlı Bilim Adamları

Muhammed b. el-Muhayyis el-Hilatî (ö. ?), *Fütûhu'l Büldân* kitabının yazarı Belâzurî'ye kaynaklık etmiş bir müverrihtir.[357] Belâzuri, Ermeniye fetihleri hakkında bilgi verirken bazı ravîler ile görüştüğünü dile getirir. Bu ravîler arasında Muhammed b. el-Muhayyis el-Hilatî'nin de adı geçmektedir.[358] Belâzurî'nin (ö. 892) IX. yüzyılda yaşadığını bildiğimize ve Ahlatlı müverrih el-Muhayis ile görüştüğüne göre el-Muhayyis'in de IX. yüzyılda yaşamış olduğunu söylemek mümkündür.

Muhammed b. Ahmed b. İbâd el-Hilatî (ö. 892) nin ne zaman doğduğu hakkında bilgi yoktur. Ahlatlı bu âlimin temel hadis kitaplarından biri olan *Sahîh-i Müslim*'den bir muhtasar yazdığı bilinmektedir. 892 yılında ölmüştür.[359]

---

[357] Abdürrahim Şerif, *Ahlat Kitabeleri*, Hamit Matbaası, İstanbul 1932, s. 102.; Rahmi Tekin, *Ahlat Tarihi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000, s. 178.

[358] Ahmed b. Yahyâ el-Belâzurî, *Fütûhu'l Büldân*, (Trc. Mustafa Fayda), Siyer Yayınları, İstanbul 2013, s. 225.

[359] Şakir Gözütok, "Abbasîler Döneminde Yetişen Ahlatlı Âlimler", *VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu 04-07 Ekim 2011*, (Editörler ve Yayına Hazırlayanlar: Oktay Belli-Vedat Evren Belli), Rota Ofset, Bursa 2013, s. 306.

Ebû Salih Yahya b. Mübarek el-Muki el-Hilatî (ö. 1083/1034) nin hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Ahlatlı bu âlimin kadılık yaptığı ve 1083 ya da 1084 yılında öldüğü bilinmektedir.[360]

Abdussâmed b. Abdurrahman (ö. 1145)'ın ne zaman doğduğu bilinmemektedir. Ahlatşahlar Devleti'ne bağlı olan Hani şehrindendir. Bağdat'ta fıkıh eğitimi almıştır. 1145 yılında vefat etmiştir.[361]

Ahmed b. İbrahim (ö. ?) 'in ölüm tarihi bilinmemektedir. Abdussâmed b. Abdurrahman gibi Ahlatşahlar Devlet'ne bağlı Hani şehrindendir ve Bağdat'da fıkıh eğitimi almıştır.[362]

Ebû' Âsim el-Hanevî (ö. ?), Ahlatşahlar Devleti'ne bağlı olan Hani memleketinden olup hesap ilminde şöhret kazanmış bir kadı idi.[363]

Ahmed b. Mevdûd b. Ebi Kasım Ebû Abbas el-Hilatî (ö. 1161), hadis dersleri okutmuştur. Ahlatlı bu âlimin, ünlü bir âlim olan Dimyatî'ye hadis dersleri verdiği bilinmektedir. 1161 yılında Kahire'de ölmüştür.[364]

Safiyüddin Ebû'l-Berekât (ö. 1164) ın kaç yılında doğduğu bilinmiyor. Hakkında ayrıntılı bilgi mevcut olmayan bu âlimin Ahlat'ta ünlü bir sufî olduğu bilinmektedir. Safiyüdddün Ebû'l-Berekât, 1161 yılında Ahlat'ta ölmüştür.[365]

Ebû Hasan Muhammed b. Muhammed el-Hilatî (ö. 1175), nahiv, tefsir ve fıkıh alanlarında çalışmalar yapmış ve bu alanlarda pek çok eseri vardır. Kaç yılında doğduğu bilinmeyen Ahlatlı bu âlimin bütün eserleri tespit edilememiştir. Nahiv bilgilerini içeren *El-Kavaid ve'l-Fevaid* adlı eseri, tefsir konularını içeren *Kitabu'l-Edavat* ve *Kitabu't-Tasrif* adlı eserleri ve fıkıh bilgilerini içeren *Kitabu't-Nukave fi'l-*

---

[360] Şakir Gözütok, *a.g.m.*, s. 306.
[361] Osman Turan, *a.g.e.*, s. 136.
[362] Osman Turan, *a.g.e.*, s. 136.
[363] Osman Turan, *a.g.e.*, s. 136.
[364] Şakir Gözütok, *a.g.m.*, s. 305-306.
[365] İbnü'l Ezrak, *Meyyâfârikin Tarihi ve Amid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, (Araştırma, İnceleme ve Notlarla Çeviren: Ahmet Savran), Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1992, s. 143.; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken, İstanbul 2013, s. 136.

Feraid ve *Nahbu'l-Melih en-Nahbu ve'l-Nektu fi'l-Feraid* adlı eserleri bilinen eserleridir.[366]

El-Fakih Ebû Abdullah Muhammed b. el-Hasan b. Muhammed b. ez-Zerkan (ö. 1194) ın hangi tarihte doğduğu hakkında bilgi mevcut değildir. Ancak bu âlimin Ahlat'ta yaşadığı, önemli fakihlerden ders aldığı ve kendisinin de dönemin ünlü fakihlerinden biri olduğu bilinmektedir. Bu âlim, 1194 yılında Ahlat'ta vefat etmiştir.[367]

Ahlatlı Ebû Ali (el-Ahlatî) (ö. ?) nin kaç yılında doğduğu ve öldüğü bilinmemektedir. XII. yüzyılda yaşamış olduğu düşünülen Ahlatlı bu âlim, felsefe alanında çalışmalar yapmış dönemin ünlü filozoflarından biridir. "*Adaletin hakemi insaftır*." sözüyle tanınmıştır. Ahlatlı Ebû Ali'nin *Usûl ul-hikme (Felsefenin Esasları)* adlı kitabı vardır.[368]

Necmeddin Eyyüb b Aynuddevle b. Nasrullah el-Hasib el-Hilatî (ö. ?) nin astronomi alanında çalışmaları vardır. Eyyûbî sarayında gök bilimci (müneccim) olarak çalıştığı bilinen bu bilim adamının bilinen iki tane eseri vardır. Bunlar: *Usulu'l-Ahkami'n-Nücum* ve *es-Sırru'l-Mektum fi izhari mâ Kâne Müstahfiyyen min Ahkami'n-Nücum*'dir.[369] Eyyûbî Devleti'nin sarayında çalışmış olması bu âlimin XII. ya da XIII. yüzyılda yaşamış olduğu ihtimalini güçlendirmektedir.

Muhammed b. Ali el-Hilatî (ö. 1203)'nin ne zaman doğduğu hakkında bilgi mevcut değildir ancak XIII. yüzyılda yaşadığı bilinmektedir. Fıkıh ilmi alanında çalışmaları olan Ahlatlı bu âlimin, İslâm hukukunda hadd cezaları[370] ile ilgili yazdığı iki önemli eseri vardır. Bunlar; *Kitabü'l-Hudud Muhtasarun Fî Usuli'l-Fıkıh* ve *el-*

---

[366] Şakir Gözütok, *a.g.m.*, s. 306.
[367] Rahmi Tekin, *a.g.e.*, s. 183.
[368] Osman Turan, *a.g.e.*, s. 135.
[369] Rahmi Tekin, *a.g.e.*, s. 174.; Şakir Gözütok, "Ahlat'ta Yetişen Ünlü Âlimler*", I. Uluslararası Ahlat-Avrasya Kültür ve Sanat Sempozyumu 23-25 Ağustos 2012* (Editörler ve Yayına Hazırlayanlar: Oktay Belli-Vedat Evren Belli), Bitlis Eren Üniversitesi Yayını, Bitlis 2013, s. 394.
[370] İslâmiyet'te kesin olarak bildirilmiş cezalardır. Allah'ın koyduğu ölçüleri çizdiği sınırları, emîr ve yasakları ifade eder.

Hududu'l Mütedâvile Fî Elseineti'l-Fukahâ'dır.[371] Muhammed bin Ali el-Hilatî, yaklaşık olarak 1203 yılında ölmüştür.[372]

Mühezzebüddin Ebû Hasan Ali b. Ahmed b. Ali el-Hilatî (ö. 1213), Hebel (Hübel) adıyla tanınmış, 1121 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Burada Hafız Ebû'l-Kasım ve İsmail b. Ahmed b. Semerkandî'den ve Yahudi bir doktor olan Ebû'l Berekat'tan edebiyat ve tıp eğitimini aldıktan sonra Musul'a geçti ve burada bir müddet ikamet etti. Musul'dan Azerbaycan'a oradan da Ahlat'a gelen Mühezzebüddin, bir müddet Ahlat'ta bulundu. Ahlatşahlar Devleti'nin hizmetinde bulunan ve saray doktorluğu da yapan bu âlim, Ahlatşahlar'ın bir hükümdarının da tedavisini üstlendiği bilinmektedir. Ancak bu hükümdarın kim olduğu konusunda kesin bir bilgi mevcut değildir.[373]

Mühezzebüddin, Ahlat'ta bulunduğu sırada pek çok kişiye edebiyat ve felsefe dersleri vermiş, burada büyük miktarda para kazanmıştır. Daha sonra Mardin'e gitmiş, buradaki valilere hizmet etmiştir. Ardından Musul'a döndüğü ve burada evinde tıp dersleri verdiği bilinmektedir. Bir müddet Bağdat'ta bulunan Mühezzebüddin, burada ünlü bir nahiv âliminden nahiv dersleri almış, aynı zamanda da Nizamiye Medresesi'ne devam etmiş ve burada fıkıh dersleri almıştır. Mühezzebüddin, 1213 yılında Musul'da vefat etmiştir.[374]

Asıl ününü tıp ilminde kazanan Mühezzebüddin'in dönemin en ünlü tıp âlimlerinden biri olduğu ve çok güzel şiirler yazdığı bilinir. Musul'da 1165 yılında yazdığı *Kitab'ul-Muhtar fi Tıbbi'l-Cemalî* adlı dört ciltlik eseri vardır. Bu kitabı hem tıp alanındaki teorik bilgileri hem de tıp uygulamalarını içermektedir. Kendi çocuklarına da tıp eğitimi veren Mühezzebüddin'in 1154 yılında doğan Şemsuddin

---

[371] Rahmi Tekin, *a.g.e.*, s. 173.
[372] Şakir Gözütok, "Abbasîler Döneminde Yetişen Ahlatlı Âlimler", *VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu 04-07 Ekim 2011*, (Editörler ve Yayına Hazırlayanlar: Oktay Belli-Vedat Evren Belli), Rota Ofset, Bursa 2013, s. 306.
[373] Gregory Abu'l Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.2, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara 1987, s. 494-495.; Osman Turan, *a.g.e.,* s. 135.; Erdoğan Merçil, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, TTK, Ankara 2000, s. 123.
[374] Şakir Gözütok, "Ahlat'ta Yetişen Ünlü Âlimler*", I. Uluslararası Ahlat-Avrasya Kültür ve Sanat Sempozyumu 23-25 Ağustos 2012,* (Editörler ve Yayına Hazırlayanlar: Oktay Belli-Vedat Evren Belli), Bitlis Eren Üniversitesi Yayını, Bitlis 2013, s. 393.

Ahmed b. Ali adındaki oğlu Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus'un (1211-1220) hizmetinde bulunmuştur.[375]

Muhammed b. Abdulvahid el-Erranî (ö. 1235), Ahlat'ta bulunan önemli fıkıh âlimlerindendir. Dönemin ünlü fâkihlerinden ders almış, eğitimini Ahlat'ta tamamlamıştır. Daha sonra Ahlat Medresesi'nde uzun bir süre müderrislik yapan Muhammed b. Abdulvahid el-Erranî, Şam'a gitmiştir. 1235 yılında ölünceye kadar Şam'da kalmıştır.[376]

Muhammed b. İbad b. Melik Davud el-Hilatî (ö. 1254), Ahlatşahlar döneminde Ahlat'ta yaşamış, hanefi mezhebinin fâkihlerindendi. Çok iyi yetişmiş bu âlimin en ünlü eseri İslâm hukuku üzerine yazdığı *Telhisu'l-Camii'l-Kebir li'ş-Şeybanî fî Fürui'l-Fıkhi'l-Hanefi*'dir. Bu eseri üzerinde birçok şerh (yorumlama) yazılmıştır. Bu şerhlerden en uzun olanı Ali b. Balaban el-Farisi'nin şerhidir. Ekmelediin Muhammed b. Mahmud, Molla Fenarî, Saadeddin Ömer et-Taftazanî, Allame el-Herevî ve el-Mesudî bu esere şerh yazanlardandır.[377]

Diğer önemli eserleri ise *Ta'lik Ala'l-Cami'l-Sahih li-Müslim bin Haccac* ve *Maksadu'l-Müsned E'ni Muhtasar Müsned Ebi Hanif en-Nu'man*'dır. Muhammed b. İbad b. Melik Davud el-Hilatî, ayrıca Kahire'de müderrislik yaptığı bilinmektedir. 1254 yılında vefat etmiştir.[378]

Muhammed b. Metülik-dâd (ö. 1255)'ın hakkında ayrıntılı bilgi mevcut değildir. Ahlatlı bu âlim, *Câmi'ül-Kebir* ve *Sahîh-i Müslim* üzerine eserleri ile tanınmış, 1255 yılında vefat ettiği bilinmektedir.[379]

Emîr İmâdüddin Ömer b. İshak b. Hibetullah el-Hilatî (ö. 1262), 1202 yılında Ahlat'ta doğmuştur. Erdemli ve itibar sahibi olan Ahlatlı bu âlimin babasının da usul

---

[375] Şakir Gözütok, *a.g.m*., s. 393.
[376] Rahmi Tekin, *a.g.e*., s. 182.
[377] Şakir Gözütok, *a.g.m*., s. 390-391.; Rahmi Tekin, *a.g.e*, s. 175.
[378] Abdürrahim Şerif, *a.g.e*., s. 101.
[379] Osman Turan, *a.g.e*., s. 136.

ve edebiyat âlimi olduğu ve Ahlat kadılığı yaptığı bilinmektedir. Emîr İmaduddin, daha sonra Ahlat'tan ayrılmış ve 1267 yılında Hama'da vefat etmiştir.[380]

Ali b. Davud b. Ali b. Ebû Bekir Fahruddin Ebû Hasan el-Hilatî (ö. 1268)' nin hakkında ayrıntılı bilgi mevcut değildir ancak Ahlat'ta hadis dersleri aldığı bilinmektedir. Ahlatlı bu âlim, 1203 yılında Ahlat'tan ayrılmış Şam ve Kahire'ye gitmiştir. Buralarda da hadis dersleri vermiş ve 1268 yılında Kahire'de vefat etmiştir.[381]

Abdülaziz b. Abdulcabbar b. Ömer Allame Fahruddin el-Hilatî (ö. 1273)'nin ne zaman doğduğu bilinmemektedir. Ahlatlı bu âlim, Moğol İlhanlı hükümdarı Hulagü (1217-1265) tarafından Meraga şehrinde kurulan rasathanede çalışmıştır. Ancak Fahruddin el-Hilatî'nin bu rasathanede bir mimar mı yoksa bir astronomi uzmanı olarak mı çalıştığı konusunda fikir ayrılığı vardır. Abdürrahman Şerif ve Osman Turan Fahruddin el-Hilatî'ni Meraga rasathanesinde ünlü astronomi uzmanı olan Nasîrüddin Tûsî ile birlikte çalışan astronomi heyetinin içinde olduğunu ve bir astronomi uzmanı olduğu bilgisini vermektedirler.[382] Beyhan Karamağaralı da Ahlatlı mezar taşı ustalarının taşlara nakşettiği şiirlerdeki bilgilerden yola çıkarak Ahlat'ta astronomi ile ilgili bilgilerin çok yaygın olduğunu, Ahlatlıların dünyanın döndüğünü ve gezegenlerin mevcudiyetini bildiklerini ifade eder ve Fahruddin el-Hilatî'nin de bir astronomi uzmanı olduğunu vurgular.[383] Ancak Şakir Gözütok, onun Hulâgü tarafından Meraga Rasathanesi'nin yapımı için çağırıldığını ve onun ünlü bir mimar olduğunu ifade etmektedir.[384] Ayrıca Şakir Gözütok ilerde de bahsedeceğimiz gibi Nasîruddin Tusî ile birlikte çalışan kişinin Muhyiddin el-Hilatî olduğunu belirtmiştir.[385] Zeki Tez ise Meraga Rasathanesi'nde Nasîrüddin Tûsî ile birlikte

---

[380] Şakir Gözütok, "Abbasîler Döneminde Yetişen Ahlatlı Âlimler", *VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu 04-07 Ekim 2011*, (Editörler ve Yayına Hazırlayanlar: Oktay Belli-Vedat Evren Belli), Rota Ofset, Bursa 2013, s. 305.
[381] Şakir Gözütok, *a.g.m.*, s. 306.
[382] Abdürrahim Şerif, *Ahlat Kitabeleri*, Hamit Matbaası, İstanbul 1932, s. 102.; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 135.
[383] Beyhan Karamağaralı, Mezar Taşlarına Göre XII.- XV. Yüzyıllarda Ahlat Kültürü", *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu: 04-07 Eylül 2006*, (Editör: Oktay Belli), Desen Ofset Matbaası, Ankara 2007, s. 99.
[384] Şakir Gözütok, *a.g.m.*, s. 305.
[385] Şakir Gözütok, *a.g.m.*, s. 306.

çalışan kişilerin adını verirken Fahruddin el-Hilatî'nin ismini vermemiştir. Zeki Tez burada Muhyiddin el-Mağribi adlı birinin adını vermektedir.[386] Biz burada bir isim karmaşası olduğu görüşündeyiz.

Fahruddin el-Hilatî'nin bir filozof olduğu ve Musul'da daha önce bahsettiğimiz Ahlatlı bir âlim olan Mühezzebüddin'in yanında çalışmalar yaptığı bilinmektedir. Fahruddin el-Hilatî, 1273 yılında vefat etmiştir.[387]

Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Hamza Necibuddin Ebû'l-Fadl el-Hilatî el-Bitlisî (ö. 1276), 1198 yılında doğmuştur. Ahlatlı bu âlim Bağdat ve Şam'da eğitim gördükten sonra Kahire'ye yerleşmiştir. Bu âlim, rüya tabirleri, tarih ve siyer gibi farklı bilim dallarında uzmandı. Kahire'de kadılık yapmıştır. Ayrıca Kahire'deki Sururiyye Medresesi'nde muidlik (müderris yardımcılığı) yapmıştır.[388]

Ahlatlı bu âlim, Türk İslâm âleminin en büyük hukukçusu olarak da nitelendirilmiştir. Bunda dolayı *Ebû'l Fadl Kadı* lakabını almıştır. En önemli eserleri *Kavâidu'ş-Şer* ve *Zevâidu'l-asl ve'l-fürû*'dur. Cifir[389] ilminde de meşhur olan bu âlim, bu bilim aracılığıyla Moğalların ülkelerini tahrip edeceğini önceden haber vermiştir. Bundan dolayı aşireti ve kendisine bağlı insanlarla beraber Ahlat'ı terk ederek Kahire'ye göç etmiştir. Kahire'ye geldiği sırada orada kadılık ve muidlik görevlerinde bulunmuştur. 1276 yılında vefat edene kadar Kahire'de bulunmuştur.[390]

Muhyiddin el-Hilatî (ö. ?) 'nin doğum ve ölüm tarihi ile ilgili bilgi mevcut değildir. Muhyiddin el-Hilatî, Çok iyi yetişen bir mühendis ve matematikte de uzmandı. Moğol İlhanlı hükümdarı Hulâgü, Meraga şehrinde bir rasathane

---

[386] Zeki Tez, *Bilim ve Teknikte Ortaçağ Müslümanları Tarihi*, Nobel Yayın ve Dağıtım, Ankara 2001, s. 108.
[387] Şakir Gözütok, *a.g.m*., s. 305.
[388] Şakir Gözütok, "Ahlat'ta Yetişen Ünlü Âlimler*", I. Uluslararası Ahlat-Avrasya Kültür ve Sanat Sempozyumu 23-25 Ağustos 2012,* (Editörler ve Yayına Hazırlayanlar: Oktay Belli-Vedat Evren Belli), Bitlis Eren Üniversitesi Yayını, Bitlis 2013, s. 391.
[389] Çeşitli yöntemlerle kıyamete kadar olacak olayları bilmeye yarayan harflerin ilmidir. Arapça'da mevcut harflere birtakım sayılar verilmiştir. Bu işle meşgul olan kimseler, inceledikleri kelimelerin veya cümlelerin üzerinde uygulayarak bu harflerin takabül ettikleri sayıyı toplayarak gelecekten haber verirler. Cifir ilmi, "ebced" ve "hisab-ı cümmel" olarak da bilinir. Türkçede ise "tarih düşürme" olarak bilinir.
[390] Abdürrahim Şerif, *a.g.e*., s. 101.; Rahmi Tekin, *a.g.e,* s. 172.

kurduğunda rasathanenin başına Nasîrüddin Tûsî'yi getirmiş ve ona yardımcı olmaları için birçok uzaman çağırmıştı. Bu uzmanlardan bir tanesi de Muhyiddin el-Hilatî idi.[391] Moğol İlhanlı Devleti'nin kurucusu Hulâgü'nün 1256-1265 yılları arasında hükümdarlık yaptığı bilindiğine göre Muhyiddin el-Hilatî'nin de bu dönemde yaşamış olduğunu söylemek mümkündür.

Es'ad b. Ammar b. Sa'ad b. Ammar b. Ali Ebû'l-Me'alî el-Hilatî (ö. ?) 'nin ne zaman doğduğu ve ne zaman öldüğü hakkında bilgi mevcut değildir. Ancak Ahlatlı bu âlimin lakabının *Rebib* olduğu ve hadis dersleri aldığı ve kendisinin de hadis dersleri verdiği bilinmektedir. Ünlü tarihçi İbnü'l Adim, bu âlimden hadis rivayetleri dinlemiştir. Kendisinden hadis dinleyen başka kişiler de olmuştur.[392] İbnü'l Adîm'in yaşadığı yılları (1192-1262) göz önünde bulundurursak Es'ad b. Ammar'ın XII-XIII yüzyıllarda yaşamış olduğunu tahmin edebiliriz.

Necib b. Muhammed b. Yûsuf Ahmed el-Hilatî (ö. 1300), 1207 yılında Ahlat'ta doğmuştur. Sufi meşrepli güzel huylu ve beyaz sakallı bir zat olarak tanımlanmıştır. Güzel bir sese sahip olan bu âlim tasavvuf sohbetleri yapardı ve bölge halkı kendisinden faydalanırdı. Bazı âlimlere hocalık yaptığı bilinen bu âlim, Şam'da ikâmet etmiş ve 1300 yılında burada vefat etmiştir.[393]

Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Siyavuş el-Hilatî (ö. 1306), 1246 yılında Ahlat'ta doğmuştur. Şam Ümeyye Cami'nde imamlık yapan ve 1272 yılında vefat eden Ebû Abbas Ahmed b. Osman b. Siyavuş el- Hilatî'nin oğludur. Bir süre Ahlat'ta bulunduktan sonra Şam'a geçen bu âlim de babası gibi Şam'da imamlık yapmıştır. Yazı sanatında, kıraat ve fıkıh ilminde yüksek bir mevkîiye ulaşmıştır. Dindar, çokça hayır işleyen mütevazi, güzel yüzlü bir âlim olarak tanınmaktaydı.

---

[391] Kâtip Çelebi, *a.g.e*, s. 502. ; Şakir Gözütok, "Abbasîler Döneminde Yetişen Ahlatlı Âlimler", *VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu 04-07 Ekim 2011*, (Editörler ve Yayına Hazırlayanlar: Oktay Belli-Vedat Evren Belli), Rota Ofset, Bursa 2013, s. 306.

[392] Kemâlüddîn İbnü'l Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb (Biyografilerle Selçuklular Tarihi)*, (Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim), TTK, Ankara 1989, s. 184-185.; Şakir Gözütok, *a.g.m.*, s. 305.

[393] Abdürrahim Şerif, *a.g.e*., s. 101.; Şakir Gözütok, *a.g.m.*,. 304.

İnsanlar elini öpmek ve nefesinden faydalanmak için sıraya girerdi. 1306 yılında sabah namazını kıldırdığı sırada aniden vefat etmiştir.[394]

İlmuddin Ali b. Muhammed bin Hasan el-Hilatî (ö. 1308)' nin ne zaman doğduğu bilinmemektedir. Ahlatlı bu âlim, yaşamının büyük çoğunluğunu Mısır'da geçirmiştir. Sarığının uzun olması dolayısıyla ona *Kadûsî*, Hz. Muhammed'in (s.a.v) üzengisinin (rikâb) kendisinde bulunduğunu iddia etmesi dolayısıyla *Rikâbî,* yanında Hz. Muhammed'in (s.a.v) saçının bulunduğunu iddia etmesi dolayısıyla ona *Mezlukan* da denilirdi.[395]

Hanefî mezhebine mensub bu âlim, fesahat, belagat ve fıkıh alanlarında çalışmalar yapmıştır. Kahire'de Zahiriyye ve Deylemiye medreselerinden müderrislik yapmıştır.[396] En önemli eserleri *Şerhu'l-Hidaye li'l-Merğinani fi'l-Fürü'* ve *Kitabu's-Sire* adlı eserleridir.[397] *Hudud* adında başka bir kitabı daha vardır. Bu kitabında ceza konusundaki hadler hususunda fakihler arasında takip edilen metodları bir araya getirmiştir. Zahiriyye Medresesi'nde imamlık da yapan bu âlim, bu medreseye imam olarak atanan ilk kişi olarak bilinir. 1308 yılında vefat etmiştir.[398]

Muhammed b. Ali el-Ahlatî (ö. 1308)'nin ne zaman doğduğu hakkında bilgi mevcut değildir. Fıkıh alanında çalışmaları vardır. Muhammed bin Ali el-Ahlatî, *Usûl el-fikh* adındaki eseri ile tanınmıştır ve 1308 yılında ölmüştür.[399]

Yahya b. Ahmed Hüdâ-dâd el-Ahlatî (ö. 1320), 1243 yılında doğmuştur. 1274 yılında Konya'da kıraat dersleri almış, 1281 yılında Şam'a gitmiştir. Şam'da kıraat dersleri vermeye başlamış ve Ümeyye Camii'nde imamlık yapmıştır. Uzun süre

---

[394] Osman Turan, *a.g.e.*, s. 136.; Şakir Gözütok, Ahlat'ta Yetişen Ünlü Âlimler*", I. Uluslararası Ahlat-Avrasya Kültür ve Sanat Sempozyumu 23-25 Ağustos 2012,* (Editörler ve Yayına Hazırlayanlar: Oktay Belli-Vedat Evren Belli), Bitlis Eren Üniversitesi Yayını, Bitlis 2013, s. 392-393.
[395] Şakir Gözütok, *a.g.m.*, s. 391.
[396] Abdürrahim Şerif, *a.g.e.*, s. 101.
[397] Rahmi Tekin, *a.g.e.*, s. 175.
[398] Şakir Gözütok, *a.g.m.*, s. 391-392.
[399] Osman Turan, *a.g.e.*, s. 136.

Şam'da yaşayan Ahlatlı bu âlim, kıraat ilminde uzmanlaşmış dindar, mütevazi bir kişiydi. 1320 yılında vefat etmiştir.[400]

Ali b. Ömer b. Ebi Bekir el-Hilatî (ö. 1326), 1237 yılında doğmuştur. *İbn-i Salah* adıyla şöhret kazanmıştır. Bir müddet Ahlat'ta bulunan bu âlim daha sonra Mısır'a gitmiştir. Burada ünlü âlimlerden hadis dersleri almış ve hadis ilmi ile meşgul olmuştur. Mısır'da ünlü âlimlerden biri olmuş ve 1326 yılında Mısır'da vefat etmiştir.[401]

İbrahim b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Hilatî (ö. 1335)'nin ne zaman doğduğu bilinmemektedir. Lakabı *Burhanuddin* olan Ahlatlı bu âlim, ünlü âlimlerden hadis dersleri almıştır. Sesi güzel olduğu için Şam'da *Reis'ul Muezzinin*'in olarak tanınmıştır. 1335 yılında Şam'da vefat etmiştir.[402]

Nasıruddin Muhammed b. Alâeddin Ali b. Muhammed b. Hüseyin el-Hilatî (ö. 1336) hakkında ayrıntılı bilgi mevcut değildir. Babası Alâeddin Ali Muhammed b. Hüseyin el-Ahlatî'dir. Babası, Hz. Muahmmed (s.a.v) in hayatını konu aldığı *Kitabu's Siyer* adında bir kitap kaleme almıştır. Bu âlim uzun süre Kahire'de bulunmuştur ve burada ölmüştür. Kendisine nispeten isimlendirilen Hilatî Zaviyesi'nde defnedilmiştir.[403]

Muhammed b. Abdülmelik b. Ahmed Kutbiddin el-Hilatî (ö. 1339)'nin ne zaman doğduğu bilinmemektedir. Uzun süre Kahire'de kalmış burada tüccarlık yapmıştır. Aynı zamanda hadis dersleri de almıştır. Bir süre sonra da kendisi de hadis dersleri vermeye başlamıştır. Dindar, güzel huylu olarak tanınan Ahlatlı bu âlim, 1339 yılında Kahire'de vefat etmiştir.[404]

---

[400] Şakir Gözütok, *a.g.m.*, s. 390.
[401] Şakir Gözütok, *a.g.m.*, s. 391.; Abdürrahim Şerif, *a.g.e.*, s. 102.
[402] Şakir Gözütok, "Abbasîler Döneminde Yetişen Ahlatlı Âlimler", *VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu 04-07 Ekim 2011*, (Editörler ve Yayına Hazırlayanlar: Oktay Belli-Vedat Evren Belli), Rota Ofset, Bursa 2013, s. 303.
[403] Şakir Gözütok, "Ahlat'ta Yetişen Ünlü Âlimler*", I. Uluslararası Ahlat-Avrasya Kültür ve Sanat Sempozyumu 23-25 Ağustos 2012* Editörler ve Yayına Hazırlayanlar: Oktay Belli-Vedat Evren Belli, Bitlis Eren Üniversitesi Yayını, Bitlis 2013, s. 393-394.
[404] Şakir Gözütok, *a.g.m.*, s. 391.

Ali b. Ahmed el-Hilatî (ö. 1341), Şam'da ikamet etmiş ve dönemin ünlü âlimlerinden ders almıştır. 1341 yılında vefat ettiği bilinmektedir.

Hüseyin b. Yûsuf b. Ali el-Allamatu'l-Bedr b. Aziz b. Ala el-Hilatî (ö. 1357), 1296 yılında doğmuştur. Irak'ın Vestan şehrinde eğitim almıştır. Burada fıkıh, hadis, nahiv, sarf, meanî ve beyan ilimlerini tahsil etmiştir. Ayrıca *Kur'an'ı Kerim*'i ezberlemiştir. Buradan Tebriz'e gitmiş daha sonra da Ahlat'a geçmiştir. Burada Mecdiyye ve Sayfiyye Medreselerinde müderris olarak görev yapmış ve birçok insan onun ilminden faydalanmıştır.1342 yılında Kahire'ye gitmiş ve daha sonra tekrar Ahlat'a geri dönmüştür. 1350 yılında Şam'a giden bu âlim, burada da insanlar onun ilminden faydalanmıştır. Şam'dan sonra 1354 yılında tekrar Kahire'ye geçmiş ve 1357 yılında burada vefat etmiştir.[405]

Seyyid Hüseyin el-Hilatî (ö. ?), zâhirî ve bâtınî ilimlerinin ileri gelenlerindir. *Cifr-i Cami* adlı eserinde Cengiz Han'ın ortaya çıkışını bu ilimlerin yol göstericiliğinde araştırarak tespit emiştir. Bu âlim, Cengiz Han'ın zuhurundan önce 12.000 kadar hane maiyyeti ile birlikte Mısır'a yerleşmiş ve mezarının da orda olduğu bilinmektedir.[406]

Şeyh Mutasaddir Mes'ûd b. Esed Şeyh Sa'addin el-Hilatî (ö. 1359) hakkında ayrıntılı mevcut değildir. Ünlü âlimlerden ders aldığı ve Tebriz'de Kur'an-ı Kerim dersleri verdiği bilinmektedir. 1359 yılında vefat etmiştir.[407]

Ebû Abbas Ahmed b. Yûsuf b. Ömer el-Hilatî (ö. 1365), *Muhubiddin* lakabı ile tanınmaktadır. İbrikûhi ve Dimyatî gibi ünlü âlimlerden kıraat ve hadis dersleri almıştır. Ve kendisi de daha sonra hadis dersleri vermiştir. 1365 yılında Kahire'de ölmüştür.[408]

İbrahim b. Abdullah el-Hilatî eş-Şerif ed-Derbedî (ö. 1393/1397), 1320 yılında doğmuştur. Memleketi Ahlat'ta ilim tahsil etmiş ve pek çok ilimde

---

[405] Şakir Gözütok, *a.g.m.*, s. 393.
[406] Katip Çelebi, *a.g.e.*, s. 502.
[407] Şakir Gözütok, *a.g.m.*, s. 393.
[408] Şakir Gözütok, *a.g.m.*, s. 391.; Abdürrahim Şerif, *a.g.e.*, s. 102.

uzmanlaşmıştır. Daha sonra Halep'e gitmiş ve burada bir zaviyeye yerleşmiştir. Halep'te büyük bir üne kavuşan bu âlim, devlet erkânı ve halk tarafından değer görmüştür. [409]

İbrahim b. Abdullah el-Hilatî eş-Şerif ed-Derbedî, lacivert boyasını bulan ünlü bir kimyagerdir. Ahlatı bu âlim ayrıca iyi bir tıp doktorudur. Bu âlimin şöhretini duyan Mısır Memlük sultanları onu saraya davet etmiş, Kahire'de Memlüklüler'in sarayında tıp doktorluğu yapmıştır. Mısır Memlüklerinde yüksek bir itibar kazanan İbrahim b. Abdullah, memlüklü hükümdarlarla arası iyi olmuştur. Velî olduğuna inanıldığı için halk ile az temasta bulunuyor, genel itibariyle herkes onu evinde ziyaret ediyordu. Tıp alanındaki başarıları ile şöhret kazanan İbrahim b. Abdullah el-Hilatî eş-Şerif ed-Derbedî, Haleb emîrinin oğlu hasta olduğu sırada emîr onu Mısır'dan Haleb'e davet etmiş ve oğlunun tedavisi karşılığında emîrden çok para almıştır. 1393 yılında Haleb'te ya da 1397'de Kahire'de ölmüş, ona büyük bir cenaze töreni yapılmıştır.[410]

Hüseyin el-Hilatî el-Lazuredî (Laciverdî) (ö. ?) 'nin ne zaman doğduğu ve hangi yılda öldüğü hakkında bilgi mevcut değildir. Lazuredî, Arapça'da laciverttaşı anlamına gelmektedir. Bu taşla uğraştığı ve kazancını bundan elde ettiği için Lazuredî (Laciverdî) lakabı ile anılmıştır. Ahlat'tan Şam'a giden Laciverdî, burada bir süre ikamet ettikten sonra Kahire'ye gitmiş, burada Kahire valisi Berkuk'un hizmetinde bulunmuştur.[411]

Laciverdî'nin kimya ve tıp alanında uzman olduğu bilinmektedir. Ayrıca onun gizemli bir kudrete sahip olduğuna inanılır ve bu yüzden velî olarak anılmış ve kendisinden şifa talep edilmiştir. Bazı kimseler ondan dua almak için bazıları da deva bulmak için onu ziyaret ederlerdi.[412]

---

[409] Şakir Gözütok, *a.g.m.*, s. 392.
[410] Abdürrahim Şerif, *a.g.e.*, s. 100.; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 135.; Şakir Gözütok, *a.g.m.*, s. 392.
[411] Şakir Gözütok, *a.g.m.*, s. 392.
[412] Osman Turan, *a.g.e.*, s. 136.; Şakir Öztürk, *a.g.m.*, s. 392.

Laciverdî'nin XV. yüzyılda felsefi fikirleri ve isyanları ile bilinen Şeyh Bedreddin Mahmud'un hocalığını yapmış olduğu da bilinmektedir.[413]

Muhammed b. Ahmed b. Emin b. Mu'az b. İbrahim b. Cemil b. Yûsuf el-Hilatî (ö. ?) 'nin doğum ve ölüm tarihî bilinmektedir. Lakabı *Celaluddin* olan bu âlim, sufî ve erdem sahibi olarak tanınmaktadır. Birçok şeyh ve hadis uzmanlarından ders almıştır. 1339 yılında Endülüs'e gitmiş ve buradaki âlimlerden de ders almıştır. *Nahvu'l-Lugati'l-Farisiyye ve Şerhu Elfizaha* adlı bir eser kaleme almıştır.[414]

Vahideddin Ebû Hamid el-Hilatî (ö. ?), 1339 yılında doğmuştur. Ahlatlı bu âlim Şam'da eğitim almış, Kur'an'ın kıraat ilmine vakıf olmuştur. Bu ilmi ile birçok âlim yetiştirmiştir.[415]

Muhyiddin Muhammed bin Muhammed el-Hilatî (ö. 1428), Karakoyunlular döneminde yaşamış ünlü bir mutasavvıftır. Tasavvuf üzerine kaleme aldığı *Mutahharül-kulub min Esnafi'z-Zünub fi't-Tasavvuf* adlı eseri bulunmaktadır.[416]

Dede Maksud (Şeyh Maksud bin İdris el-Ahlatî) (ö. ?) 'un yaşadığı tarih tam olarak bilinmemektedir. Türbesi Ahlat'ta bulunan Dede Maksud'un halk arasında keramet sahibi olduğu inancı vardı. Ahlatlı olduğu ve önemli bir tarikat şeyhi olduğu bilinen Dede Maksud'un türbesi Ahlat'ta mezar taşları üzerinde çalışmalar yapan Abdürrahim Şerif tarafından incelenmiştir.[417]

Mü'min ed-Darîr el-Ahlatî (ö. ?) 'nin doğum ve ölüm tarihi bilinmemektedir. Ahlatlı bu âlimin hadis ilminde çalışmaları vardır. Şam'da Dâr ül-hadis Medresesi'nde hadis ilminin derslerini verdiği bilinmektedir.[418]

---

[413] Ahmet Yaşar Ocak, "XIV. Yüzyılın Ahlat'lı Ünlü Bir Feylosofu: Şeyh Bedreddin'in Hocası Şeyh Hüseyin-i Ahlatî", *Anadolu'da Türk Mührü Ahlat*, Ahlat Kültür Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 21.; Nihat Falay, "Şeyh Bedreddin Mahmud ve Şeyh Hüseyin Ahlatî", *II. Uluslararası Ahlat-Avrasya Bilim Kültür ve Sanat Sempozyumu*, Bitlis Eren Üniversitesi Yayını, (Yayına Hazırlayanlar: Oktay Belli, Vedat Evren Belli), İstanbul 2014, s. 528.
[414] Şakir Gözütok, *a.g.m.*, s. 393.
[415] Abdürrahim Şerif, *a.g.e.*, s. 102.
[416] Rahmi Tekin, *a.g.e.*, s. 176.
[417] Abdürrahim Şerif, *a.g.e.*, s. 74.
[418] Osman Turan, *a.g.e.*, s. 136.

***Eş-Şeyh Necibüddin Muhaamedd b. Ali el-Hilatî (ö. ?) ***'nin hangi yıllarda yaşadığı bilinmemektedir. Fen alanında şöhret sahibi olan Ahlatlı bu âlimin, aynı zamanda tarihçi kimliği vardır.[419]

Necmuddin Abdurrahman b. İdris b. Hasan el-Hilatî (ö. ?)'nin hangi yıllarda yaşadığı bilinmemektedir. Halep'te yetişen bu âlim, burada Tumaniyye Medresesi'nde müderris olarak görev yapmıştır.[420]

Ebû Bekir b. Ahmed b. Muhammed b. Necib el-Hilatî (ö. ?)'in kaç yılında doğduğu ve ne zaman öldüğü bilinmemektedir. *Şerafuddin Sebtu'ş-Şeyh Ahmed İmamu'l Kalese* olarak da bilinen Ahlatlı bu âlim hadis dersleri almış ve imamlık yapmıştır.[421]

Yukarda bahsettiğimiz Ahlatlı âlimlerin yanında haklarında ayrıntılı bilgiye sahip olmadığımız sadece ismen bildiğimiz âlimler de mevcuttur. Bunlar; fıkıh alanında *Telhîs-i Cami* adında bir kitabı olan Muhammed bin Mülkdad[422], Amasya kadılarından *Şemsettin bin Mehmed el-Hilatî*, *Mevlâna İmadeddin* ve *Necibüddin Mûsâ* Amasya'nın ilmî ve siyasî faaliyetlerinde önemli rol oynayan Ahlatlı şahsiyetlerdendir. Bunların yanı sıra *Ebûbekir bin Ahmed el-Hilatî* ve *Muhammed bin Ali el-hilatî*'nin XIII. yüzyılda yaşayan Ahlatlı âlimler oldukları ve Şam'da vefat ettikleri bilinmektedir.[423]

Ahlatlı bu bilim adamları sayesinde Ahlat önemli tasavvuf merkezlerinden biri haline gelmiştir. Nitekim Ahlat'ta bulunan türbe ve zaviyeler buranın bir tasavvuf merkezi olduğunun göstergesidir. Sarı Baba, Kara Üryan Baba, Kerâmî Baba, Latif Baba, Mehmet Can Baba, Şeyh Abdurrahman, Molla Müstecab, Kuddûsî Baba, Seyyid

---

[419] Abdürrahim Şerif, *a.g.e.,* s. 102.
[420] Şakir Gözütok, "Abbasîler Döneminde Yetişen Ahlatlı Âlimler", *VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu 04-07 Ekim 2011*, (Editörler ve Yayına Hazırlayanlar: Oktay Belli-Vedat Evren Belli), Rota Ofset, Bursa 2013, s. 306.
[421] Şakir Gözütok, "Ahlat'ta Yetişen Ünlü Âlimler*", I. Uluslararası Ahlat-Avrasya Kültür ve Sanat Sempozyumu 23-25 Ağustos 2012* Editörler ve Yayına Hazırlayanlar: Oktay Belli-Vedat Evren Belli, Bitlis Eren Üniversitesi Yayını, Bitlis 2013, s. 391.
[422] Kâtip Çelebi, *a.g.e.,* s. 502.
[423] Abdürrahim Şerif, *a.g.e.,* s. 102.

Hüseyin, eş-Şeyh Molla Ahmed Baba Ahlat'ta tespit edilen şeyhlerin türbe ve mezarlarından bazılarıdır. [424]

Görüldüğü gibi Ortaçağ'da Ahlat, yetiştirdiği bilim adamları ile adını duyurmuş önemli bir ilim merkezi halini almıştır. Bu dönemde bu âlimler, sadece burada bulunmak ile yetinmemiş bilim merkezi olan Kahire, Bağdat ve Şam gibi şehirlere sık sık seyahat etmişlerdir. Birçok Ahlatlı âlimin bu şehirlerde ilim tahsil ettiğini ve uzun süre burada kaldıklarını, bu şehirlerdeki medreselerde müderrislik yaptıklarını ve bu şehirlerin camilerinde imamlık yaptıklarını görmekteyiz. Bu âlimlerin yaptığı ilim faaliyetleri sadece Ahlat'ta değil geniş bir coğrafyada yankı uyandırdığını söylemek mümkündür. Bazı âlimlerin Bağdat, Şam, Kahire gibi bilim alanında ileri seviyede olan şehilerre gidip orada eğitim aldıklarını ve aldıkları eğitimden sonra Ahlat'ta bilimsel faaliyetlerde bulunduklarını ve burada birçok âlimin yetişmesine katkı sağladılarını görmekteyiz. Ahlatlı âlimler Bağdat şehrinde daha çok fıkıh, Kahire'de ise hadis eğitimini almışlarıdır. Bazı âlimler ise Ahlat'ta eğitimlerini tamamladıktan sonra Şam gibi şehirlerde hocalık yapmaya ve öğrenci yetiştirmeye devam etmişlerdir.

B. AHLAT'TA EĞİTİM

Ortaçağ'da Ahlat'ta bilimin ileri seviyede olması eğitimin de gelişmiş olduğu anlamına gelmektedir. Ortaçağ Türk İslâm Devletleri'nde olduğu gibi bu dönemde burada eğitim medreseler aracığıyla faaliyet göstermekteydi. Öyle ki Evliya Çelebi şehri ziyaret ederken yapılardan bahsetmiş ve burada 2.000 medrese, 1.000 hamam, 2.000 han, 1.000 daru'l-hadis, 6.000 çocuk mektebi, 800 derviş tekkesi, 3.000 kervansaray vs. nin var olduğunu ifade etmiştir.[425]

Ahlat'ta bu kadar çok âlimin yetişmesi orada pek çok medresenin olduğunun en büyük kanıtıdır ancak burada bulunan diğer yapılar gibi bu medreseler de şehirde meydana gelen doğal afetler dolayısıyla günümüze ulaşmamış ve haklarında bilgi

---

[424] Abdurrahman Acar, *a.g.m.*, s. 223.
[425] Evliya Çelebi , *Seyahatname*, IV. Kitap, C.1, (Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 194.

sahibi değiliz. Elimizdeki kaynaklardan sadece iki medresenin adına rastlayabildik. Bunlar Şah Sultan Erman Medresesi ve Zeamiye Medresesi'dir.

1. Medreseler

Şah Sultan Ermân Medresesi, Ahlatşahlar Devleti (1100-1207) döneminde inşa edilmiştir. Ancak bu medresenin inşa ediliş tarihi bilinmemektedir. Bu medresede Dimyat ve Bitlis'te kadılık görevlerinde bulunan İbrahim b. Ömer b. Semake Sediduddin el-İs'ardî (ö. 1215)'nin müderrislik yaptığı bilinmektedir.[426]

Zeamiye Medresesi'nin de ne zaman ve kim tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Sadece 1555 yılına ait bir tahrir defterinde medresenin harap halde olduğu ve faal olmadığı kaydedilmiştir.[427]

C. AHLAT'TA SANAT

Ahlat şehri, özellikle Ortaçağ döneminde Türk kültür ve medenî yetinin zirvede olduğu dönemleri yaşamış ve bir bilim ve sanat merkezi olarak tanınmıştır. Bu dönemde birçok bilim adamı yetiştiren Ahlat, Anadolu'nun birçok yerinde eser inşa eden mimarlar ve kümbetler ile mezar taşlarına sanat icra eden taş ustaları da yetiştirmiştir. Ahlatlı ustaların günümüze kadar ulaşan sanat eserleri günümüzde bile büyük beğeni toplamaktadır. Ahlatlı sanatkârları sadece yaptıkları eserler üzerine yazdıkları isimleri ile tanımaktayız. Çalışmamızın bu bölümünde Anadolu'nun çeşitli yerlerinde eser inşa eden sanatkârları ve yaptıkları eserleri incelemeye çalışacağız.

1. Ahlatlı Sanatkârlar

Hürrem-Şah b. Muğis el-Hilatî, 1229 yılında Anadolu'nun XIII. yüzyıl içinde inşa edilen eşsiz bir mimarî eser olarak adlandırılan Divriği Ulu Cami ve Melike Turhan Şifahânesi'nin inşasında yer alan mimarlardan biridir.[428] Divriği Ulu Cami ve

---

[426] Şakir Gözütok, "Abbasîler Döneminde Yetişen Ahlatlı Âlimler", *VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu 04-07 Ekim 2011*, (Editörler ve Yayına Hazırlayanlar: Oktay Belli-Vedat Evren Belli), Rota Ofset, Bursa 2013, s. 306

[427] Rahmi Tekin, *a.g.e*., s. 143.

[428] Beyhan Karamağaralı, *Ahlat Mezar Taşları*, TTK, Ankara 1992, s. 86.

Melike Turhan Şifahânesi'nin inşa ediliş tarihinden Hürrem Şah'ın Eyyûbîler Devleti zamanında yaşayan Ahlatlı bir mimar olduğunu anlamak mümkündür.

Divriği'deki hem Ulu Cami'nin hem de Melike Turhan Şifahânesi'nin kitabesinde "*Amilî Hürrem-Şah bin Muğisi el-Hilatî*" kaydı mevcuttur. Hürrem-Şah bin Muğis el-Hilatî'nin bir süslemeci ve taş ustası grubu ile birlikte Divriği'ye geldiği ve bu eserin bir mimar grubu tarafından inşa edildiği düşünülmektedir. Divriği Ulu Cami'nin inşasında çalışan beş mimar tespit edilmiş bunlardan ikisinin, Hürrem-Şah ile Ahmed Nakkaş'ın, Ahlatlı olduğu bilinmektedir. Hürrem-Şah'ın eserin yapımında baş mimar olarak çalıştığı üzerinde yazilan kitabelerden anlaşılmaktadır.[429] Divriği Cami eski şeklini kaybetmiş olmasına rağmen Melike Turhan Şifahânesi günümüze kadar gelmiştir. Bu yüzden Hürrem-Şah'ın Şifahâne'de daha başarılı olduğu düşünülmektedir.[430]

Ahmed Nakkaş el-Hilatî, 1229 yılında inşa edilen Divriği Ulu Cami ve Melike Turhan Şifahânesi'nde çalışan Ahlatlı mimarlardan biridir. Divriği Ulu Cami'nin Şah Kapı'sında Ahmed Nakkaş el-Hilati'nin adı kapının üzerindeki tek satırlık kitabede yazılmıştır. Kitabede adının "Nakkaş" kelimesi ile birlikte yazılmış olması sanatçının mimarlığın yanı sıra süsleme sanatçısı olduğu da anlaşılmaktadır.[431] Eserin inşa ediliş tarihinden Ahmed Nakkaş el-Hilati'nin de Eyyûbîler döneminde yaşadığı düşünülebilir.

El-Hac Mengüberti el-Hilatî, yapımına 1116 yılında Anadolu Selçuklu sultanı I. Rükneddin Mes'ûd döneminde başlanan ve 1220 yılında Sultan Alâeddin Keykubat döneminde tamamlanan Konya'daki Alâeddin Cami'nin minber ustalarından biridir. 1155 yılında yapılan cami minberinin kitabesinde adı yazılmaktadır.[432] Caminin taht

---

[429] Abdürrahim Şerif, *a.g.e*, s. 99.; Zeki Sönmez, *Başlangıçtan 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk İslâm Mimarîsinde Sanatçılar,* TTK, Ankara 1989, s. 164-166.; Ahmed Vefa Çobanoğlu, "Divriği Ulu Cami, *DİA*, C. 42, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 95.; Rahmi Tekin, *a.g.e*., s. 179.

[430] Oktay Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarîsi Başlangıcı ve Gelişmesi*, TTK, Ankara 1991, s. 28.

[431] Zeki Sönmez, "Ahmed Nakkaş el-Hilatî", *DİA*, C. 2, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 109-110.; Zafer Bayburtluoğlu, *Anadolu Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1993, s. 279-280.; Rahmi Tekin, *a.g.e*., s. 179.

[432] Oktay Aslanapa, *Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri*, Türksoy Yayınları, Ankara 1996, s. 21.; Zeki Sönmez, *a.g.e,* s. 184-185.; Zafer Bayburtluoğlu, *a.g.e*., s. 42-43.; Semavi Eyice, "Alâeddin Camii", *DİA*, C. 2, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 325.

kısmının sol cephesindeki kitabede "*Amele üstad Mengüberti el-Hac el-Ahlatî*" yazısı mevcuttur.[433] Alâeddin Cami'nin minberinin 1155 yılında inşa edildiği dikkate alındığında el-Hac Mengüberti el-Hilati'nin Eyyûbîler döneminde yaşadığını söylemek mümkün olacaktır.

El-Hilatî en-Neccar, Aksaray-Kayseri yolunda, Aksaray'a 35. Km. uzaklıktaki Alay-Han köyü yakınında bulunan Han'ın inşasında çalışmıştır. Bu hanın kesin yapılış tarihî bilinmemekle birlikte Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Kılıç Arslan (1156-1192) dönmeinde inşa edildiği, 1192'de tamamlandığı düşünülmektedir.[434]

Alay Han'ın üzerindeki kitabede sanatçının ismi okunamamıştır ancak kitabenin sanatçının memleketi ve sanatını belirten kısmının okunabilmiştir. Kitabede "*el-Hilati en-Neccar*" kelimelerinin okunması bu ustanın Ahlatlı olduğunu göstermiştir.[435] Han'ın inşasının tamamlandığı tarihi dikkate alacak olursak el-Hilatî en-Neccar'ın Ahlatşahlar Devleti döneminde yaşamış olduğunu söyleyebiliriz.

Ebû'n-Nema b. Mufaddulu'l-Ahval el-Hilatî, Ahlatşahlar Devleti döneminde yaşamış olan mimarlardan biridir. Anadolu'da bulunan en önemli eserlerden biri olan Erzincan'ın Tercan ilçesinde bulunan Mama Hatun Külliyesi'ni inşa etmiştir.[436] Külliyenin inşa tarihi XII. yüzyılın sonu ile XIII. yüzyılın başı olduğu tahmin edilmektedir.[437]

Yakut el-Hisabî, Ahlatşahlar Devleti döneminde yaşamış olan mimar ve mühendistir. Selçuklular ve Anadolu'da kurulan Türk beyliklerinde mühendis ve mimarlara el-hisabî denildiği bilinmektedir. 1164 yılında Ahlat'ta meydana gelen büyük bir yangından sonra Ahlat'ta birçok ev ve işyeri kullanılmaz hale gelmişti. Bunun üzerine Ahlatşahlar Devleti'nin Hükümdarı II. Sökmen (1128-1185)'in eşi

---

[433] Oktay Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarîsi Başlangıcı ve Gelişmesi*, TTK, Ankara 1991, s. 31.
[434] Oktay Aslanapa, *a.g.e.*, s. 113-114.; Semra Ögel, *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*, TTK, Ankara 1987, s. 7.
[435] Zeki Sönmez, *a.g.e.*, s. 184-185.; Rahmi Tekin, *a.g.e.*, s. 180.
[436] Hakkı Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1996, s. 441.
[437] Oktay Aslanapa, *a.g.e.*, s. 33. ; Zeki Sönmez, *a.g.e.*, s. 173-174. ; Ayşe Denknalbant, "Mama Hatun Külliyesi", *DİA*, C. 27, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 549.

Şah-Bânû harekete geçmiş ve Ahlat'ta imar faaliyetlerinde bulunmuştu. Bu imar faaliyetlerinde kalenin onarılmasında Yakut el-Hisabî'nin çalıştırıldığı bilinmektedir.[438] Ayrıca Artuklu hükümdarı Necmeddin Alpı (1154-1176) döneminde Mardin kalesindeki Burc-î Erbaîn'i (Kırkıncı Burcu) 1164 yılında yeniden inşa etmiştir.[439]

Baba-Can Bey, Akkoyunlular döneminde Ahlat'ta yaşadığı bilinmektedir. Ahlat'ta günümüze kadar gelen eserlerin en önemlisi olan Bayındır Kümbeti ve Mescidi'nin mimarıdır. Baba Can Bey'in Ahlatlı olduğunu düşünenler olduğu gibi Azerbaycan'dan gelmiş olduğunu düşünen araştırmacılar da vardır.[440]

Kasım b. Sinan Üstad Ali, Karakoyunlular döneminde yaşamış olan Ahlatlı ünlü mimar ve mezar taşı ustasıdır. Ahlat'ta günümüze kadar gelen eserlerden en önemlisi olan ve 1306-1307 yılında inşa edilen Erzen Hatun Kümbeti'nin mimarıdır. Aynı zamanda Ahlat'ın en büyük mezarı olan Meydan Mezarlığı'nda işlediği mezar taşları bulunmaktadır. Babasının da bir sanatkar olduğu bilinen Kasım b. Sinan Üstad Ali, Ahlatlı birçok mezar ustası gibi usta-çırak geleneğinden yetişmiştir. Erzen Hatun Kübeti'nin benzeri olan Gevaştaki Hâlime Hatun Kümbeti'nin bu ustanın babası tarafından yapıldığı bilinmektedir. Kasım b. Sinan'ın yetiştirdiği ve Meydanlık Mezarlığı'nda mezar taşı eserleri bulunan şakirdler de bulunmaktadır.[441]

Ahlatlı bu ustaların haricinde, sadece isimleri hakkında bilgi sahibi olduğumuz ve Ahlatlı olduklarını bildiğimiz mezar taşı ustası olan sanatkârlar da vardır. Beyhan Karamağaralı, bu ustalardan 22 tanesini tespit edebilmiştir. XII. yüzyıl ile XV. yüzyılın ilk çeyreği arasında yaşamış olan, haklarında bilgi sahibi olmadığımız sanatkârlar şunlardır: *Osman b. Hasan, İbrahim b. Kasım, Hasan b. Yûsuf , Muhammed Davut, Ahmed el-Müzeyyin, Veys (Üveys) b. Ahmed, Esed b. Eyyub, Cum'a b.*

---

[438] İbnü'l Ezrak, *a.g.e.*, s. 137.
[439] Zeki Sönmez, *a.g.e.*, s. 455.
[440] Ara Altun, "Emîr Bayındır Mescidi ve Kümbeti," *DİA*, C. 11, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 125.; Zeki Sönmez, *a.g.e.,* s. 370-371.; Sabih Erken, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler,* C. II, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1977, s. 267.
[441] Beyhan Karamağaralı, *a.g.e.*, s. 98.; Zeki Sönmez, *a.g.e,* s. 361-362.; Rahmi Tekin, *a.g.e.*, s. 180-181.

Muhammed, Asîl b. Veys (Üveys), Muhammed b. Veys (Üveys), Hâvend b. Bergî, Esed b. Hâvend, Hacı Yûsuf b. Mîran, Hacı Mîran b. Yûsuf , Hacı Mirçe b. Mîran, Muhammed b. Mîran, Kasım b. Üstad Ali, Ahmed, Buûs b. Şemsîk ed-Darbabî el-Hılâtî, Kasım b. Muhammed, Üstad Ali, Üstad Hoyeng.[442]

Görüldüğü gibi Ahlatlı sanatkârlar sadece burada değil, Anadolu'nun bazı şehirlerinde de önemli eserler inşa etmişleridir. Bu durum buradaki sanatkârların Anadolu'da meşhur olduğunun ve eserlerinin beğeni topladığının göstergesidir.

[442] Beyhan Karamağaralı, *a.g.e*., s. 86-99.

IV. BÖLÜM
AHLAT'TA İMAR FAALİYETLERİ

Ahlat, Ortaçağ döneminde kültür, medeniyet, ticaret, bilim ve sanat alanında olduğu gibi imar faaliyetlerinde de Anadolu'nun önde gelen şehirlerinden biri olmuştur. Özellikle Ahlatşahlar Devleti döneminde devletin yöneticileri ve emîrleri imar faaliyetlerine önem vermişlerdir. Bu bağlamda II. Sökmen (1128-1185)'in hanımı ve ayrıca Saltuklu Devleti hükümdarı İzzeddin Saltuk (1132-1168)'un kızı olan Şah-Bânû Hatun'un önemli bir yeri vardır. 1164 yılında Ahlat'ta meydana gelen büyük bir yangında büyük bir tahribat meydana gelmiş, birçok dükkanın ve evin harab olmasına neden olmuştu. Bu tahribat dolayısıyla Şah-Bânû Hatun, büyük bir imar girişiminde bulunmuştur. Bitlis şehrinin kapısındaki gelişigüzel yapılmış bütün ahşap köprüleri büyük paralar harcayarak beton ve kireçten yaptırmıştır. Yeni köprüler de inşa eden Şah-Bânû Hatun, Bitlis şehri geçidindeki bütün yolları da yeniden yaptırmıştır. Bitlis'te benzeri görülmemiş bir geçit yolu yaptırmış bu geçidin altında yaklaşık 300 hayvanın yükleri ve sahipleri ile birlikte konaklayabileceği bir han yaptırmıştır.[443] Şah-Bânû Hatun'un bu imar girişimleri bölgedeki sosyal ve ticari hayatın canlanmasına ve Türk kültürünün gelişmesine katkı sağladığını söylemek mümkündür. Ahlatşahlar, Ahlat'ta imar faaliyetlerine çok önem vermiş, bunun için büyük harcamalarda bulunmuşlardır ancak ne yazık ki Ahlatşahlar döneminden günümüze mimarî eser intikal etmemiştir. Bunun en büyük nedeni Ahlat'ta sık sık meydana gelen doğal afetler, Ahlat'ın sürekli saldırılara maruz kalması ve son olarak Anadolu'daki birçok şehrin yıkılmasına neden Moğol saldırılarıdır.

Ahlat, Ortaçağ döneminde mimarî eserleri ve daha önce bahsettiğimiz sanat ustaları açısından da önemli bir yere sahiptir. Ahlatlı mimarlar ve ustalar sadece kendi memleketlerinde değil, Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde birçok medrese, cami kümbet, türbe gibi mimarî eserler inşa etmişlerdir. Örneğin Konya Alaaddin Camii'nin

---

[443] İbnü'l Ezrak, *Meyyâfârikin Tarihi ve Amid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, (Araştırma, İnceleme ve Notlarla Çeviren: Ahmet Savran), Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1992, s. 144.

minberi, Sivas Divriği Ulu Camii ve Dârüşşifası, Gevaş'taki Hâlime Hatun Kümbeti, Tercan'daki Mama Hatun Türbesi ve Kayseri-Nevşehir yolu üzerinde bulunan Alay Han, Ahlatlı ustalar tarafından yapılan mimarî eserlerdir.[444]

Kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilere göre Ahlat'ta inşa edilen mimarî eserler çoğunlukla kaleler, camiler, kümbetler, köprüler, hamamlar ve mezar taşlarından oluşmaktadır.

A. KALELER

X. yüzyıl coğrafyacılarından olan Mukaddesî, Ahlat hakkında bilgi verirken kerpiçten yapılmış bir kalesinin olduğunu belirtmiştir.[445] Uzun bir süre şehrin savunmasında kullanılan bu kalenin Urartular'a ait olduğu düşünülmektedir. Ancak bu kale, zamanla harab olmuştur.[446] Urartular'a ait olduğu düşünülen bu kale, harab halde olduğu için Ahlat'a yapılan saldırıların önlenmesi de zordu. Ahlatşahlar Devleti zamanında meydana gelen büyük depremlerden etkilenen bu kalenin bir kısmı yıkılmış diğer bir kısmı ise günümüze kadar ulaşmıştır.[447]

Ahlat şehri Eyyûbî hâkimiyetine girdiği zaman Eyyûbîler şehri sağlamlaştırmışlardır. Özellikle Melik'ül Evhad Necmeddin Eyyûb döneminde, 1210 yılında Gürcülere yapılan anlaşma sonrasında esir düşen prenslerini serbest bırakma karşılığında alınan fidye ile Ahlat surları tamamen yenilenmiştir.[448] Öyle ki Eyyûbîler tarafından inşa edilen bu surlar Hârizmşahlar'ın Ahlat'a düzenlediği saldırılar sırasında direnişi güçlendirmiştir. Ancak yine de Ahlat, Hârizmşahlar tarafından

---

[444] Beyhan Karamağaralı, *Ahlat Mezar Taşları*, TTK, Ankara 1992, s. 86.; Abdurrahman Acar, "Arap Coğrafyacılarına Göre Ahlat ve Çevresi", *IV. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu: 17-21 Haziran 2008*, Editör: Oktay Belli, Gramat Grafik ve Matbaacılık, Ankara 2011, s. 223. ; İlhan Erdem, Doğu Anadolu Türk Devletleri", *Türkler*, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 413.

[445] El-Mekaddesî, Muhammed b. Ahmed, *Ahsenü't-Tekasim (İslâm Coğrafyası)*, (Çeviri ve Notlar: Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2015, s. 388.

[446] Abdurrahman Acar, *a.g.m.*, s. 218.

[447] Nazmi Sevgen, *Anadolu Kaleleri*, C. I, Doğuş Matbaası, Ankara 1959, s. 32.; Abdüsselam Uluçam, *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü ve Çevresi Mimarlığı II-Bitlis*, TTK, Ankara 2002, s. 186-187.

[448] Abdülkerim Özaydın, "Ahlatşahlar", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. 8, Çağ Yayınları, İstanbul 1988, s. 205.

büyük bir yıkım ve tahribata maruz kalmıştır.[449] Ahlat'ı Hârizmşahlar'ın elinden alan Türkiye Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad (1220-1237), şehri onarmak için elinden geleni yapmışsa da Ahlat, Moğol saldırılarından kurtulamamıştır.

B. KÖPRÜLER

1. Bayındır Köprüsü

Bayındır Köprüsü, Ahlat şehir merkezinin batısında bulunan Harabeşehir Mahallesi içinden geçen Kanga Çayı üzerinde yer almaktadır. Bu köprü akarsuyun en dar yerinde güneydoğu kuzeybatı istikametinde kurulmuştur.[450]

Bayındır Köprüsü'nün üzerinde herhangi bir kitabe bulunmadığından hangi yılda ve kim tarafından yapıldığı hakkında bilgi sahibi değiliz ancak bu yapının inşa ediliş tarihi hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. Nermin Tabak ve Sabih Erken, Bayındır Köprüsü'nün Akkoyunlu hükümdarı Bayındır Bey tarafından XV. yüzyılda inşa edildiği bilgisini vermektedir.[451] Gülçin Tunç, bu köprünün Akkoyunlu hükümdarı Bayındır Bey döneminde inşa edildiğini ve bu yapının XV. yüzyıl yapısı olduğunu belirtmiştir.[452] Cevdet Çulpan ise Zekeriya el-Kazvinî'den aktardığı bilgilere göre bu köprünün XIII. yüzyılda mevcut olduğunu ancak savunma amacıyla tahrip edildiğini daha sonraları ise Akkoyunlu hükümdarı Bayındır Bey tarafından onarıldığını ifade etmektedir.[453] Gerçekten de Eyyûbîlerin Ahlat'ın yönetimini ele geçirdikleri dönemde, Melikü'l Evhad'ın buranın yöneticisi olduğu dönemde, Ahlat halkı Gürcülerin Ahlat'a ulaşmasını engellemek için bir köprünün yıkıldığı bilinmektedir.[454] Bu köprünün Bayındır Köprüsü olması kuvvetle muhtemeldir. 1954

---

[449] İbnü'l Esîr, *a.g.e*., C. XII, s. 451.; Mükrimin Halil Yinanç, "Celalettin Harzemşah, *İA* C. III, MEB, İstanbul 1988, s. 51.
[450] Şahabettin Öztürk, *Bitlis Su Mimarîsi*, Bitlis Valiliği Kültür ve Turizm Yayınları, Malatya 2005, s. 10.
[451] Nermin Tabak, *Ahlat Türk Mimarîsi*, Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul 1972, s. 43.; Sabih Erken, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler,* C.II, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1977, s. 269.
[452] Gülgün Tunç, *Taş Köprülerimiz*, Bayındırlık Bakanlığı, Ankara 1978, s. 28.
[453] Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, TTK, Ankara 1975, s. 120-121.
[454] Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken, İstanbul 2013, s. 123.

ve 2000 yıllarında onarılan bu köprü, halk arasında Harabeşehir Köprüsü olarak da bilinmektedir.[455]

2. Taht-ı Süleyman Köprüsü

Taht-ı Süleyman Köprüsü, Ahlat-Tatvan güzergahında Taht-ı Süleyman Çayı üzerinde yer almaktadır. Bu köprü Kaçar ve Harabeşehir mahallelerini birbirine bağlamaktadır. Köprü üzerinde herhangi bir kitabe bulunmadığından kaç yılında ve kim tarafından inşa edildiği bilinmemektedir ancak Bayındır Köprüsü'ne benzerliğinden dolayı aynı yüzyılda inşa edildiği ve Osmanlı Devleti döneminde onarıldığı düşünülmektedir.[456]

C. CAMİLER

Türk İslâm devletlerinde camiler en önemli dinî ve sosyal yapılardan biridir. Genel itibariyle Müslümanlar yerleştikleri şehirlerin merkezinde bir ulu cami inşa etmekteydiler. Ortaçağ döneminde Ahlat'ta 928 yıllarından önce bir ulu caminin varlığı bilinmektedir. Bu cami 928 yılında Bizanslılar tarafından kiliseye çevrilmiştir. [457] Ancak günümüzde yapılan kazılarda bu caminin kalıntılarına rastlanmamıştır.

Ahlatşahlar zamanında olduğu gibi Eyyûbîler döneminde de Ahlat'ta birçok cami inşa edildiği bilinmektedir ancak günümüze ulaşıp ulaşmadıkları henüz tespit edilmemiştir. Özellikle Eyyûbîler'in Ahlat valisi olan Hâcib Hüsâmeddin Ali b. Hammâd valiliği döneminde Ahlat'ta birçok mescid ve caminin yaptırıldığı bilinmektedir.[458]

Ahlat'ta kazı faaliyetlerinde bulunan Haluk Karamağaralı, Selçuklu Devleti'nin fethettiği bütün şehirlerde olduğu gibi Ahlat'ta da bir ulu cami inşa etmiş

---

[455] Şahabettin Öztürk, *a.g.e.*, s. 10.
[456] Şahabettin Öztürk, *a.g.e.*, s. 11.
[457] İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, C.VIII, s. 166.
[458] İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, C.XII, s. 448.

olmalarının kuvvetle muhtemel olduğunu vurgulamaktadır.[459] Ancak kaynaklarda Selçuklu Devleti'nin Ahlat'ta inşa etmiş olduğu herhangi bir camiye rastlamadık. Bununla birlikte Ahlat'ı ziyaret eden Evliya Çelebi, burada büyük kubbeler ile yapılmış birçok eski güzel cami olduğu bilgisini vermektedir ve özellikle Emîr Kay Cami üzerinde durmaktadır. Bu cami duvarları üzerindeki yazıtı okuyan Evliya Çelebi, Ahlat'ta binlerce cami, mescit, medrese, han, hamam ve çarşı olduğunu belirtmiştir.[460] Evliya Çelebi'nin naklettiği bu bilgiler abartılı olarak düşünülse de gerçeklikten uzak olduğunu söylemek mümkün değildir. Birçok İslâm âlimin ve sanatkârın yetiştiği Ahlat'ta bu tür imar faaliyetlerinin olması kuvvetle muhtemeldir.

Yapılan son araştırmalara göre Ahlat'ta kilise ve camilerin yanında bir Budist tapınağının da olduğu ortaya çıkmıştır. XIII. yüzyılın ilk yarısında Moğol ordusu ile birlikte gelen Budistlere ait olduğu düşünülen bu tapınak, eski Ahlat denilen harabe şehirde bulunmaktadır.[461]

Ahlat'ta Osmanlı Devleti döneminden günümüze ulaşan birçok cami vardır ancak araştırmamamızın sınırları gereği bunlara değinmeyeceğiz.[462]

D. HAMAMLAR

1. Küçük Hamam

Ahlat çarşısında bulunan bu hamam, oldukça küçüktür ve hamamın sabahleyin işine gelen esnafın yıkanması için inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir. Bu hamamda herhangi bir kitabe olmadığı için ne zaman ve kim tarafından yapıldığı

---

[459] Haluk Karamağaralı, "Ahlat Kazıları (1967-1991)", *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu: 04-07 Eylül 2006*, (Editör: Oktay Belli), Desen Ofset Matbaası, Ankara 2007, s. 90.
[460] Evliyâ Çelebi, *Seyahatname*, IV. Kitap, 1. Cilt, (Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 193.
[461] Abdurrahman Acar, *a.g.m.*, s. 219.
[462] Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz. Rahmi Tekin, *Ahlat Tarihi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000, s. 134-136.

bilinmemektedir. Ancak Ahlat'ta kazı faaliyetlerinde bulunan Halûk Karamağaralı, bu yapının XIII. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olabileceği tahminindedir.[463]

2. Çifte Hamam

Çifte Hamam, Ahlat'ın İkikubbe Mahallesinde yer almaktadır. Hamamın üzerinde herhangi bir kitabeye rastlanmadığından hangi yılda ve kim tarafından inşa edildiğine dair bir bilgi mevcut değildir. Ancak Halûk Karamağaralı bu hamamın Akkoyunlar dönemine ait olabileceğini vurgulamaktadır.[464]

Çifte Hamam, düzgün olmayan dikdörtgen alan üzerine inşa edilmiştir. Hamamın erkekler bölümü kısmen ayakta olup kadınlar bölümünün büyük bir kısmı yıkılmıştır. Ayrıca hamamda hiçbir süsleme unsuru bulunmamaktadır.[465]

E. KÜMBETLER

Kümbet, bir mumyalık katı üzerinde silindirik veya çokgen gövdeli, içten kubbe dıştan konik ya da piramidal çatı ile örtülü mezar anıtıdır. Kümbetler çoğunlukla türbe ile karıştırılmaktadır. Türbe, ölünün doğrudan toprağa verildiği, çoğunlukla kare ya da çokgen gövdeli, üzeri daha çok kubbe ile örtülü anıtlardır. Kümbet ise cenazelik, mumyalık veya kripta gibi isimlerle anilan bir bodrum katı üzerinde silindir veya çokgen gövde yer almakta, bunun da üzeri içten kubbe, dıştan konik ya da pramidal bir çatı ile örtülmektedir.[466]

Bir Orta Asya geleneği olan kümbetlerin ilk örnekleri Sâmânîler, Karahanlılar ve Gazneliler'de görülmektedir. [467] Anadolu'da kümbetler, mimarî bakımdan inanılmaz bir zenginlikte ve yaratıcı bir gelişim içerisindedir. İlk zamanlarda tuğladan veya taştan yapılan kümbetler, sonradan yalnız taştan yapılmaya başlanmıştır. Bunlar

---

[463] Halûk Karamağaralı, "Büyük Bir Kültür ve Sanat Merkezi Ahlat", *Türkler*, C. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 807.
[464] Haluk Karamağaralı, *a.g.m.*, s. 807.
[465] Şahabettin Öztürk, *a.g.e.*, s. 40-42.
[466] Sema Doğan "Kümbet", *DİA*, C. 26, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 547.
[467] Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1977, s. 305.

başlangıçta bağımsız eserler halindeyken, zamanla medrese ve cami yapıları içinde sık sık görülmeye başlanmıştır. Şekilleri de sekiz, on, on iki köşeli veya silindirik gövde üzerine piramit veya konik külahlı kümbetler başta olmak üzere nadiren dilimli gövdeli kümbetler, kare plan üzerine kubbeli veya dikdörtgen plan üzerine tonozlu türbeler, kare plan üzerine inşa edilmiş olanlar olarak değişmektedir. Kümbetlerde dıştaki piramit veya konik külahın altında mekânı örten kubbe, yer altında da mumyalık denilen bir alan mevcuttur.[468]

İbrahim Kafesoğlu kümbetleri hükümdarların veya devrin büyüklerinin medfun bulundukları türbeler olarak tanımlamakta ve Ahlat kümbetlerini iki çeşit olarak sınıflandırmaktadır. Birinci tür kümbetler iki katlıdır ve silindirik şeklindedir. Bunlarda ilk kat toprağın 0,5-1 metre derinliğinden başlayarak dış seviyeden itibaren 1,5-2 metre kadar yükselir. Bu ilk kat kümbetin esas kısmını oluşturur ve dört köşelidir. Her cephede birer pencere vardır ve asıl kabir buradadır. İkinci katta ise medfun olunan kişinin ruhu için *Kur'an* okunur ve ibadet edilir. 5-6 metre ile 8-7 metre arasında yüksekliği bulunan bu kat da yine silindirik bir şekilde inşa edilmiştir. Bu katta da alt katta olduğu gibi dört cephesinde pencereler vardır. İki kat birbirinden taban perdesiyle ayrılmıştır. Bu tip kümbetlerin kubbesi konik biçimindedir. Ahlat'ta bulunan kümbetlerin birçoğu bu tiptedir. İkinci tür kümbetler ise genel olarak tek kat olarak inşa edilmişlerdir. Kubbeleri piramit şeklinde olup gövdeleri silindir değil köşelidir.[469]

Ahlat'ta bulunan kümbetler ise şu şekildedir:

1. Usta Şakird Kümbeti

Ulu Kümbet olarak da bilinen bu kümbet, konumu, mimarisi, taş işçiliği ve zengin süslemesiyle Anadolu kümbetlerinin en seçkin örneklerinden birini oluşturmaktadır. Ahlat'ın İki Kubbe mahallesinin güneyinde, Van Gölü'nün

[468] Oktay Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarîsi Başlangıcı ve Gelişmesi*, TTK, Ankara 1991, s. 95.
[469] İbrahim Kafesoğlu, "Ahlat ve Çevresinde 1954'te Yapılan Tarihi ve Arkeolojik Tetkik Seyahati Raporu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 1, C. I, Horoz Basımevi, İstanbul 1949, s. 173.

yakınlarındaki tarlaların arasında Tatvan-Ahlat yolu üzerindedir. En ve boy açısından Ahlat'ta hatta Anadolu'da bulunan en büyük ve en sağlam kümbettir.[470]

Kümbetin kitabesi bulunmadığı için kesin tarihi ve kime ait olduğu bilinmemektedir ancak yanında bulunan Hasan Padişah (Şadi Aka) Kümbeti'ne benzerliğinden dolayı 1273-1275 yılları arasında yapılmış olabileceği tahmin edilmektedir.[471]

Usta Şakird adı bir halk geleneğine dayanmaktadır. Usta Şakird Kümbeti'nin yanında bulunan yıkık durumundaki Şadi Aka Kümbeti bulunmaktadır. Halk arasında bu iki kümbetten yıkık olanının ustaya ait olduğu, günümüze kadar gelmiş olan ve hala sağlamlığını koruyan Usta Şakird Kümbeti'nin ise ustanın yetiştirdiği şakirdine[472] ait olduğu rivayet edilir.[473]

Tamamı Ahlat taşından düzgün kesme taşla yapılan bu kümbet, iki katlıdır. Kubbenin gövdesini oluşturan silindirik kısım zengin süslemeler ile örtülüdür. Bu kümbetin üzerinde yazı olarak sadece Ayete'l-Kürsî yazılmıştır.[474] Usta Şakird Kümbeti, çok az kayıpla günümüze gelen yapılardandır. Çürümeye yüz tutmuş taş kaplamalar tamir edilmiş ve üst kat ile alt kat girişleri önüne birer merdiven eklenmiştir.[475]

2. Hasan Padişah Kümbeti

Hasan Padişah Kümbeti, Usta Şakird Kümbeti'nden sonra Ahlat'ta bulunan en ünlü ve en büyük kümbettir. İçinde üç adet mezar bulunan bu kümbetin üzerinde yazilan kitabeye göre Hasan Paşa Kümbeti, 1275 yılında Moğolların Ahlat hâkimi olan Melikü'l ümera Mahmud b. Hüsâmeddin Hasan Aka için inşa edilmiştir. Diğer iki

---

[470] İbrahim Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 173.; Rahmi Tekin, *a.g.e.*, s. 162.
[471] Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri,* TTK, Ankara 2015, s. 89.
[472] Yapı ustalarının yanında çalışan çırak.
[473] İbrahim Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 174.; Sabih Erken, *a.g.e.,* s. 251-252.; Rahmi Tekin, *a.g.e.*, s. 162.
[474] Abdürrahim Şerif, *Ahlat Kitabeleri*, Hamit Matbaası, İstanbul 1932, s. 87.; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 174.; Oktay Aslanapa, *a.g.e.*, s. 109.
[475] Hakkı Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri,* Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1996, s. 223.

mezardan birinde veziri Hasan Ali medfundur.[476] Halk arasında bu mezarın Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'a ait olduğu düşüncesi yaygındır.[477] Ancak Uzun Hasan'ın 1478 yılında Tebriz'de öldüğü bilinmektedir.[478]

İki katlı olarak inşa edilen Hasan Padişah Kümbeti'nin inşasında Ahlat taşı kullanılmıştır. Silindir gövdeli ve üzeri koniktir. Usta Şakird Kümbeti'nde olduğu gibi bu kümbetin üzerinde de zengin süslemeler yapılmıştır. Hasan Padişah Kümbeti, plan, mimarî ve süslemeler açısından Usta Şakird Kümbeti ile büyük benzerlik içerisinde olduğu için aynı usta tarafından yapılmış olduğu düşünülmektedir.[479]

1969 Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından kümbetin tamirine başlanmadan önce türbe kaidesi hariç, sadece gövdesinin kuzeye bakan bir bölümü ayaktaydı. Kalan kısmı da taşıyıcı gücünü kaybettiğinden taşlar numaralanarak sökülmüş, silindirik gövde yeniden örülmüştür. Böylece yapı, yok olmaktan kurtarılmıştır.[480]

3. Bayındır Kümbeti

Ahlat'ın İki Kubbe mahallesinde bulunan bu kümbetin kitabesine göre burada 1481 yılında ölen Akkoyunlu hânedanlığından Bayındır b. Rüstem medfunfur.[481] Ancak İsmail Hakkı Uzun Çarşılı, bu kitabenin Baysungur'a ait olduğunu belirtmiştir.[482]

---

[476] Enis Karakaya, "Hasan Padişah Kümbeti", *DİA*, C. 16, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 334.; Hakkı Önkal, *a.g.e,* s. 209.
[477] Sabih Erken, *a.g.e.,* s. 259.
[478] V. Minorsky, "Uzun Hasan", *İA,* C. XIII, MEB, İstanbul 1986, s. 95.; Faruk Sümer, "Uzun Hasan", *DİA*, C. 42, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 263.
[479] Oktay Aslanapa, *a.g.e*., s. 109.; Mehmet Top, "Selçuklularda Kümbet Geleneği ve Ahlat Kümbetleri", *II. Uluslararası Ahlat - Avrasya Bilim, Kültür ve Sanat Sempozyumu*, (Yayına Haz: Oktay Belli - Vedat Evren Belli), Bitlis Eren Üniversitesi Yayını, İstanbul 2014, s. 212.
[480] Hakkı Önkal, *a.g.e.,* s. 209.
[481] Abdürrahim Şerif, *a.g.e,* s. 77.; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.m*., s. 176.; Sabih Erken, *a.g.e,* s. 262.
[482] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK, Ankara 1988, s. RESİM 47.

Abdürrahim Şerif, Bayındır Beg'i Uzun Hasan'ın torunu olan Rüstem Beg'in oğlu olarak tespit etmiştir.[483] Fakat Faruk Sümer, bu kişinin Uzun Hasan'ın amcalarından Murad Beg oğlu Rüstem'in oğlu olduğunu ifade etmektedir.[484]

Halk arasında Parmaklıklı Kümbet olarak da bilinen Bayındır Kümbeti, 1481 yılında Bayındır Bey'in ölümü üzerine eşi Şah Selime Hatun tarafından yaptırılmıştır. Kümbetin mimarının yan tarafında bulunan Emîr Mescidi'nin duvarındaki kitabeye göre Baba Can olduğu sanılmakta ve bu kişinin Azerbaycan ya da Ahlat kökenli olduğu düşünülmektedir.[485]

Ahlat'ta ve Anadolu'da bulunan tüm kümbetlerin en çok dikkat çekeni olan Bayındır Kümbeti, iki kattan oluşmaktadır. Kümbetin alt kısmı dörtgen yapılı ve cenazelik kısmıdır, üst kısmı ise silindir yapıda ve ibadet bölümünden oluşmaktadır. Kümbetin içinde kıbleye gelecek şekilde bir mihrap nişi yer almaktadır. Gövdenin üzeri içten kubbe, dıştan konik külahla örtülmüştür. Tepede, topuz biçiminde kısa bir âlem yer almaktadır. Türk-İslâm mezar anıtları içerisinde gövdesinin sütun dizisiyle bir galeri şeklinde düzenlenmesi Bayındır Kümbeti'ni diğer kümbetlerden ayırmıştır.[486]

4. Erzen Hatun Kümbeti

Ahlat'ın merkez mahallesinde bulunan Erzen Hatun Kümbeti, gerek zarifliği gerekse süs zenginliği açısından Ahlat kümbetlerinin en güzellerinden biri olarak tanımlanmıştır. Kümbetin kuzey tarafındaki pencerenin üstünde yazılı olan kitabeden, burada Karakoyunlu emîrlerinden olan Emîr Ali'nin kızı Erzen Hatun'un medfun olduğu anlaşılmaktadır.[487] Birçok araştırmacı Erzen Hatun'un ölüm tarihi ve kümbetin inşa ediliş tarihini Abdürrahim Şerif'in *Ahlat Kitabeleri* adı eserinde Latin rakamları ile belirttiği gibi 1397 yılı olarak kabul etmiştir. Ancak Abdürrahim Şerif, kümbetin

---

[483] Abdürrahim Şerif, *a.g.e,* s. 77.
[484] Faruk Sümer, *a.g.e.,* s. 91.
[485] Ara Altun, "Emîr Bayındır Mescidi ve Kümbeti," *DİA*, C. 11, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 125.
[486] Sabih Erken, *a.g.e.,* s. 262-267.; Mehmet Top, *a.g.m.,* s. 216.
[487] İbrahim Kafesoğlu, *a.g.m*., s. 176.; Ara Altun, "Ahlat (Ahlat Mezar Âbideleri)", *DİA*, C. 2, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 23.

kuzey penceresinde yazılan kitabeyi Arapça olarak aynen nakletmiş ve kitabede Erzen Hatun'un H.707 (M.1307-1308 yılına tekabül eder) yılında vefat ettiği bilgisi mevcuttur.[488] Buradan birçok araştırmacının Abdürrahim Şerif'in aynen naklettiği Arapça metnini göz ardı ettiği anlaşılmaktadır.

Erzen Hatun Kümbeti süslemelerinin bolluğu açısından Ahlat'taki diğer kümbetlerden ayrılmaktadır. Dört bir cephesinde birer kitabe bulunmaktadır. Kuzey cephesinde Erzen Hatun'un ölüm tarihî yazılmıştır. Güney ve doğu cephesindeki kitabelerde *Kur'an* ayetleri yazılıdır. Doğu cephedeki kitabede Erzen Hatun Kümbetini inşa eden kişinin adı yazılmıştır. Kitabede *"Amili Kasım b. Sinan Ali'dir"* yazılmaktadır. Kümbetin batı cephesinde ise Emîr Mehmed'in mezarının da burada bulunduğu kaydedilmiştir. Kümbetin en üstünde ise Ayete'l-Kürsî yazılmıştır. [489]

Erzen Hatun Kümbeti, Ahlat'ta bulunan diğer kümbetler gibi iki kattan oluşmaktadır. Gövdesi dıştan onikigen içten ise dairesel planlıdır. Üst tarafı ise içten kubbe dıştan piramidal külah şeklindedir.[490]

5. Boğatay Aka ve Şirin Hatun Kümbeti

Eski Ahlat şehrinden yeni Ahlat şehrine giden yol üzerinde Çifte Kümbetler de denilen yan yana iki kümbet bulunmaktadır. Bu kümbetlerden büyük olanı Moğolların Ahlat emîri olan Boğatay Aka b. İnal Aka' ya ve Boğatay Aka'nın eşi ya da annesi olduğu tahmin edilen Şirin Hatun binti Abdullah'a aittir. Boğatay Aka ve Şirin Hatun'un 1281 yılında şehid oldukları düşünülmektedir.[491]

Kümbette kapı ve pencere üstlerinde dört kitabe mevcuttur. Kapı üzerindeki kitabe Boğatay Aka'ya aittir ve 1281 yılında vefat ettiği bildirilmektedir. Batı tarafındaki pencere üzerindeki kitabe ise Şirin Hatun'a aittir ve onun da 1281 yılında vefat ettiği yazmaktadır. Kümbetin güney cephesindeki kitabede ise *"Dünya müminin*

---

[488] Abdürrahim Şerif, *a.g.e*, s. 91.
[489] Abdürrahim Şerif, *a.g.e*, s. 91.; Oktay Aslanapa, *a.g.e*., s. 109-110.; Rahmi Tekin, *a.g.e*., s. 164.
[490] Mehmet Top, *a.g.m*. s. 214.
[491] Abdürrahim Şerif, *a.g.e*, s. 72-73.; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.m*, s. 175.

hapishanesi, kâfirin ise cennetidir." hadis-i şerifi yer almaktadır. Kitabenin doğu penceresinde ise Ayate'l-Kürsî yazılmıştır.[492]

Bu kümbet de Ahlat'taki diğer kümbetler gibi iki katlıdır. Kare bir kaide üzerinde yükselir ve gövdesi silindiriktir. Silindirik gövdenin üzeri sivri bir kubbe ile örtülüdür. Kümbetin üzerinde kitabelerin yanı sıra bitki ve kuş figürleri de bulunmaktadır.[493]

Günümüzde yapının bazı yerlerinde çürüyen taş kaplamalar değiştirilmiş, bir kısmı da yenilenerek onarım görmüştür. Bu kümbet, günümüze kadar gelen yapılardandır.[494]

6. Hüseyin Timur ve Esen Tekin Kümbeti

Çifte Kümbet olarak tanımlanan kümbetlerden küçük olanıdır. Bu kümbet, Boğatay Aka'dan önce, 1279-1280, yılında vefat eden oğlu Hüseyin Timur ile eşi olduğu düşünülen Esen Tekin Hatun binti Hüsâmeddin Hüseyin Aka için yapılmıştır.[495]

Kümbetin dört penceresinin üstünde birer kitabe bulunmaktadır. Kümbetin kuzey cephesindeki kitabeye göre burada medfun bulunan Hüseyin Timur, babası Boğatay Aka'dan iki yıl önce yani 1279 yılında şehid edilmiştir. Doğu cephesinde bulunan kitabe ise Esen Tekin Hatun'a aittir ve onun da 1279 yılında öldüğü yazılmıştır. Diğer cephelerde bulunan kitabelerin birinde "*Peygamber Aleyhisselam, kul takdirin esiridir, … buyurdu*" anlamında bir hadis-i şerif, diğerine ise Tevbe Suresi'nin 21. ve 22. ayetleri yer almaktadır.[496]

---

[492] Rahmi Tekin, *a.g.e*., s. 165.
[493] Mehmet Top, *a.g.m*. s. 212-213.
[494] Hakkı Önkal, *a.g.e*., s. 217.
[495] Abdürrahim Şerif, *a.g.e*, s. 73.; İbrahim Kafesoğlu *a.g.m*., s. 175.; Sabih Erken, *a.g.e*., s. 281.
[496] Hakkı Önkal, *a.g.e*., s. 213.; Rahmi Tekin, *a.g.e*, s. 166.

Ahlat'ta bulunan çoğu kümbet gibi bu kümbet de iki katlıdır. Kare kaide üzerinde yükselen silindirik bir gövdesi, içten kubbe dıştan konik şeklinde olan bir kubbesi vardır.[497]

İbrahim Kafesoğlu 1945 yılında ziyaret ettiği kümbetin kubbesinde çatlaklar olduğunu, üst kat ile kaide arasındaki taban perdesinin yıkık olduğunu belirtmiştir.[498] Ancak son yıllarda yapılan restorasyon çalışmaları ile bu yapı kurtarılmıştır.

7. Âlimoğlu Kümbeti

Âlimoğlu Kümbeti, Ahlat'ın Taht-ı Süleyman mahallesinde bulunmaktadır. XIII. yüzyılda yapıldığı tahmin edilen bu kümbet, nedeni bilinmeyen bir nedenden ötürü tamamlanamamıştır. Kümbetin herhangi bir kitabesi olmadığından kime ait olduğu tespit edilememiştir. Yapı ve malzeme olarak bu kümbet de Ahlat'taki diğer kümbetlere benzemektedir. Kümbetin alt kısmı muntazam bir şekilde inşa edilmiş, ikinci katı da 1,5 metre yükseltilmiş fakat yarım bırakılmıştır.[499]

8. Mirza Muhammed Kümbeti

Mirza Muhammed Kümbeti, Ahlat'ın İkikubbe mahallesinde bulunmaktadır. Kitabesi olmayan bu kümbetin XV. ya da XVI. yüzyıllara ait olduğu düşünülmektedir.[500] Ahlat'taki birçok kitabeden farklı olan bu kümbet, tek katlıdır. Bu kümbet, dıştan sekizgen düz piramidal bir külahla örtülmüştür. Kümbetin tepesinde topuz biçiminde bir âlem vardır.[501]

9. Keşiş Kümbeti

Ahlat'ın İki Kubbe Mahallesinde, Çifte Kümbet'in güneyinde bulunur. XIII. yüzyıla ait olduğu düşünülen bu kümbetin kitabesi olmadığından hakkında ayrıntılı bilgi elde edilememiştir.[502]

---

[497] Ara Altun, *a.g.m*. s. 23.; Mehmet Top, *a.g.m*, s. 213.
[498] İbrahim Kafesoğlu, *a.g.m*., s. 175.
[499] İbrahim Kafesoğlu, *a.g.m*., s. 176.; Sabih Erken, *a.g.e*., s. 283-284.
[500] İbrahim Kafesoğlu, *a.g.m*., s. 177.
[501] Mehmet Top, *a.g.m*., s. 216.
[502] İbrahim Kafesoğlu, *a.g.m*., s. 176.; Sabih Erken, *a.g.e*., s. 285.

Rahmi Tekin, Müverrih Vardan'ın kitabındaki bir kayıttan bu kişinin II. Sökmen döneminde yaşayan Avet adında bir papazın olabileceği yorumunu getirmektedir. Müverrih Vardan'ın eserinde Ermeni asıllı Avet adındaki bu papaz, dul ve yetimlere yardım edip onların ihtiyaçlarını karşılayan faziletli biri olarak tanımlanmıştır. Bu konuda şöhret kazanan bu papaz, Malazgird'e kadar gelmiş ve II. Sökmen, onu Ahlat'ta hürmetle karşılamıştır. Ahlaksız ruhanileri ayıplayan Papaz Avet, düşmanları tarafından casusluk yaptığı iftirası ile II. Sökmen'e şikâyet edilmiştir. Bunun üzerine Papaz Avet, taşa tutularak öldürülmüştür. Daha sonra bunun bir iftira olduğunu anlayan II. Sökmen, Papaz Avet'in mezarına hürmet edilmesini istemiştir.[503] İşte Rahmi Tekin Müverrih Vardan'ın bu kaydından yola çıkarak Papaz Avet'in mezarının Ahlat'ta olduğunu, Ahlatşahlar Devleti halkının II. Sökmen'in isteği ile bu mezara hürmet ettiğini, bunun için bir kümbet yapılmış olmasının ve Müslüman olan Ahlat halkının bu kümbeti Papaz Avet ismi ile değil de Keşiş Kümbeti olarak adlandırmış olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu yorumunu yapmıştır.[504]

Klasik Ahlat kümbetlerinde olduğu gibi bu kümbet de iki katlıdır. Kare kaide üzerinde yükselir dıştan onikigen, içten dairesel planlıdır. Üst tarafı ise piramidal bir külah ile örtülmüştür.[505]

10. Şeyh Necmeddin Hâbi Kümbeti

Ahlat'ın Ergezen mahallesinde, Erzen Hatun Kümbeti'nin güney batısında bulunur. Ahlat'ta günümüze kadar gelebilen en eski yapıdır. [506]

Kümbetin üzerinde bulunan bir kitabeden Şeyh Necmeddin'in 1222 yılında vefat ettiği anlaşılmaktadır.[507] Diğer bir kitabede ise *Kuran-ı Kerim*'in 72. Suresinin 12. Ayeti mevcuttur.[508]

---

[503] Müverrih Vardan, *Türk Fütuhatı Tarihi (889-1269)*, (Çev. Hrant D. Andreasyan), Tarih Semineri Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1937, s. 202-203.
[504] Rahmi Tekin, *a.g.e.*, s. 167-168.
[505] Mehmet Top, *a.g.m.*, s. 216.
[506] Rahmi Tekin, *a.g.e*, s. 168.
[507] Abdürrahim Şerif, *a.g.e*, s. 88.; Hakkı Önkal, *a.g.e.*, s. 246.
[508] Mehmet Top, a.g.m., s. 210.

İki kattan oluşan Şeyh Necmeddin Hâbi Kümbeti'nin dış yapısı alttan itibaren tümüyle taştan, doğrudan zemine oturan kübik bir gövde ile piramidal bir külahtan oluşmaktadır ve türünün tek örneğidir.[509]

11. Emîr Ali Kümbeti

Kitabesi bulunmayan Emîr Ali Kümbeti'nin ne zaman inşa edildiği kesin olarak bilinmemektedir. Abdürrahim Şerif, kümbetin mimarisinden yola çıkarak XII. yüzyıla ait olabileceğini ifade ederken,[510] İbrahim Kafesoğlu XIII. veya XIV. yüzyıla ait olabileceğini belirtmiştir.[511]

Emîr Ali Kümbeti, Ahlat'ta bulunan birçok kümbetten yapısı bakımından ayrılmaktadır. Tek kat olan bu kümbet, kare planlıdır, kümbetin üstü içten kubbe, dıştan sekizgen kasnaklı piramit külahla örtülüdür. Ancak güney duvarı yerinde bütün genişliğince bir kemer vardır. Bu kemer, iç mekânı alçak bir duvarla çevrili açık avluya bağlamaktadır. Bu özelliğiyle bu kümbet diğerlerinden ayrılmaktadır.[512]

12. Dede Maksud Türbesi

Emîr Ali Kümbeti'nin karşısında bir bahçe içerisinde bulunur. Dede Maksud'un Ahlatlı meşhur âlimlerden olduğu bilinmektedir.[513] Türbenin içinde üç kabir bulunmaktadır. Bunlardan biri Dede Maksud'a diğerlerinin ailesi ve çocuklarına ait olduğu düşünülmektedir.[514]

---

[509] Oktay Aslanapa, *a.g.e.*, s. 109.; Sabih Erken, *a.g.e.*, s. 256.; Mehmet Top, *a.g.m.*, s. 210-211.
[510] Abdurrahim Şerif, *a.g.e.*, s. 74.
[511] İbrahim Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 177.
[512] Ara Altun, *a.g.m.*, s. 23.
[513] Abdürrahim Şerif, *a.g.e.*, s. 74.
[514] Sabih Erken, *a.g.e.*, s. 289.

13. Şehid İsmail Kümbeti

Şehid İsmail Kümbeti, Ahlat'ın Tahtı-Süleyman mahallesinde bulunur. Harab halde bulunan bu kümbetin ne zaman yapıldığı tespit edilememiştir. Bu kümbetin genel görünüşü Ahlattaki diğer kümbetlere benzemektedir.[515]

14. Hacı Nine Kümbeti

Ahlat'ın merkez mahallesinde bulunan Hacı Nine Kümbeti, yeni açılan bir yola denk geldiği için yıkılmış ve bu yüzden yalnızca temelleri tespit edilebilmiştir.[516]

15. Anonim Kümbet

Ahlat'ın İkikubbe mahallesinde bulunan ve herhangi bir kitabesi bulunmayan ve Anonim Kümbet, mimarî açıdan Mirza Bey kümbetine benzetilmekte ve XIV. yüzyılda inşa edilmiş olduğu tahmin edilmektedir.[517]

Bu kümbetler haricinde İbrahim Kafesoğlu, Usta Şakird Kümbeti'nin yanında bir kümbet enkazın tespit etmiş ve bunun da Usta Şakird tarafından inşa edildiğini tahmin etmektedir.[518] İbrahim Kafesoğlu'nun tespit ettiği diğer bir kümbet enkazı da Hasan Padişah Kümbeti'nin yanındadır. Halk arasında Hasan Padişah'ın eşinin medfun olduğu düşünülen bu kümbet, Hasan Padişah Kümbeti ile benzerlik göstermektedir.[519] Ayrıca Kafesoğlu, Ahlat'ın İki Kubbe mahallesinde Emîr Ali Kümbeti'ne benzeyen bir kümbet ve yine İki Kubbe mahallesinde bir bahçe içinde olan temellerine kadar yıkılmış olan bir kümbet enkazı da tespit etmiştir.[520]

---

[515] İbrahim Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 176.
[516] İbrahim Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 177.
[517] Rahmi Tekin, *a.g.e.*, s. 169.
[518] İbrahim Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 174.
[519] İbrahim Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 174-175.
[520] İbrahim Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 177.

F. MEZARLIKLAR

Ahlat'ın parlak geçmişinden günümüze kadar gelen mimarî eserlerden biri de mezar taşlarıdır. Mezar taşları, üzerinde bulunan kitabeler sayesinde Ahlat'ın tarihî ve kültür medeniyeti hakkında önemli bilgiler elde etmekteyiz. Ahlat'ta bulunan mezarları ve mezar taşlarını ayrıntılı olarak inceleyen kişi Beyhan Karamağaralı olmuştur. Beyhan Karamağaralı yüz on sekiz adet mezar taşını tetkik etmiştir.[521] Faruk Sümer'in bu mezar taşlarından yaptığı tasnife göre kitabeleri olan ve tarihî okunabilen mezar taşlarından dördünün Ahlatşahlar, sekizinin Eyyûbîler, dördünün Bitlis hâkimi olan Rûzegîler, yine dördünün Safevîler devrine ait olduğunu geri kalan çoğu mezar taşının Moğollar devrine ait olduğunu ifade etmektedir.[522] Biz çalışmamızın bu kısmında Ahlat Mezarlıkları'ndan kısaca bahsedip, mezar taşlarının sanatsal ayrıntılarına girmeyeceğiz. Nitekim daha önce Ahlat'taki mezar taşlarından tespit edilen Ahlatlı sanatkârlardan bahsetmiştik.

Ahlat mezar taşlarında birçok emîr, vali, şeyh, kadı, âlim isimlerine rastlanmaktadır. Ayrıca her biri sanat eseri olan bu mezarlarda birçok sanatkâr tespit edilmiştir. Ustaların mezar taşlarının üzerine yazdığı kitabelerden ustaların arasındaki baba-oğul, usta-çırak ilişkileri tespit edilebildiği gibi her bir ustanın üslûp gelişimini takip etmek de mümkün olmuştur. Bazı mezar kitabelerinde ahî ve fetâ ünvanlarının geçtiği görülmüş, bu durum Ahlat'ta güçlü bir Ahî teşkilâtının olduğunu göstermiştir. Ayrıca bu mezar ustalarının Ahlat'ta önemli bir yer tutan bazı kümbetlerin inşasını yaptıkları da bilinmektedir.[523]

Mezar taşları, ekonomik zenginliğin parlak olduğu dönemlerde anıtsal boyutlarda ve çok süslü olarak inşa edilirken refahın azaldığı dönemlerde boyutları küçülmüş ve süslemeleri azalmıştır. Genel olarak halk arasında itibarı yüksek kişilerin ile idarede yüksek mevkîye sahip kişilerin mezar taşları anıtsal ölçülerde inşa edilmiştir. Eski Türklerde Bengü taş adı verilen mezar taşlarına ölen kişinin adı,

---

[521] Beyhan Karamağaralı, *Ahlat Mezar Taşları,* TTK, Ankara 1992, s. 111-260.
[522] Faruk Sümer, *a.g.e,* s. 89.
[523] Halûk Karamağaralı, "Büyük bir Kültür ve Sanat Merkezi Ahlat", *Türkler*, C. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 803.

unvanı, memuriyeti, yaşı ve kahramanlıkları yazılmaktaydı. Bunun en güzel örneği ise Orhun Abideleri'nde görülmüştür. Ahlat mezar taşlarına bakıldığında burada da ölen kişinin adı, yaşı, ayet kuşakları, ölümü hatırlatan ayet ve şiirler, mezar taşını işleyen sanatkarın ismi ve süslemeler yer almaktadır. Bu yüzden Ahlat mezar taşları Orhun Abideleri'ne benzetilmekte ve Orta Asya mezar geleneğinin devamı olarak nitelendirilmektedirler.[524]

Ahlat mezar taşları yapıları itibariyle şahideli (baş ve ayak taşlı), şahidesiz ve çatma lahitler olarak üç gruba ayılmaktadırlar.[525] Ahlat şehrinde Ortaçağ döneminden günümüze ulaşan bir çok mezarlık bulunmaktadır. Mezarlıkları bakımından Ahlat, Ortaçağ İslâm dünyasında önemli bir yere sahiptir. Ahlat'ta muhtelif yerlerde görülen küçük mezarlıklardan başka tarihî değer taşıyan ve büyük sahalar kaplayan altı mezarlık vardır.

1. Harabe Şehir Mezarlığı

Harabe Şehir Mezarlığı, Harabe Şehir'de bulunmaktadır. Bu mezarlığın etrafı bir taş duvarla örtülüdür. İçerisinde sıradan mezar taşları ile iki adet akıt [526] bulunmaktadır.[527]

2. Taht-ı Süleyman Mezarlığı

Taht-ı Süleyman Mezarlığı, Taht-ı Süleyman Mahallesi'nde, Hasan Padişah Kümbeti'nin güney batısında bulunmaktadır. Burada XIV. yüzyıla ait pek çok şahideli sandık biçiminde mezar taşı, bir akıt ve bir koyun heykeli[528] mevcuttur. Buradaki

---

[524] Halûk Karamağaralı, *a.g.m*., s. 803. ; Gulnara Kanborava, "Ahlat'ın Tarihi ve Mimarî Değeri Olan Mezar Taşlarının Süs Desenleri", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,* S.10, Asos Yayınları, Elazığ 2015, s. 61-62.

[525] Ara Altun, *a.g.m*, s. 23.

[526] Kurgan tipi mezar odalarıdır. Akıtlar, gövdesi kısmen veya tamamen toprağın içinde kalmak üzere kare, dikdörtgen, sekizgen veya dairevi plan üzerine düzgün kesme taşla inşa edilmiş mezar odalarıdır.

[527] Beyhan Karamağaralı, *a.g.e*., s. 42.

[528] Koyunlular boyuna mensup Türkmenlerin taş üzerine koyun heykelleri yonttukları bilinmektedir. Bu heykellere daha çok Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenlerinin hüküm sürdüğü Anadolu'nun doğu bölgelerinde rastlanmaktadır.

mezar taşları özenle işlenmiştir.[529] Bu mezarlığa Kara Şeyh Mezarlığı da denilmektedir.[530]

3. Kırklar Mezarlığı

Kırklar Mezarlığı, Ahlat'ın Kırklar mahallesinde bulunmaktadır. Bu mezarlıktaki kabirlerin bir kısmı XIII-XIV. yüzyıllara aittir. Bunlar da şahideli ve sandık şeklinde mezar kısmını içeren mezar tipleridir. Bu mezar taşlarının kitabeleri mevcuttur ve üzerinde sanatkârının adı yazmaktadır. Bu mezarlıkta Orta Asya balballarını hatırlatan insan şeklinde şahideler mevcuttur.[531]

4. Merkez Mezarlığı

Merkez Mezarlığı, Ahlat'ın Merkez Mahallesi'nde Şeyh Ncmeddin ve Erzen Hatun Kümbetleri'nin bulunduğu alandır. Bu mezarlıkta çoğu harab olmuş basit mezar taşları mevcuttur. Bu mezarlığa Kaya Mezarlığı adı da verilmektedir.[532]

5. Meydanlık Mezarlığı

Meydanlık Mezarlığı, Ahlat'ta bulun mezarlıklardan en büyüğü ve en önemli olanıdır. Bu mezarlık, İki Kubbe Mahallesi ile Harabe Şehir arasındaki geniş düzlüğü kaplar. Halûk Karamağaralı bu mezarlığı dünyanın en büyük en muhteşem mezarlıklarından birisi olarak tanımlamıştır.[533] İbrahim Kafesoğlu ise bu mezarlığın büyüklüğünün insanda büyük bir etki yarattığını ifade etmiştir.[534]

Meydanlık Mezarlığı, XIII. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar kullanılmıştır. Burada çeşitli ve sanatsal yönü zengin birçok mezar taşı bulunmaktadır.[535] Abdrrahim Şerif, bu mezarlıkta kat kat mezarların olduğunu ve bu dönemin Gürcüler, Hârizmliler ve Moğolların şiddetli savaş dönemine denk gelmiş olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca

---

[529] Beyhan Karamağaralı, *a.g.e.,* s. 42.
[530] İbrahim Kafesoğlu, *a.g.m.,* s. 181.
[531] Beyhan Karamağaralı, *a.g.e.,* s. 43.
[532] Beyhan Karamağaralı, *a.g.e.,* s. 43.
[533] Halûk Karamağaralı, *a.g.m,* s. 803.
[534] İbrahim Kafesoğlu, *a.g.m.,* s. 180.
[535] İbrahim Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 181.; Beyhan Karamağaralı, *a.g.e.,* s. 43.

Abdürrahim Şerif, Meydanlık Mezarlığı'ndaki mezar taşlarından on iki mimarı tespit ettiğini ifade etmiştir.[536]

6. Kale Mezarlığı

Kale mezarlığı, Osmanlı Devleti dönemi mezarlarının bulunduğu mezarlıktır. Burada bulunan mezar taşlarının hepsi birbirine benzemektedir ve Selçuklu döneminde ait olan mezar taşları gibi ustalık yönünden zengin değillerdir.[537]

SONUÇ

Coğrafî konumu itibari ile stratejik değeri yüksek bir şehir olan Ahlat, tarihî dönemlerde Halads, Hliat, Helat, Hılat şeklinde tanımlanmıştır. Ahlat adının mânası hakkında halk arasında çeşitli rivayetler olmakla birlikte kabul edilen görüş Arapçada "karışım, harman" anlamına gelen خلط kelimesinden türedildiğidir. Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Ahlat şehri, günümüzde Doğu Anadolu'da bulunan Bitlis ilinin bir ilçesi konumundadır. Van Gölüne kıyısının bulunması Ahlat'ın stratejik değerini arttırmış ve bir ticaret merkezi konumuna gelmesini sağlamıştır. Bu yüzden Ahlat tarih boyunca medeniyetlerin sahip olmak istedikleri bir bölge ve siyasî bir mücadele alanı olmuştur.

Ahlat, İslâm Devletleri'nin egemenliğinden önce Ahlat ve çevresinde sırasıyla Urartular, Asurlular, İskitler, Medler, Persler, Romalılar, Partlar, Sâsânîler ve Bizanslılar hâkimiyet kurmuşlardır. Ahlat'ın İslâm Devleti tarafından ilk fethi Hz. Ömer tarafından gerçekleşmiş ve Hz. Osman döneminde devam etmiştir. Daha sonra Ahlat'ta Emevîler ve Abbasîler'in hâkimiyetini görmekteyiz. Ahlat bir süre Bizans hâkimiyetine geçmiş olsa da daha sonra sırasıyla Mervânîler, Büyük Selçuklular, Ahlatşahlar, Eyyûbîler, Türkiye Selçukluları, Moğollar ve Akkoyunlular'ın idaresi altında bulunmuş ve günümüze kadar bir İslâm şehri olarak kalmıştır. Şüphesiz ki Ahlat'ın en ihtişamlı dönemi Ahlatşahlar Devleti zamanında olmuştur. Devlete başkentlik yapmış olması ile birlikte bu dönemde Ahlat, önemli bir kültür, ticaret ve

---

[536] Abdürrahim Şerif, *a.g.e.*, s. 86.87.
[537] Beyhan Karamağaralı, *a.g.e.*, s. 43.

sanat merkezi konumuna gelmiştir. En parlak dönemini Ahlatşahlar döneminde yaşayan Ahlat, Anadolu'nun diğer şehirleri gibi Moğolların ve Harizimşahlar'ın sardılarına maruz kalmış ve zaman zaman harabe bir şehir haline gelmiştir.

Ortaçağ'da Ahlat'ın ekonomisine baktığımızda ekonominin büyük ölçüde tarımsal ve ticarî faaliyetlere dayandığını söylemek mümkündür. Dönemin kaynaklarında Ahlat'ın ikliminin güzel, topraklarının bereketli ve meyvelerinin bol olduğu bilgisi Ahlat'a tarımın önemli bir geçim kaynağı olduğunu göstermektedir. En çok yetiştirilen ürünlerin başında buğday, arpa, mısır, elma ve üzüm gibi çeşitli meyveler gelmektedir. Ahlat'ın uluslararası ticaret yolları üzerinde bulunması ve Mezopotamya'yı İran, Kafkasya ve Azerbaycan'a bağlayan bir kavşak noktasında olması ise buradaki tacaretin canlanmasını sağlamıştır. Buradan en çok alınan ürünler arasında Van Gölünden avlanan inci kefali balığı, kuru meyveler, dokuma ürünleri ve çeşitli madenler yer almaktadır. Buraya gelen ürünlerin başında ise çeşitli baharatlar gelmekteydi. Bunun yanı sıra Van Gölü üzerinde büyük gemilerin işletilmesi de şehrin ekonomisine katkı sağlamıştır. Ahlat'ta tarım ve ticaretin yanı sıra dokumacılık, madencilik, demircilik, ahşap işçiliği ve taş işlemeciliği de ekonomiye katkı sağlayan önemli faaliyetlerdendir. Ahlat'ta ticaretin ne kadar gelişmiş olduğunu fütüvvet teşklatının bir geleneği olarak esnaf ve sanatkârlar birliği olan Ahîlik teşkilâtının ilk olarak burada ortaya çıkmış olduğundan anlayabiliriz.

Ahlat'ta Arapça, Farsça, Türkçe, Ermenice gibi farklı dillerin konuşulması burada farklı miletten ve dinden insanların yaşamış olduğunu göstermektedir. Çeşitli etnik grupların bir arada yaşadığı en kalabalık şehirlerden biri olmuştur. Burada bulunan mezarlıkların fazlalığı burada yaşayan nüfusun ne kadar kalabalık olduğunu göstermektedir. Ortaçağ'da Ahlat'ta yaşayan en büyük grupları Müslümanlar ve Hıristiyanlar oluşturmaktaydı. Kiliselerin ile camilerin iç içe olması bu grupların barış içinde yaşamış olduklarını en büyük kanıtıdır. Toplumsal yaşamı etkileyen en önemli olaylar depremler ve Moğol saldırıları olmuştur. Yaşanan şiddetli depremler pek çok insanın ölümüne ve şehrin harap olmasına neden olmuştur. Moğol saldırıları ise burada yaşayan halkın korku içinde yaşamasına, mallarının yağmalanmasına ve şehrin harap olmasına neden olmuştur.

Anadolu şehirleri içerisinde Kubbet'ül İslâm unvanını alan tek şehir olan Ahlat'ta birçok ilim adamı yetişmiştir. Bilimsel faaliyetler Ahlat'ın bu unvanı hak ettiğini göstermiştir.

Ortaçağ'da Ahlat, yetiştirdiği bilim adamları ile adını duyurmuş önemli bir ilim merkezi halini almıştır. Bu âlimler, sadece Ahlat'ta bulunmak ile yetinmemiş bilim merkezi olan Kahire, Bağdat ve Şam gibi şehirlere sık sık seyahat etmişlerdir. Birçok Ahlatlı âlimin bu şehirlerde ilim tahsil ettiğini ve uzun süre burada kaldıklarını, bu şehirlerdeki medreselerde müderrislik yaptıklarını ve bu şehirlerin camilerinde imamlık yaptıklarını görmekteyiz. Ahlatlı âlimlerin yaptığı ilim faaliyetleri sadece Ahlat'ta değil geniş bir coğrafyada yankı uyandırdığını söylemek mümkündür. Bazı âlimlerin Bağdat, Şam, Kahire gibi bilim alanında ileri seviyede olan şehirlere gidip orada eğitim aldıklarını ve aldıkları eğitimden sonra Ahlat'ta bilimsel faaliyetlerde bulunduklarını ve burada birçok âlimin yetişmesine katkı sağladıklarını görmekteyiz. Ahlatlı âlimler Bağdat şehrinde daha çok fıkıh Kahire'de ise hadis eğitimini almışlarıdır. Bazı âlimler ise Ahlat'ta eğitimlerini tamamladıktan sonra Şam gibi şehirlerde hocalık yapmaya ve öğrenci yetiştirmeye devam etmişlerdir.

Ahlatlı sanatkârlar da sadece Ahlat'ta değil, Anadolu'nun bazı şehirlerinde de önemli eserler inşa etmişleridir. Bu durum sanatkârların Anadolu'da meşhur olduğunun ve eserlerinin beğeni topladığının göstergesidir.

Sanat ustaları sayesinde imar faaliyetlerinin geliştiği bir şehir olmuştur. İnşa edilen mimarî eserlerin şüphesiz en ihtişamlı olanları çalışmamızda ayrıntılı olarak incelemeye çalıştığımız kümbetler olmuştur. Kümbetlerin yanı sıra şehirde kaleler, camiler, köprüler ve hamamlar inşa edilmiştir. Dünyada örneği bulunmayan Ahlat mezarları ve mezar taşları ise günümüzde ihtişamını koruyan nadide eserlerdir.

Çalışmamız, Ahlat'ın önemli bir kültür ve medeniyet merkezi olduğunu göstermesi açısından önemli bilgiler içermektedir.

KAYNAKÇA

A. TOLMACHEVA, Marina, "Makdisî", *DİA,* C. 27, Diyanet Vakfı Yayınları,İstanbul 2003, s. 431-432.

ABU'L-FARAC, Gregory, *Abu'l-Farac Tarihî,* C. I-II, Çev.: Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1987.

ACAR, Abdurrahman, "Arap Coğrafyacılarına Göre Ahlat ve Çevresi", *IV. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu: 17-21 Haziran 2008*, Editör: Oktay Belli, Gramat Grafik ve Matbaacılık, Ankara 2011, s. 215-231.

AĞIRAKÇA, Ahmet, *Selâhaddin Eyyûbî ve Kudüs'ün Yeniden Fethi,* BeyanYayınları, İstanbul 1997.

AKA, İsmail, "Timurlular", *DİA*, C. 41, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.

AKA, İsmail, *Timur ve Devleti*, TTK, Ankara 2000.

AKSARAYÎ, Kerîmüddin Mahmud-i, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK, Ankara 2000.

AKÜN, Ömer Faruk, "Kâşgarlı MAhmud", *DİA*, C. 25, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 9-15.

ALİCAN, Mustafa, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikin (Silvan),* Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2012.

ALİKILIÇ, Dündar, "Kubbetü'l İslâm Ahlat" ", *IV. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu: 17-21 Haziran 2008*, Editör: Oktay Belli, Gramat Grafik ve Matbaacılık, Ankara 2011, s. 271-273.

ALMAZ, Hasan, "Nâsır-ı Husrev'in Sefer-Nâme'sinde Ahlat ve Çevresi", *IV. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu: 17-21 Haziran 2008*, Editör: Oktay Belli, Gramat Grafik ve Matbaacılık, Ankara 2011, s. 195-197.

ALPTEKİN, Coşkun, "Zengi", *İA*, MEB, C. 13, İstanbul 1986, s. 526-532.

ALTUN, Ara, "Ahlat (Ahlat Mezar Âbideleri)", *DİA*, C.2, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 22-23.

ALTUN, Ara, "Emîr Bayındır Mescidi ve Kümbeti," *DİA*, C. 11, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 125.

APAK, Adem, "Emevîler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Degisi*, C. 18, S. 2, Bursa 2009, s. 95-122.

ARINÇ, Kenan, "Ahlat'da Baston Ustalığı ve Üretimi", *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*, S. 25, Erzurum 1999, s. 83-100.

ARINÇ, Kenan, "Ahlat'da Doğal Barınaklar (Mağara-Konutlar) ve Bazı Prehistorik Yerleşme İzleri", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.24, Erzurum 1997, s. 105-139.

ARSLAN, Celil, "Bitlis/Ahlat'taki Türk Devri Yapıları" *Türkler*, C.8., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 83-99.

ARTUK, İbrahim, "Ahlat Emîri Beg-Timür'un Sikkesi", *Tarih Dergisi*, C. 1, S. 2, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1950, s. 385-388.

ARTUK, İbrahim, *Artuk Oğulları Tarihî*, Gençler Kitabevi, İstanbul 1944.

ASLANAPA, Oktay, *Anadolu'da İlk Türk Mimarîsi Başlangıcı ve Gelişmesi*, TTK, Ankara 1991.

ASLANAPA, Oktay, *Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri*, Türksoy Yayınları, Ankara 1996.

AŞAN, Muhammed Beşir, "Van Yöresi Üzerine Yapılan Tarih Araştırmaları ve Bazı Düşünceler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 87, Etam Matbaa, İstanbul 1993, s. 147-169.

AVCI, Casim, "Yâkût el-Hamevî", *DİA* C. 43, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 288-291.

AZAMAT, Nihat, "Nâsır-ı Hüsrev", *DİA*, C. 32, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 395-397.

AZÎMÎ, *Azîmî Tarihî (Selçuklu Dönemiyle İlgili Bölümler H.430-538=1038/39-1143/44)*, (Metin, Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim), TTK, Ankara 2006.

BAKIR, Abdülhalik, "Ortaçağ İslâm Dünyasında Dokuma Sanayi" *Belleten,* C. LXIV, S. 241, TTK, Ankara 2001, s. 749-826.

BAKIR, Abdülhalik, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi*, Bizim Büro Basımevi, Anakara 2002.

BAKIR, Abdülhalik, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Tekstil Sanayi Giyim-Kuşam ve Moda*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2005.

BARTHOLD, V.V, *Orta Asya Türk Tarihî Dersleri*, (Haz. Hüseyin Dağ), Çağlar Yayınları, Ankara 2004.

BARTHOLD, W., "Ani", *İA*, C. 1, MEB, İstanbul 1978, s. 435-436.

BAYBURTLUOĞLU, Zafer, *Anadolu Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1993.

BEDİRHAN, Yaşar, *Selçuklular ve Kafkasya,* Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2000.

BELÂZURÎ, *Fütûhu'l Büldân*, (Trc. Mustafa Fayda), Siyer Yayınları, İstanbul 2013.

BELLİ, Oktay, "Urartu Krallığı'nın Güney Ticaret Yolu ve Bitlis-Deliktaş (Semîramis) Kaya Tüneli", *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu: 04-07 Eylül 2006,* (Editör: Oktay Belli), Bitlis Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, Desen Ofset, Ankara 2007, s. 20-28.

BEZER, Gülay Öğün, "İmâddüddin Zengi", *DİA*, C.44, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s .258-261.

BEZER, Gülay Öğün, "Şeddâdiler", *DİA*, C. 38, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010, s. 409-411.

BEZER, Gülay Öğün, "Şemseddin İldeniz", *DİA*, C. 22, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 81-82.

BİLGİLİ, Ali Sinan, "Tebriz", *DİA*, C. 40, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 219-222.

BİLGİN Orhan, "Cüveynî", *DİA*, C. 8, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 140-141.

Bitlis İl Yıllığı, 1971.

BRAUDEL, Fernand, *Uygarlıkların Grameri*, (Çev. Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, İstanbul 1996.

BROSSET, Marie Felicite, *Gürcistan Tarihî (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, (Çev. H.D. Andreasyan), (Notlar ve Yayına Hazırlayan: Erdoğan Merçil, TTK, Ankara 2003.

BUNDARÎ, *Zubdat Al – Nuşra Va Nuhbat Al'Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihî),* (Çev. Kıvameddin Burslan), TTK, Ankara 2016.

C. H. BECKER, "Belâzurî", *İA*, C. II, MEB, İstanbul 1979, s. 467-468.

CAHEN, Claude, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi -XI. Yüzyılın İkinci Yarısı-* (Çev. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız), TTK, Ankara 1988.

CEZAR, Mustafa, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1977.

CÖHCE, Sâlim, "Ahlat ve Çevresinde Yurt Tutmuş ya da Yerleşmiş Türk Boyları", *II. Uluslararası Ahlat-Avrasya Bilim, Kültür ve Sanat Sempozyumu 25-27 Eylül 2013*, Bitlis Eren Üniversitesi Yayını, (Yayına Hazırlayanlar: Oktay Belli, Vedat Evren Belli), İstanbul 2014, s. 245-252.

CÜVEYNÎ, Alaaddin Ata Melik, *Târîh-i Cihân Güşâ*, C. III, (Çev.: Mürsel Öztürk), TTK, Ankara 2013.

ÇAĞATAY, Neşet, *Ahilik Nedir*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

ÇAY, Abdulhalûk, "Ahlatşahlar Atabekliği", *Anadolu'da Türk Mührü Ahlat,* (Yayına Haz. İlhami Nalbantoğlu), Ahlat Kültür Vakfı Yayınları, Ankara 1993. s. 7-12.

ÇELEBİ, Evliyâ, *Seyahatname*, IV. Kitap, C. 1, (Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

ÇELEBİ, Kâtip, *Cihânnümâ,* İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2010.

ÇETİN, Seyfettin, ÇOBANOĞLU, Ahmed Vefa, "Divriği Ulu Cami, *DİA*, C. 42, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 95-96.

ÇULPAN, Cevdet, *Türk Taş Köprüleri,* TTK, Ankara 1975.

DEMİRCİOĞLU, Halil, *Roma Tarihî,* C. I, TTK, Ankara 1993.

DEMİRKENT, Işın, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK, Ankara 2014.

DEMİRKENT, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihî*, C. I, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1974.

DENKNALBANT, Ayşe, "Mama Hatun Külliyesi", *DİA*, C. 27, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 549-550.

DOĞAN, Sema, "Kümbet", *DİA*, C. 26, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 547-550.

EBÜ'L-FİDÂ, *Takvimü'l-Buldan,* (Trc. Ramazan Şeşen), *(Ebü'l-Fida Coğrafyası)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017.

EL-EZDÎ, Ali b. Zafer, *Hamdânîler*, (Trc. Mehmet Akbaş), Ravza Yayınları, İstanbul 2011.

EL-MUKADDESÎ, Muhammed b. Ahmed, *Ahsenü't-Tekasim (İslâm Coğrafyası)*, (Çeviri ve Notlar: Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2015.

EL-ÖMERÎ, Şühabeddin b. Fazlullah, *Mesâliku'l ebsâr (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım)*, (Çeviri ve Notlar: Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

EL-VAKİDÎ, Muhammed, *Fütûhü'ş-Şam*, (Trc. Hasan Gülşen), NR Yayınları, İstanbul 2007.

ERDEM, İlhan, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", *Türkler*, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 383-424.

ERDEM, İlhan, "XII. Asrın İlk Yarısında Anadolu'nun Doğusunda Yaşanan Hâkimiyet Mücadeleleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 19, S. 30, Ankara 1997, s. 57-68.

ERKEN, Sabih, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler,* C. II, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1977.

ERZEN, Afif, *Doğu Anadolu ve Urartular,* TTK, Ankara 1992.

ES-SÜLEMÎ, Ebu Abdi'r-Rahman Muhammed İbn el-Hüseyn, *Tasavvufta Fütüvet*, Çev: Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1977.

EYİCE, Semavi, "Alâeddin Camii", *DİA*, C. 2, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 324-327.

FALAY, Nihat, "Şeyh Bedreddin Mahmud ve Şeyh Hüseyin Ahlatî", *II. Uluslararası Ahlat-Avrasya Bilim Kültür ve Sanat Sempozyumu*, Bitlis Eren Üniversitesi Yayını, (Yayına Hazırlayanlar: Oktay Belli, Vedat Evren Belli), İstanbul 2014, s. 526-530.

FAYDA, Mustafa, "Belâzurî", *DİA*, C. 5, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 392-393.

GEYİKOĞLU, Hasan, "Harezmşah Celâleddin'in Van Gölü Çevresindeki Faaliyetleri ve Ahlat'ın Zaptı, *I. Van Gölü Havzası Sempozyumu,* (08-10 Eylül 2204), Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 2006, s. 133-138.

GÖKALP, Ziya, *Hars ve Medenî yet*, İş Matbaacılık, Ankara 1972.

GÖKALP, Ziya, *Türk Medenî yeti Tarihî*, (Hazırlayanlar: İsmail Aka-Kâzım Yaşar Kopraman), Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları, İstanbul 1976.

GÖKALP, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, (Haz. Mehmet Kaplan), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1996.

GÖRGÜN, Tahsin, "Medenî yet", *DİA*, C. 28, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 298-301.

GÖZÜTOK, Şakir, "Abbasîler Döneminde Yetişen Ahlatlı Âlimler", *VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu 04-07 Ekim 2011*, (Editörler ve Yayına Hazırlayanlar: Oktay Belli-Vedat Evren Belli), Rota Ofset, Bursa 2013, s. 300-307.

GÖZÜTOK, Şakir, "Ahlat'ta Yetişen Ünlü Âlimler", *I. Uluslararası Ahlat-Avrasya Kültür ve Sanat Sempozyumu 23-25 Ağustos 2011* (Editörler ve Yayına

Hazırlayanlar: Oktay Belli-Vedat Eren Belli), Bitlis Eren Üniversitesi Yayını, Bitlis 2013, s. 390-396.

GÜLCÜ, Ali İhsan, "Kubbetu'l İslâm", *Tarih ve Medenî yet*, S. 9, İstanbul 1994.

GÜNALTAY, Şemsettin, *İslâm Tarihînin Kaynakları (Tarih ve Müverrihler),* Endülüs Yayınları, İstanbul 1991.

GÜNGÖR, Erol, *Tarihte Türkler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006.

GÜVENÇ, Bozkurt, *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979.

HONIGMANN, Ernst, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (Çev. Fikret Işıltan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.

HUNKAN, Ömer Soner, "*1018 Anadolu (Rûm) Seferini Çağrı Bey Yönetimndeki Oğuzlar mı Gerçekleştirdi?*", Akademi Günlüğü Toplumsal Araştırmalar Dergisi, C. I, S. 3, Ankara 2006, s. 77-87.

HUNKAN, Ömer Soner, *Türk Hâkanlığı (Karahanlılar)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.

IŞILTAN, Fikret, "Seyf-ûd-Devle", *İA*, C. X, MEB, İstanbul 1964, s. 536-539.

İBN BATTÛTA, İbn Battûta Seyahatnâmesi, (Çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.

İBN BİBİ, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye(Selçuknâme),* C. I, (Çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı Basımevi, Ankara 1996.

İBN HAVKAL, *Sûrat el-Arz (Yerin Haritası)*, (Trc. Ramazan Şeşen), *(10. Asırda İslâm Coğrafyası)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017.

İBN HURDAZBİH, *Kitabu'l-Mesalik ve'l-Memalik, (Yollar ve Ülkeler Kitabı),* (Çev. Murat Ağarı), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.

İBN KESÎR, *El Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihî),* C. VIII, C. XII, (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 2000.

İBNÜ'L ESÎR, *el-Kâmil fi't Târîh*, (Çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın), C. III, C. VIII, C. IX, C. X, C. XI, C. XII, Bahar Yayınları, İstanbul 1987.

İBNÜ'L EZRAK, *Meyyâfârikin ve Amid Tarihî (Artuklular Kısmı)*, (Araştırma, İnceleme ve Notlarla Çeviren: Ahmet Savran), Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1992.

İBNÜ'L EZRAK, *Meyyâfârikin ve Amid Tarihî (Mervânî Kürtleri Tarihî),* C. I, (Çev. Mehmet Emin Bozarslan), Koral Yayınları, İstanbul 1975.

İBNÜ'L-ADÎM, Kemâlüddîn, *Bugyetü't-taleb fî Tarihî Haleb (Biyografilerle Selçuklular Tarihî),* (Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim), TTK, Ankara 1989.

İBNÜ'L-ADÎM, Kemâlüddîn, *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb'de Selçuklular (H.447-521 = 1055-1127)*, (Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim), TTK, Ankara 2014.

K.V. Zettersteen, "Mervâniler", *İA*, C. VII, MEB, İstanbul 1988, s. 780-781.

KAFALI, Mustafa, "Timur", *İA*, C. XII/I, MEB, İstanbul 1979, s. 336-346.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Harezmşahlar Devleti Tarihî*, TTK, Ankara 1988.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Selçuklu Tarihî,* MEB, İstanbul 1972.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.

KAFESOĞU, İbrahim, "Ahlat ve Çevresinde 1954'te Yapılan Tarihî ve Arkeolojik Tetkik Seyahati Raporu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 1, C. I, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul 1949, s. 167-195.

KANBORAVA, Gulnara, "Ahlat'ın Tarihî ve Mimarî Değeri Olan Mezar Taşlarının Süs Desenleri", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,* S.10, Asos Yayınları, Elazığ 2015, s. 58-71.

KAPLAN, Mehmet, "Kültür ve Kültürü Meydana Getiren Unsurlar" , *Türk Kültür ve Medeniyeti (Makaleler)*, C. I., Atatürk Üniversitesi Türk Kültür ve Medeniyeti Araştırma Enstitüsü Deneme Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara 1976. s. 53-83.

KARAKAYA, Enis, "Hasan Padişah Kümbeti", *DİA*, C. 16, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 334.

KARAMAĞARALI, Beyhan, "Mezar Taşlarına Göre XII.- XV. Yüzyıllarda Ahlat Kültürü", *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu: 04-07 Eylül 2006*, (Editör: Oktay Belli), Desen Ofset Matbaası, Ankara 2007, s. 97-104.

KARAMAĞARALI, Beyhan, *Ahlat Mezar Taşları,* TTK, Ankara 1992.

KARAMAĞARALI, Halûk, "Ahlat Kazıları (1967-1991)", *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu: 04-07 Eylül 2006*, (Editör: Oktay Belli), Desen Ofset Matbaası, Ankara 2007, s. 83-96.

KARAMAĞARALI, Halûk, "Büyük bir Kültür ve Sanat Merkezi Ahlat", *Türkler*, C. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 800-806.

KAŞGARLI MAHMUD, Divân-ü Lügat-ıt Türk, C. 1, (Çev. Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1985.

KAYA, Önder, *Selâhaddin Sonrası Dönemde Anadolu'da Eyyûbiler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

KAZICI, Kazıcı, "Ahilik", *DİA*, C. 1, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 540-542.

KINAL, Füruzan, *Eski Anadolu Tarihî,* TTK, Ankara 1991.KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Kars Tarihî,* C. I, Işıl Matbaası, İstanbul 1953.

KÖPRÜLÜ Mehmed Fuad, "Cüveynî", *İA*, C. III, MEB, İstanbul 1977, s. 255-259.

KÖPRÜLÜ, M.Fuad, "Hârizmşahlar", *İA*, C. V/I, MEB, İstanbul 1950, s. 465-497.

KÖYMEN, Mehmet Altay, "Selçuklular ve Anadolu'nun Türkleşmesi Meselesi", *Selçuk Dergisi,* S. 1, Selçuklu Araştırmaları Merkezi, Konya 1986, s. 21-35.

KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihî -Alp Arslan ve Zamanı-* C. III, TTK, Ankara 2001.

KÖYMEN, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihî*, TTK, Ankara 1998.

KRAMERS, J. H., "Mukaddesî", *İA*, C. VIII, MEB, İstanbul 1979, s. 562-563.

KURAT, Akdes Nimet, *IV - XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri,* TTK, Ankara 1972.

KUTLUER, İlhan, "Medenî yet", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 28, İstanbul 2003, s. 296-297.

KÜÇÜK, Cevdet, "Erzurum", *DİA*, C. 11, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 321-329.

MATEOS, Urfalı, *Urfalı Mateos Vekâyi-Nâmesi(925-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Çev. Hrant D. Andreasyan), TTK, Ankara 2000.

MERÇİL, Erdoğan, "Selâhaddin Eyyûbi'nin Anadolu'daki Türk Devletleriyle Münasebetleri", *Belleten,* C. LIV, S.109, TTK, Ankara 1990, s. 417-425.

MERÇİL, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihî*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985.

MERÇİL, Erdoğan, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, TTK, Ankara 2000.

MİNORSKY, V., "Uzun Hasan", *İA*, C. XIII, MEB, İstanbul 1986, s. 91-96.

MUTÇALI, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995.

MÜVERRİH VARDAN, *Türk Fütuhatı Tarihî (889-1269)*, (Çev. Hrant D. Andreasyan), Tarih Semineri Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1937, s. 153-257.

NÂSIR-I HÜSREV, *Sefernâme*, (Çev. Abdulvehhab Tarzî), Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1985.

OCAK, Ahmet Yaşar, "XIV. Yüzyılın Ahlat'lı Ünlü Bir Feylosofu: Şeyh Bedreddin'in Hocası Şeyh Hüseyin-i Ahlatî", *Anadolu'da Türk Mührü Ahlat*, Ahlat Kültür Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 21-28.

OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihî*, (Çev. Fikret Işıltan), TTK, Ankara 2011.

ÖGEL, Semra, *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*, TTK, Ankara 1987.

ÖNKAL, Hakkı, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1996.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Bündârî", *DİA*, C. 6, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 489-490.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Ebü'l Fidâ", *DİA*, C. 10, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 320-321.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "İbn Bîbî", *DİA*, C. 19, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 379-382.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "İbn Kesir", *DİA*, C. 20, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 132-134.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "İbnü'l Esîr", *DİA*, C. 21, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 26-27.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Saltuklular", *DİA*, C. 36, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 54-56.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Türklerin İslâmiyeti Kabulü", *Türkler*, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 239-262.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihî (498-511/ 1105-1118)*, TTK, Ankara 1990.

ÖZAYDIN, Adülkerim, "Ahlatşahlar", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihî*, C. 8, Çağ Yayınları, İstanbul 1988, s. 194-208.

ÖZTÜRK, Şahabettin, *Bitlis Su Mimarîsi*, Bitlis Valiliği Kültür ve Turizm Yayınları, Malatya 2005.

PARLAR, Gündegül, "Ahlat'ta Hüküm Süren Ermanşahlar'ın Sikkeleri'nin Sanatsal Yönleri", *IV. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, Editör: Oktay Belli, Gramat Grafik ve Matbaacılık, Ankara 2011, s. 146-149.

POLO, Marco, *Marco Polo Seyahatnamesi*, (Yayına Hazırlayan: Filiz Dokuman), Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1950.

R.R.A., "Kıpçaklar", *İA*, C. VI, MEB, İstanbul 1977, s.713-716.

RİPPER, Thomas, *Diyarbakır Merwanileri* (Çev.Bahar Şahin Fırat), Avesta Yayınları, İstanbul 2012.

ROSS, E. Denison, "Şeddâd", *İA*, C. XI, MEB, İstanbul 1979, s. 381-382.

RUNCİMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihî*, C. II, (Çev. Fikret Işıltan), TTK, Ankara 1992.

SARIÇAM, İbrahim-AYCAN, İrfan, *Emevîler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

SAYYİD MAQBUL AHMAD, "İbn Hurdâzbih", *DİA*, C. 20, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 78-79.

SEVGEN, Nazmi, *Anadolu Kaleleri*, C. I, Doğuş Matbaası, Ankara 1959.

SEVİM, Ali, "Artuk Oğlu İlgazi", *Belleten*, C. XXVI, S.104, TTK, Ankara 1962. s. 649-691.

SEVİM, Ali, "İbnü'l Adîm", *DİA*, C. 20, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 47-479.

SEVİM, Ali, *Anadolu'nun Fethi -Selçuklular Dönemi- (Başlangıçtan 1086'ya Kadar),* TTK, Ankara 1987.

SEVİM, Ali, *Suriye – Filistin Selçuklu Devleti Tarihî*, TTK, Ankara 1989.

SEVİM, Ali, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, TTK, Ankara 1990.

SEVİM, Ali-MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihî (Siyaset, Teşkilât ve Kültür)*, TTK, Ankara 1995.

SEVİM, Ali-YÜCEL, Yaşar, *Türkiye Tarihî-Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi-*, TTK, Ankara 1989.

SOBERNHEİM, M., "Hamdânîler", *İA*, C. V, MEB, İstanbul 1987, s. 179-182.

SÖNMEZ, Zeki, "Ahmed Nakkaş el-Hilatî", *DİA*, C. 2, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 109-110.

SÖNMEZ, Zeki, *Başlangıçtan 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk İslâm Mimarîsinde Sanatçılar,* TTK, Ankara 1989.

SPULER, Bertold, "İlhanlılar" *İA*, C. V/II, MEB, İstanbul 1988, s. 967-971.

STRANGE, Guy Le*, Doğu Hilâfetinin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya),* Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015.

STRECK, "Ahlat", *İA*, C. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1940, s. 160-161.

STRECK, "Ermeniye", *İA*, C. IV, M.E.B, İstanbul 1978, s. 317-326.

SÜMER, Faruk, "Afşin" *DİA,* C. 1, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 440-441.

SÜMER, Faruk, "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", *Belleten*, C. L, S.197, TTK, Ankara 1986. s. 447-494.

SÜMER, Faruk, "Ahlat", *DİA*, C. 2, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 19-22.

SÜMER, Faruk, "Ahlatşahlar", *DİA*, C. 2, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 24-28.

SÜMER, Faruk, "Anadolu'da Moğollar" *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. I, TTK, Ankara 1970.

SÜMER, Faruk, "Arslanşah b. Tuğrul", *DİA*, C. 3, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 404-406.

SÜMER, Faruk, "Tuğrulşah", *İA*, C. XII/II, MEB, İstanbul 1988, s. 41-44.

SÜMER, Faruk, "Uzun Hasan", *DİA*, C. 42, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 261-264.

SÜMER, Faruk, *Kara Koyunlular I*, TTK, Ankara 1967.

SÜMER, Faruk, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK, Ankara 2015.

SÜMER, Faruk, *Türk Devletleri Tarihînde Şahıs Adları II*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999.

SÜMER, Faruk, *Yabanlu Pazarı Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Fuar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1985.

SÜMER, Faruk-SEVİM, Ali, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı* (*Metinler ve Çevirileri)*, TTK, Ankara 1988.

ŞADUDDÎN EBÛ'L-HASAN 'ALİ İBİN NÂŞIR İBN ' ALİ EL-HÜSEYNÎ, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, (Trc. Necati Lügal), TTK, Ankara 1999.

ŞAKİROĞLU, Mahmut H., "Marco Polo", *DİA*, C. 28, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 41-43.

ŞEKER, Mehmet, *Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006.

ŞEREF HAN, *Şerefnâme* (Çev. Mehmet Emin Bozarslan), Hasat Yayınları, İstanbul 1990.

ŞERİF, Abdürrahim, *Ahlat Kitabeleri*, Hamit Matbaası, İstanbul 1932.

ŞEŞEN, Ramazan, "Cezîre", *DİA*, C. 7, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 509-511.

ŞEŞEN, Ramazan, "İbn Havkal", *DİA*, C. 20, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 34-35.

ŞEŞEN, Ramazan, "İmâd Al-Dîn Al-Kâtib Al-İsfahânî'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihîyle İlgili Bahisler", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C. 3, Güven Matbaası, Ankara 1971, s. 249-396.

ŞEŞEN, Ramazan, S*alâhaddîn Eyyûbî ve Devlet,* Çağ Yayınları, İstanbul 1987.

TABAK, Nermin, *Ahlat Türk Mimarîsi*, Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul 1972.

TANERİ, Taneri, *Celâlü'd-din Harzemşah ve Zamanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1977.

TARÎH-İ ÂL-İ SELÇUK (ANONİM SELÇUKNÂME), (Tercüme ve Notlar: Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner), Atıf Yayınları, Ankara 2014.

TAŞAĞIL, Ahmet, "Hazarlar", *DİA*, C. 17, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 116-120.

TEKİN, Rahmi, *Ahlat Tarihî*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000.

TEZ, Zeki, *Bilim ve Teknikte Ortaçağ Müslümanları Tarihî*, Nobel Yayın ve Dağıtım, Ankara 2001.

TEZCAN, Nuran, "Seyahatname", *DİA*, C. 37, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 16-19.

TOGAN, Zeki Velidi, "Hazarlar", *İA*, C. V, MEB, İstanbul 1987, s. 397-408.

TOGAN, Zeki Velidi, "İbnü'l Esîr", *İA*, C. V/II, MEB, İstanbul 1988, s. 851-852.

TOP, Mehmet, "Selçuklularda Kümbet Geleneği ve Ahlat Kümbetleri", *II. Uluslararası Ahlat - Avrasya Bilim, Kültür ve Sanat Sempozyumu*, (Yayına Hazırlayanlar: Oktay Belli - Vedat Evren Belli), Bitlis Eren Üniversitesi Yayını, İstanbul 2014, s. 202-217.

TUFANTOZ, Abdurrahim, "Mervâniler", *DİA*, C. 29, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s. 230-232.

TUNÇ, Gülgün, *Taş Köprülerimiz*, Bayındırlık Bakanlığı, Ankara 1978.

TURAN, Osman, "Keykubâd I", *İA*, C. VI., MEB, İstanbul 1977, s. 646-661.

TURAN, Osman, "Kılıç Arslan I", *İA*, C. VI, MEB, İstanbul 1977. s. 681-688.

TURAN, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihî*, Ötüken, İstanbul 2013.

TURAN, Osman, *Selçuklu Tarihî Araştırmaları*, TTK, (Hazırlayanlar: Altan Çetin - Bilal Koç), TTK, Ankara 2014.

TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihî ve Türk -İslâm Medenî yeti*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969.

TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihî ve Türk-İslâm Medenî yeti*, Ötüken, İstanbul 2009.

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken, İstanbul 2013.

TURAN, Osman, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihî*, C. II, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1968.

TURAN, Şerafettin, *Türk Kültür Tarihî*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014.

TÜRKÇE SÖZLÜK, 11. Baskı, TDK, Ankara 2011.

UÇAR, Şahin, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, İşaret Yayınları, İstanbul 1990.

ULUÇAM, Abdüsselam, *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü ve Çevresi Mimarlığı II-Bitlis*, TTK, Ankara 2002.

UYDU YÜCEL, Muallâ, "Kıpçaklar", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 25, İstanbul 2002, s. 420-421.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK, Ankara 1988.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Türk Tefekkürü Tarihî*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.

VASILIEV, A. A., *Bizans İmparatorluğu Tarihî*, (Çev. Arif Müfid Mansel) C. I, Maarif Matbaası, Ankara 1943.

YAŞA, Recep, "Ahlatşahlar", *Türkler*, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 484-490.

YAZICI, Tahsin, "Hoy", *DİA*, C. 18, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 258.

YİNANÇ, Mükrimin Halil Yinanç, “Arslan-Şah”, *İA* C. I, M.E.B, İstanbul 1978, s. 610-615.

YİNANÇ, Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihî Selçuklular Devri I-Anadolu’nun Fethi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1944.

YİNANÇ, Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihî Selçuklular Devri*, C. I, (Haz. Refet Yinanç), TTK, Ankara 2013.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, “Celâleddin Harzemşah” *İA*, C. III, MEB, İstanbul 1963, s. 49-53.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, “Celâyir”, *İA*, C. III, MEB, İstanbul 1963, s. 64-65.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, “Cihan-Şah”, *İA*, C. III, MEB, İstanbul 1963, s. 173-189.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, “Çağrı Bey”, *İA*, C. III, MEB, İstanbul 1997, s. 324-328.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, “Diyarbekir”, *İA*, C. III, MEB, İstanbul 1963, s. 601-626.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, “Ertuğrul Gazi”, *İA*, C. IV, MEB, İstanbul, 1987, s. 328-337.

DİZİN

A

Abbasi, 17, 32, 53
Abbasiler, 32, 81, 84, 86, 88, 90, 94, 96, 130
Abdulaziz b. Hâtim b. En-Num'an, 31
Abdulmelik b. Mervân, 31
Abdurrahman b. Halid b. Velid, 30
Adıyaman, 37, 69
Adilcevaz, 24, 42, 59, 70
Afşin,, 37
Ahî Evran, 78
Ahîlik, 78, 79, 80, 121
Ahîlik teşkilatı, 78, 79
Ahlat, I, II, III, V, VII, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 40, 41, 42, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 128, 130, 132, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 140
Ahlat-Şah, 52
Ahlatşahlar, I, VII, 13, 15, 16, 20, 24, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 51, 65, 66, 68, 72, 77, 79, 82, 84, 85, 96, 98, 101, 102, 104, 114, 117, 120, 128, 136, 138, 141
Ahmed Nakkaş el-Hilatî, 137
Akdeniz, 25, 30
Akkoyunlular, 59, 60, 99, 120
Aksaray, 98
Ak-Sungur, 47, 48
Alaeddin Keykubad, 54, 55, 56, 66, 103
Alp Arslan, I, 37, 134
Anadolu, I, VII, 13, 14, 16, 18, 19, 24, 25, 30, 35, 36, 37, 38, 39, 42, 44, 46, 47, 48, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 65, 66, 67, 68, 71, 72, 73, 76, 77, 78, 82, 85, 93, 96, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 106, 107, 108, 109, 110, 118, 120, 122, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 154, 161, 162, 165, 172, 176
Ani, 44, 75, 126
Arran, 26, 44

Artuklu, 43, 77, 99
Aruandanos, 37
Asur, 25
Ayrun, 44
Azerbaycan, 18, 23, 26, 36, 39, 45, 46, 48, 52, 54, 70, 80, 84, 99, 110, 121

B

Bâcüneys, 26
Bagrevand,, 26
Bağdat, I, 18, 56, 68, 73, 82, 84, 87, 95, 122
Bâlis, 42
Bargiri, 23, 27, 33, 34, 36, 42, 70
Barımbay, 57
Bayındır Bey, 59, 103, 110
Beg-Timür, 46, 47, 48, 77, 125
Belâzurî, 16, 17, 25, 26, 29, 30, 31, 32, 33, 81, 127, 130
Belh, 66, 71, 73
Berkyaruk, 39, 40
Bitlis, I, 16, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 45, 59, 65, 70, 71, 72, 73, 83, 84, 87, 89, 90, 93, 94, 96, 101, 102, 103, 109, 117, 120, 125, 127, 128, 130, 131, 136, 140, 141
Bizans, VII, 11, 24, 25, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 77, 120, 125, 131, 135, 141, 152
Bizanslılar, 31, 33, 34, 44, 104, 120
Boğatay Aka, IX, 57, 111, 112
Buhara, 36, 66
Bulanık, 24, 58
Burhanuddin, 90
Büsr b. Ertat, 30

C

Celâleddin, 52, 53, 55, 56, 66, 130, 142
Celâleddin Harizmşah, 52, 55
Celâyir Şeyh Hasan, 58
Celâyirliler, 58
Cengiz Han, 91
Cezire, 17, 27, 29, 32, 68, 69, 71, 74
Cihan Şah, 59
Cürzcân, 26, 73

Ç

Çağrı Bey, 35, 36, 131, 142
Çobanlı Küçük Şeyh Hasan, 58

D

Danişmendli, 77
Daryona, 22
Dede Maksud, IX, 93, 115
Dicle, 37, 69
Dimyat, 96
Divriği, 96, 97, 102, 128
Diyarbakır, 34, 57, 58, 68, 136
Doğu Anadolu, 36, 37, 42
Dovin, 45

E

Ebû Cafer el-Mansur, 32

Ebu Mansur Mümehhidüddevle Said, 34
Ebu Said, 13, 57, 58, 59
Ebu Said Bahadır Han, 13, 57, 58
Ebu'l Berekat, 84
Ebü'l Fidâ, 19, 28, 135
el-Cezire, 37
el-Eş'as b. Kays, 30
El-Melikü'l-Mansur Muhammed, 48
el-Mustaîn Billah, 33
Emeviler, 30, 31, 32, 120, 125
Emir Şemseddin, 59
Endülüs, 11, 78, 93, 131
Erbasgan, 37
Erciş, 25, 26, 27, 36, 42, 48, 50, 51, 59, 69, 70, 72
Ergani, 37
Ermeniler, 15, 33, 34, 44
Ermenistan, 26, 30
Ermeniye, 17, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 137
Ermen-Şahlar, 38
Erzen, IX, 25, 27, 69, 73, 99, 110, 111, 114, 119
Erzen Hatun, 99, 110, 111, 114, 119
Erzincan, 54, 55, 98
Erzurum, 19, 20, 24, 25, 29, 36, 43, 47, 48, 50, 52, 55, 56, 68, 76, 80, 82, 97, 101, 125, 126, 132, 134
es-Seffah Ebû'l Abbas, 32
et-Tarrîh, 31, 71
Evliya Çelebî, 21, 67, 95, 105
Eyyûbî, 13, 19, 45, 46, 47, 49, 53, 83, 124, 139
Eyyûbîler, I, VII, 13, 20, 49, 51, 65, 97, 98, 102, 104, 117, 120

F

Fırat Nehri, 42
Fulad, 57

G

Gazneli, 36
Gevaş, 23, 36, 102
Gümüş Tekin, 37
Gürcüler, I, 15, 16, 34, 42, 44, 48, 49, 51
Güroymak, 24

H

Habîb b. Mesleme, 29
Hacı Tugay, 57, 58
Haçlılar, 13, 15, 44
Hafız Ebu'l-Kasım, 84
Halads, I, 24, 120
Halat, 28
Halep, 33, 56, 92, 94
Hama, 86
Hamdaniler, 33, 129, 137
Hamdullah Kazvinî, 57
Hârizmşahlar, 51, 134
Harran, 46
Hazar, 26, 32
Hazarlar, 32, 139, 140

Helat, I, 24, 120
Hılat, I, 24, 120
Hılât, 26
Hısnu't Tin, 48
Hızır Şah, 58
Hilat, I
Hilatos, 23
Hizan, 44
Hlat, 26
Hliat, 24, 120
Horasan, 13, 18, 43, 71, 73, 127
Hoy, 23, 141
Humartaş Süleymanî, 41
Hülagü, 56, 58
Hüsameddin, 52, 104, 108, 112
Hz. Ali, 30
Hz. Osman, 29, 120
Hz. Ömer, 20, 29, 120

I

I. Kılıç Arslan, 13, 40, 41, 128
II. İzzeddin Kılıç Arslan, 98
II. Sökmen, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 68, 72, 77, 98, 101, 114
Irak, 13, 15, 17, 19, 25, 26, 27, 43, 68, 74, 76, 78, 91, 127
Iyâd b. Gânm, 22, 29

İ

İbn Bibi, 55, 56, 66
İbn Havkal, 18, 19, 27, 71, 72, 74, 76, 139
İbn Hurdazbih, 17, 19, 26
İbnü'l Esîr, 11, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 68, 71, 72, 103, 104, 135, 140
İbnü'l Ezrak, 19, 20, 41, 42, 43, 44, 45, 68, 82, 99, 101
İldeniz, 45, 46, 79, 127
İlhanlılar, 56, 57, 58, 59, 137
İnanç Hatun, 42, 43
İran, 15, 16, 18, 23, 51, 52, 69, 70, 71, 72, 78, 80, 121, 137
İrminiyye, 25
İskender Mirza, 59
İskit, 25
İsmail b. Ahmed ibn-i Semerkandî, 84
İsmail el-Vanî, 54
İstanbul, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 86, 93, 95, 97, 98, 99, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 114, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142
İvani, 51
İzeddin Atabeg, 53
İzmir, 30, 42, 124

İzzeddin Balaban, 49, 51
İzzeddin Saltuk, 101

K

Kafkasya, 44, 70, 80, 121, 126
Kahire, I, 57, 82, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 95, 122
Kalîkalâ, 25, 26, 27
Kapıdağ, 30
Kara Hasan, 58
Karadeniz, 30, 32, 44, 72, 134
Karahanlı, 36
Karakoyunlular, 58, 59, 93, 99
Kars, 44, 49, 133
Kayseri, 55, 98, 102
Kemaleddin Kamyar, 55
Khılat,, I
Konstantiniye, 30
Konya, 38, 44, 76, 89, 97, 101, 126, 134
Kubbetü'l İslam, I, 23, 53
Kutbeddin İsmail, 39, 40
Kutluğ, 48

L

Laciverdî, 92, 93

M

Maden, 44, 74, 126
Malazgird, 13, 15, 16, 24, 27, 34, 36, 37, 47, 48, 50
Malazgird Zaferi, 13, 15, 16, 37
Malik b. Hubeyre, 30
Mama Hatun, 98, 102, 129
Marco Polo, 21, 73, 136, 139
Mardin, 57, 84, 99
Med, 25
Melike Turhan, 96, 97
Melikşah, 38, 39, 40
Melikü'l Eşref, 52, 54, 55
Melikü'l Evhad, 51, 79, 80, 103
Mervan b. Muhammed, 32
Mervânî, 20, 34, 36, 38, 40, 132
Mervânîler, VII, 19, 34, 38, 40
Mervânoğulları, 34, 35, 36
Mesud, 43, 97
Mevdûd, 39, 41, 82
Meyyâfârikin, 19, 27, 34, 41, 42, 46, 47, 49, 50, 68, 69, 82, 101, 124, 132
Mezopotamya, 69, 70, 71, 80, 121, 137
Mısır, 15, 18, 25, 64, 67, 72, 74, 78, 89, 90, 92
Mittaniler, 25
Moğol, VII, 13, 14, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 86, 87, 101, 103, 105
Moğollar, I, 14, 52, 55, 56, 57, 58, 117, 120, 138
Muaviye, 30, 31
Muhammed, IX, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 21, 22, 25, 26, 29, 31, 32, 39, 40, 41, 44, 48, 49, 52, 58, 70, 71, 81, 82, 83, 85, 87, 88, 89, 90, 93, 94, 99, 102, 113, 126, 129, 136
Muhammed b. Mervân, 31

Muhammed Tapar, 39, 40, 41, 44, 136
Muhubiddin, 91
Mukaddesî, 17, 18, 26, 27, 66, 70, 71, 73, 75, 102, 134
Muradiye, 23, 36
Mûsa Kalesi, 49
Mustansır Billah, 53
Musul, 11, 18, 27, 33, 40, 41, 43, 45, 57, 68, 71, 73, 84, 87
Muzafferuddin Musa, 52, 53
Müverrih Vardan, 15, 45, 46, 47, 68, 75, 114

N

Nasır-ı Hüsrev, 20, 23
Nasîrüddin Tûsî, 86, 88
Nasreddin Muhammed, 46
Nasrü'd-devle, 34, 36
Necmeddin Alp, 43
Necmeddin Eyyûb, 49, 51
Nemrut Dağı, 76
Neşevey, 26
Neşva, 27
Nevşehir, 102
Nizip, 37
Nureddin Mahmud, 45
Nusaybin, 18, 37

O

Oğuzlar, 35, 36, 131
Olcaytu Han, 57
Orta Asya, 44, 65, 71, 77, 106, 118, 119, 126, 137
Ortaçağ, I, II, V, 11, 12, 15, 20, 21, 28, 35, 42, 64, 66, 67, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 87, 95, 96, 101, 102, 104, 118, 121, 122, 124, 126, 140, 141
Osmanlı Devleti, 21, 60, 73, 104, 105, 120

P

Part, 25
Pehlivan, 46, 79
Pers, 25
Pervane Taceddin, 55, 56

R

Re'sü'l-Ayn, 46
Rodos, 30
Roma, 22, 25, 128

S

Saadeddin Erdebilî, 55
Safeviler, 60, 117
Sakâlibe, 32
Sakız, 30
Saltuklu, 77, 101
Saltuklular, 43, 135
Selahaddin Eyyûbî, 45, 47
Selçuklu, I, VII, 13, 23, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 43, 44, 47, 53, 55, 56, 57, 65, 66, 76, 77, 85, 97, 98, 103, 104, 108,

120, 126, 128, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140
Selçuklu Devleti, VII, 35, 40, 41, 44, 54, 55, 66, 104, 137
Selçuklular, 13, 14, 15, 24, 35, 36, 37, 38, 41, 42, 44, 48, 55, 57, 65, 72, 73, 74, 77, 79, 88, 98, 108, 126, 132, 134, 137, 138, 140, 141, 142, 154, 161, 162, 165, 172, 176
Seyfeddin Beg-Timur, 46, 47
Seyfüddevle, 33
Silvan, 19, 42, 124
Sincar, 46
Sirâc, 26
Sîsecân, 26
Sivas, 55
Slavlar, 32
Sotay, 56
Sökmen el-Kutbî, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 68
Sökmeniyye, 38
Sökmenler, 38
Sukal Buğa, 56
Sunduk, 37
Sundukoğulları, 38
Suriye, 12, 15, 17, 19, 31, 41, 53, 68, 69, 70, 74, 78, 137
Sutay Noyan, 57, 58
Süleyman, VIII, IX, 58, 65, 76, 104, 113, 116, 118
Sürmârî Kalesi, 52

Ş

Şah Ruh, 59
Şam, I, 12, 27, 29, 55, 57, 71, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 122
Şeddadi Hanedanlığı, 44
Şehabettin Gazi, 52
Şimşat, 25, 26

T

Takiyüddîn Ömer, 47
Tatvan, 24, 70, 72, 104, 108
Tercan, 98, 102
Terken Hatun, 40
Tiflis, 53
Tilkitepe Höyüğü, 25
Timur, IX, 46, 59, 112, 124, 132
Timurlular, 58, 124
Tuğrul Bey, 23, 35, 36, 37
Tuğrul Şah, 48, 50, 51, 80, 138
Türk Hakanlığı, 35, 36, 131

U

Urartu, 22, 25, 71, 127
Urartular, 24, 25, 70, 102, 129
Uyrat Ali, 58
Uzun Hasan, 59, 109, 110, 134, 138

V

Van, I, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 31, 33, 36, 38, 40, 42, 53, 57, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 77, 80, 81, 84, 86,

88, 90, 94, 96, 102, 105, 107, 120, 121, 124, 125, 126, 127, 130, 133, 136, 141
Van Gölü, I, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 31, 33, 36, 38, 40, 42, 53, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 77, 80, 81, 84, 86, 88, 90, 94, 96, 102, 105, 107, 121, 124, 125, 127, 130, 133, 136, 141, 158, 159, 160
Vestan, 23, 36, 42, 72, 91

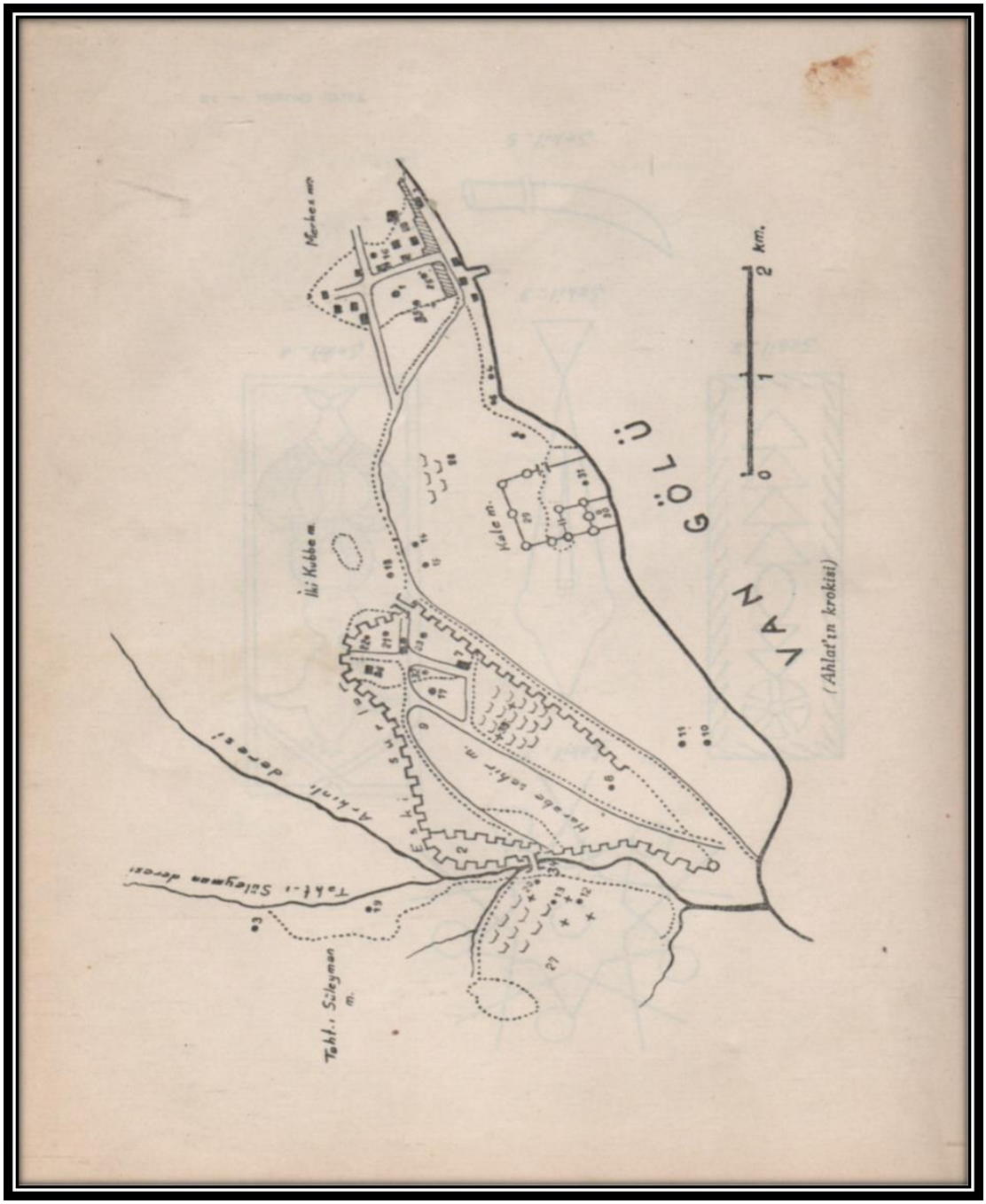
Y

Yâkût el-Hamevî, 19, 28, 70, 71, 126
Yassıçemen, 54

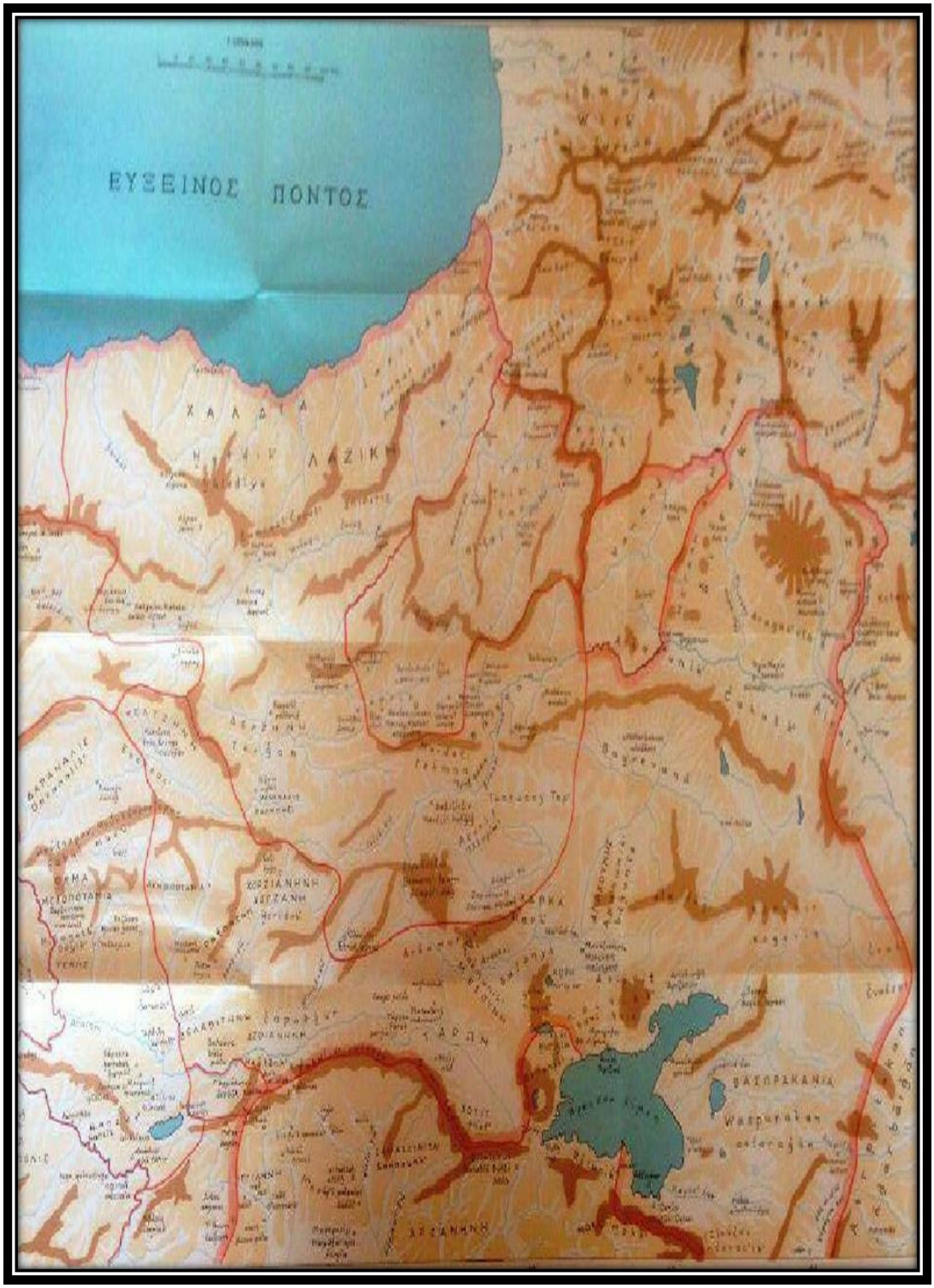
Z

Zahireddîn İbrahim, 42, 43
Zekeriya el-Kazvînî, 23
Zekeriyâ Kazvînî, 75
Zengiler, 43, 45
Ziyaeddin Karaaslan, 55, 56

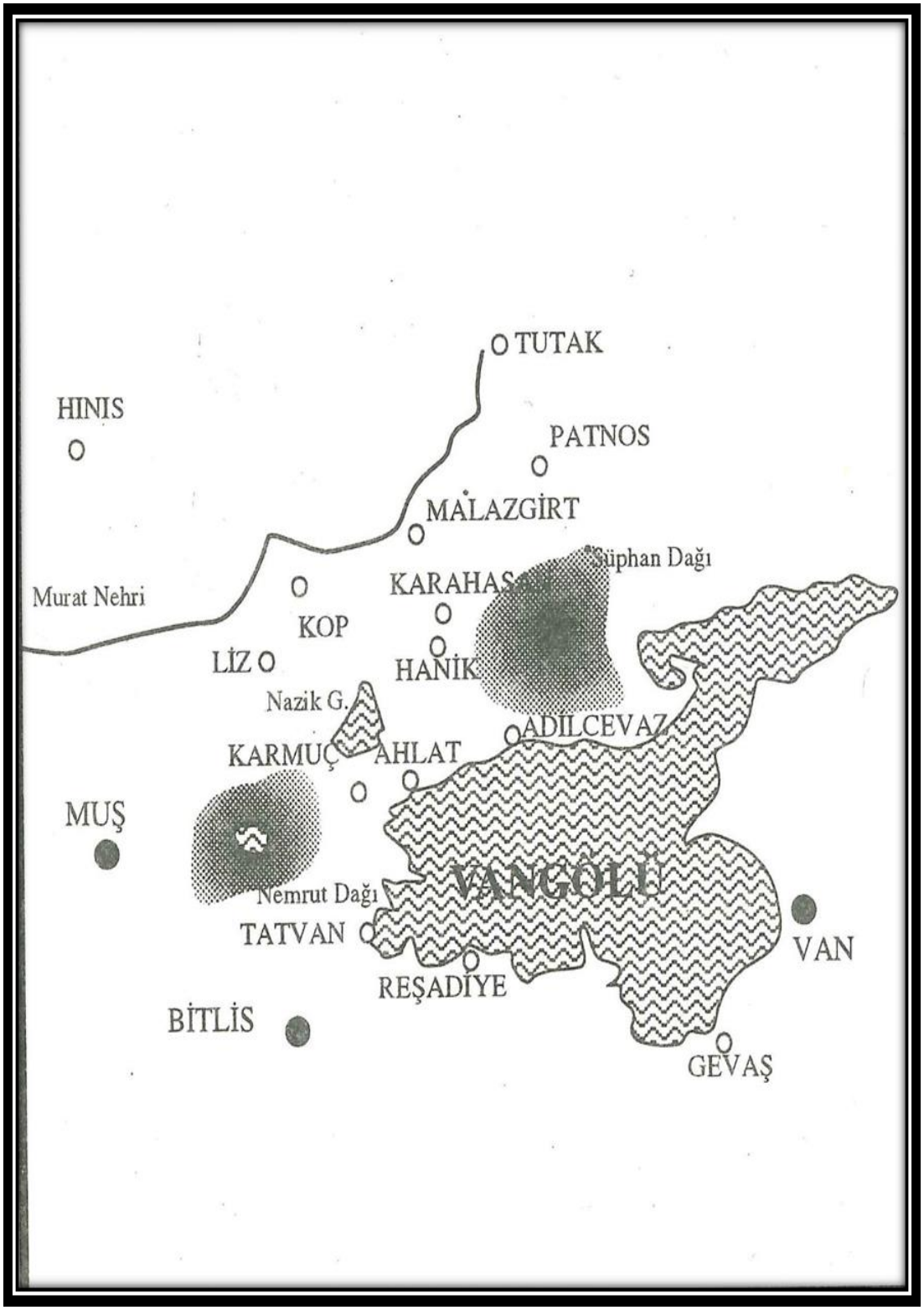
EKLER

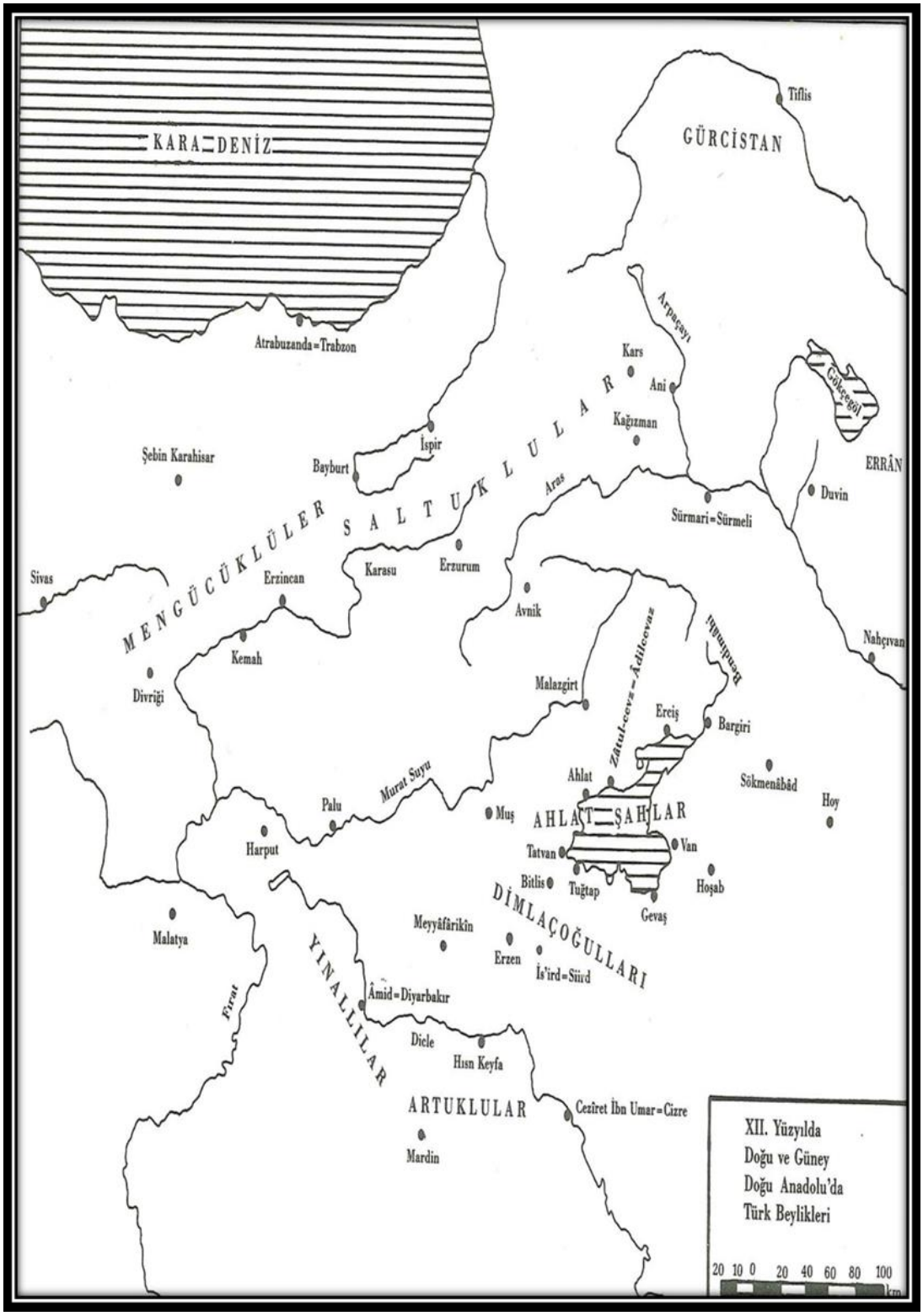
Ahlat Krokisi (İbrahim Kafesoğlu, "Ahlat ve Çevresinde 1954'te Yapılan Tarihî ve Arkeolojik Tetkik Seyahati Raporu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* S. 1, C. I, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul 1949, s. 199.)

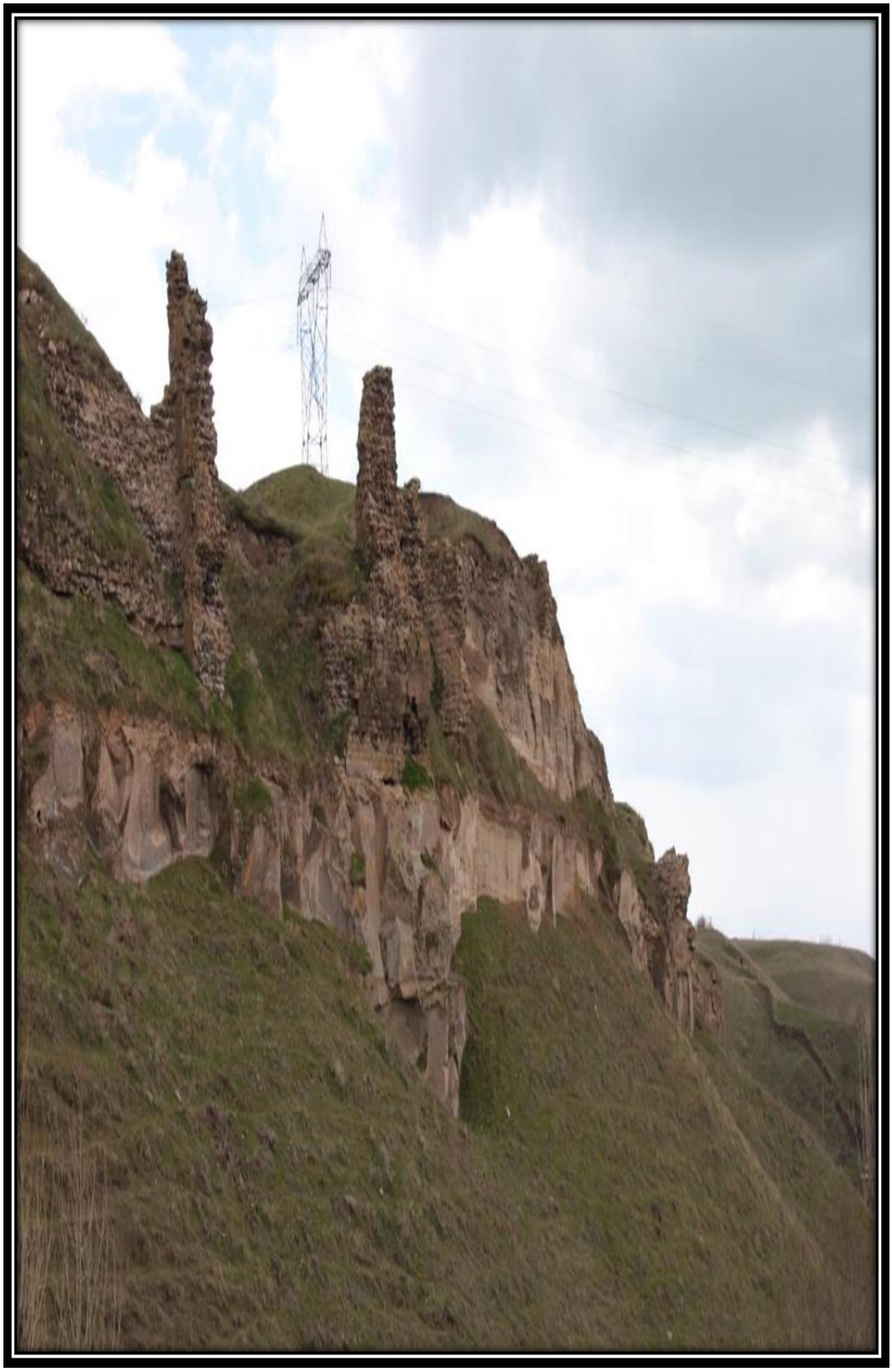
1050 yıllarında Ermeniyye doğu sınırları (Ernest Honıgmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (Çev. Fikret Işıltan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970, s. 227, ekler.)

Van Gölü ve Çevresi (İlhami Nalbantoğlu, *Anadolu'nun Kapısı Türkiye'nin Tapusu Ahlat*, Ahlat Kültür Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s. 36.

Ahlatşahlar Devleti (Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK, Ankara 2015, s. 121.)

Urartulara ait olduğu düşünülen kale

(http://kutlusehirahlat.org.tr/site/o/93082/2018/07/urartuickale.jpg

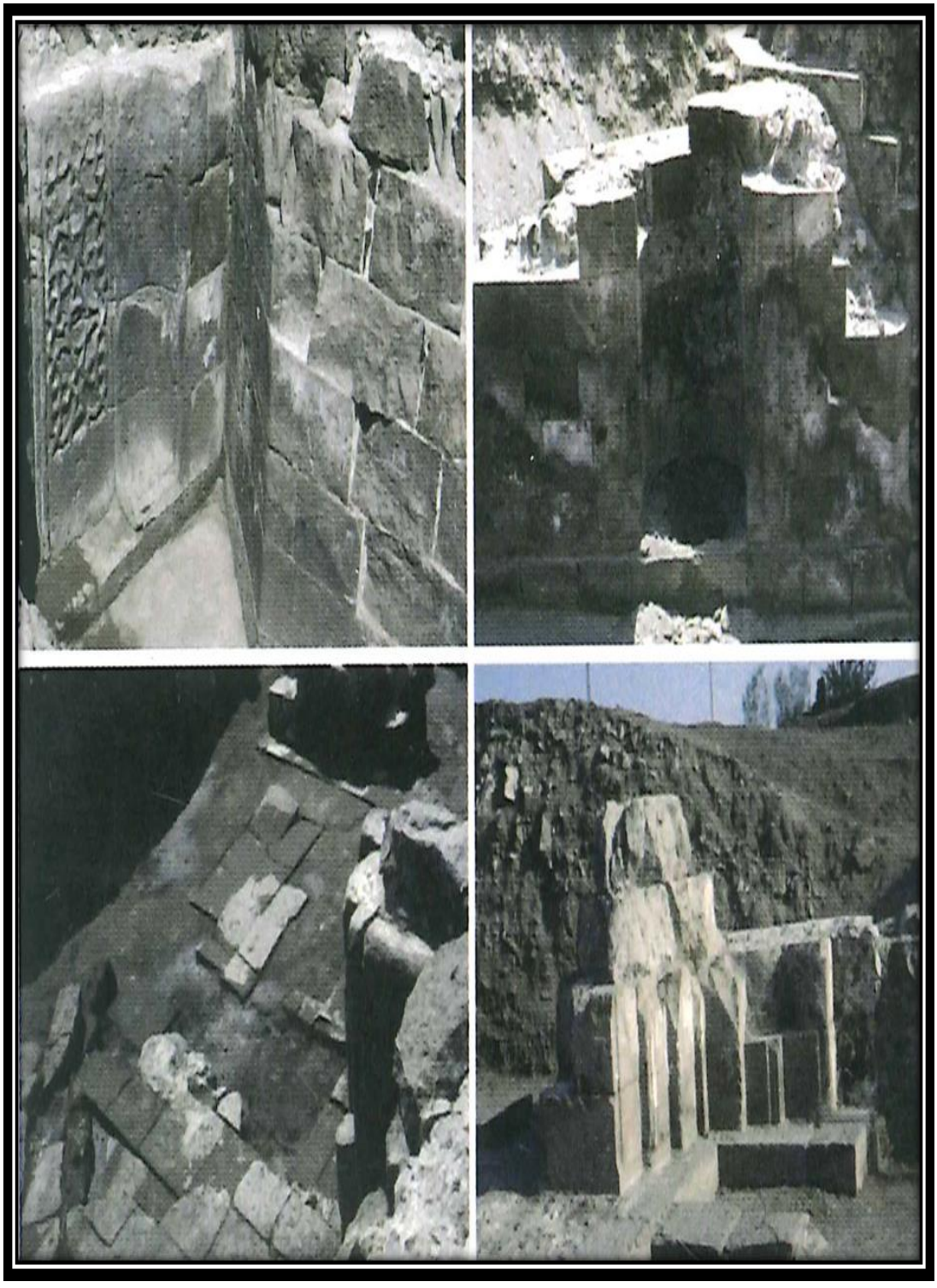
Eski Ahlat Kalesi

(http://www.fotografturk.com/upload/fotograf/2011/9/27/3321-ahlat13-tahtisuleyman-kalesi-kalintilari-harabesehir-ahlat-6843-950px.jpg)

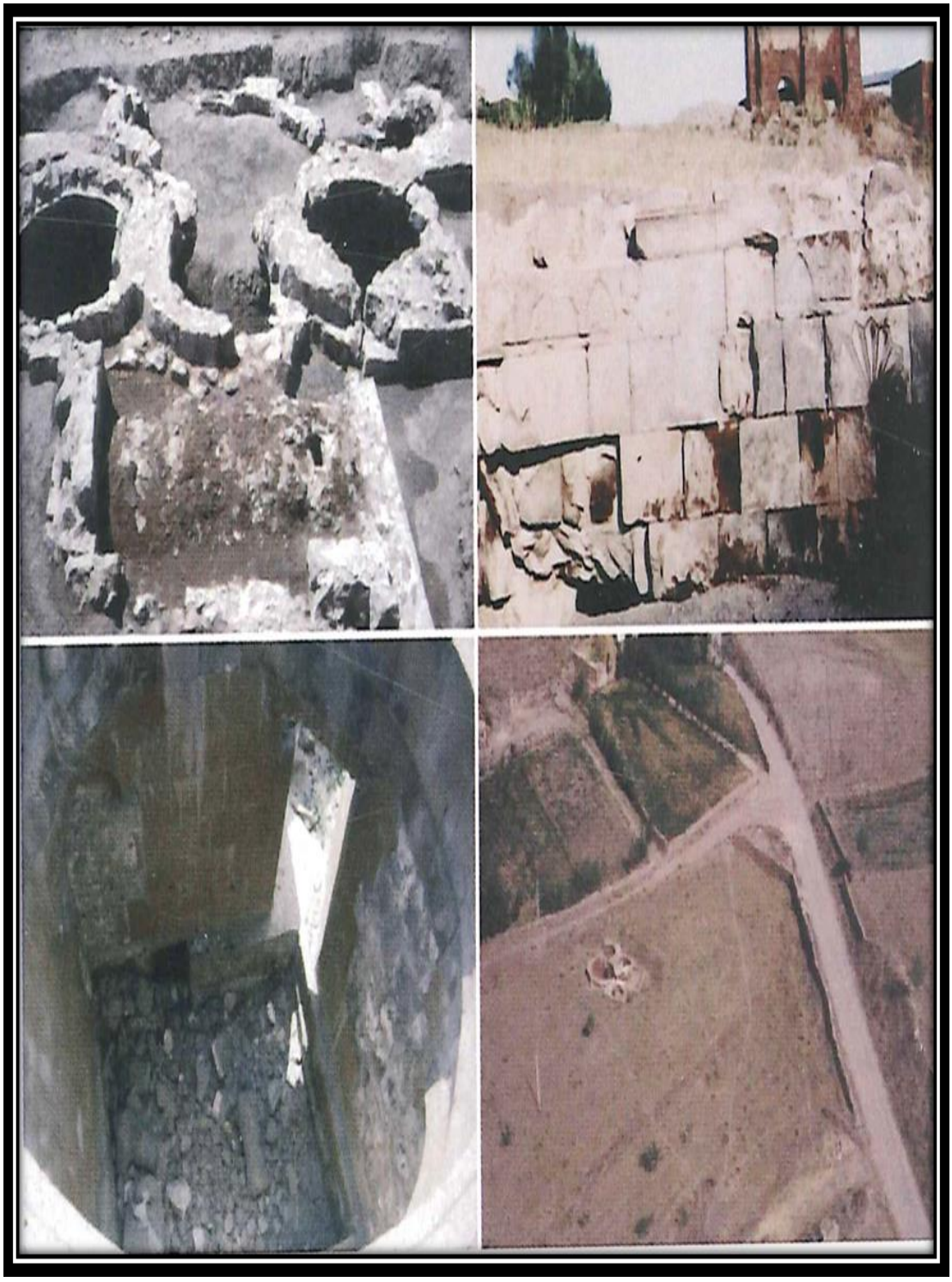

Bayınıdır Köprüsü

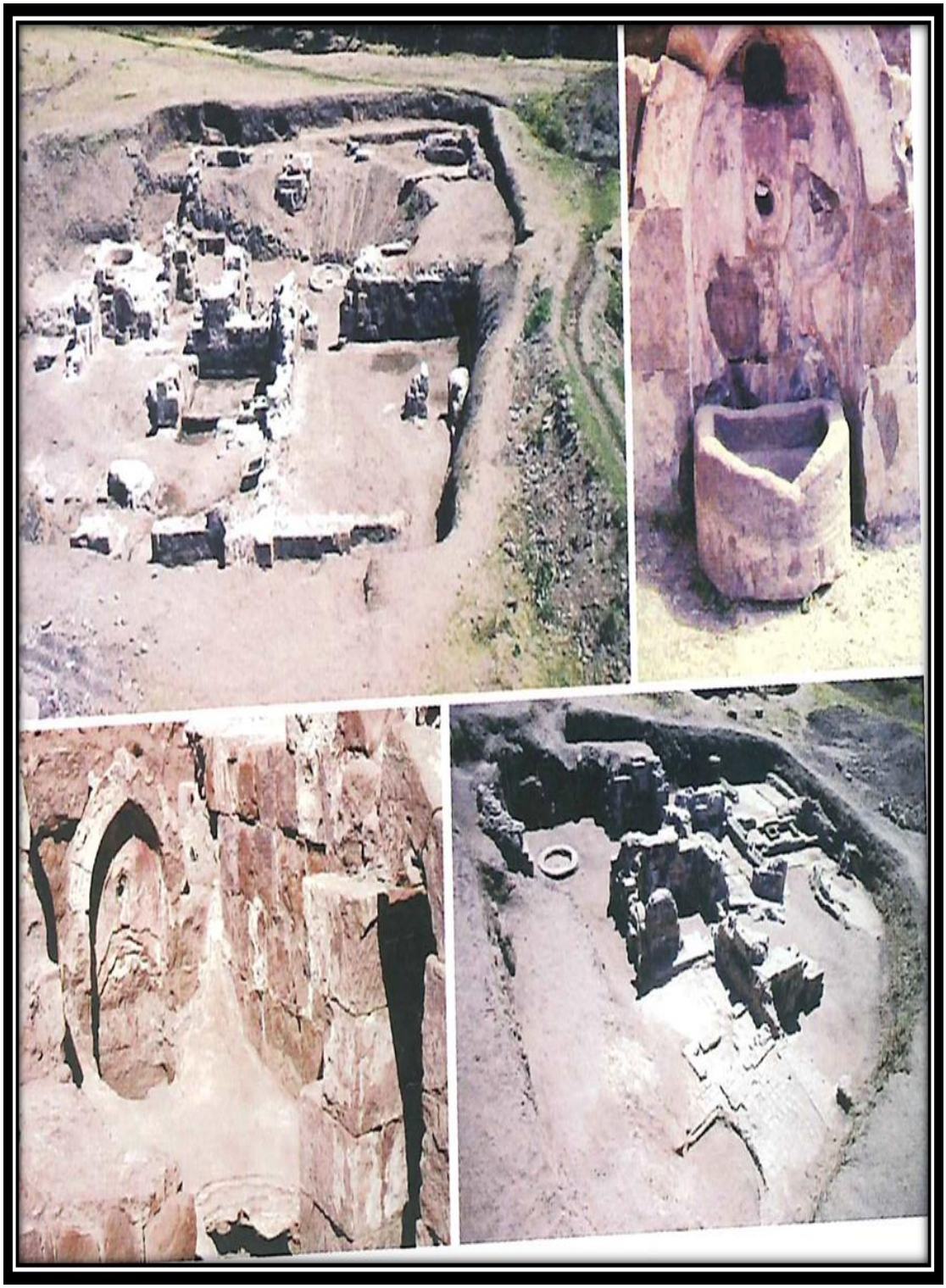
(https://live.staticflickr.com/3809/12107534996_57b63d8f9d_b.jpg)

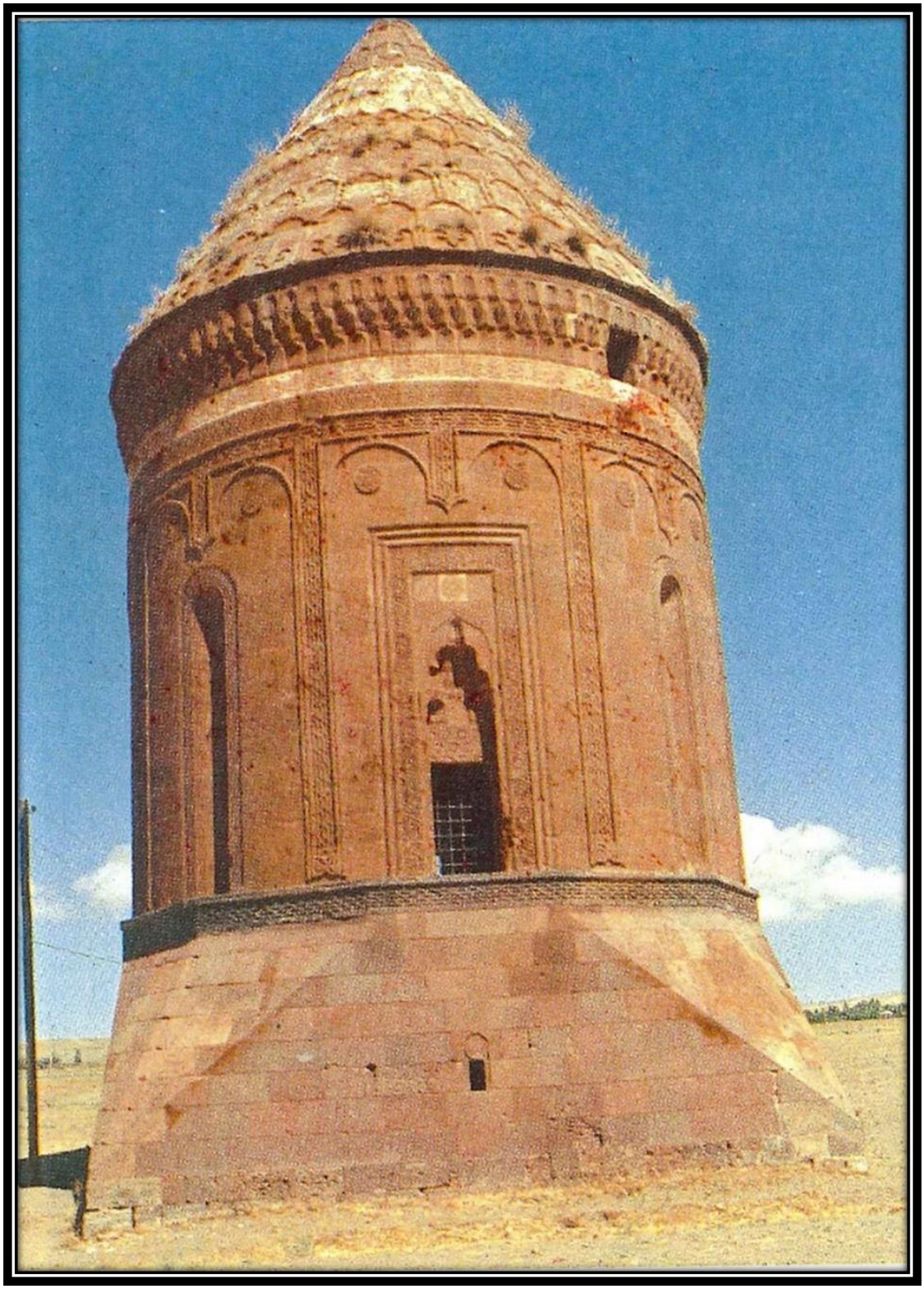
Kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan Cami kalıntıları (Halûk Karamağaralı, "Ahlat Kazıları (1967-1991)", *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu: 04-07 Eylül 2006*, (Editör: Oktay Belli), Desen Ofset Matbaası, Ankara 2007, s. 91.)

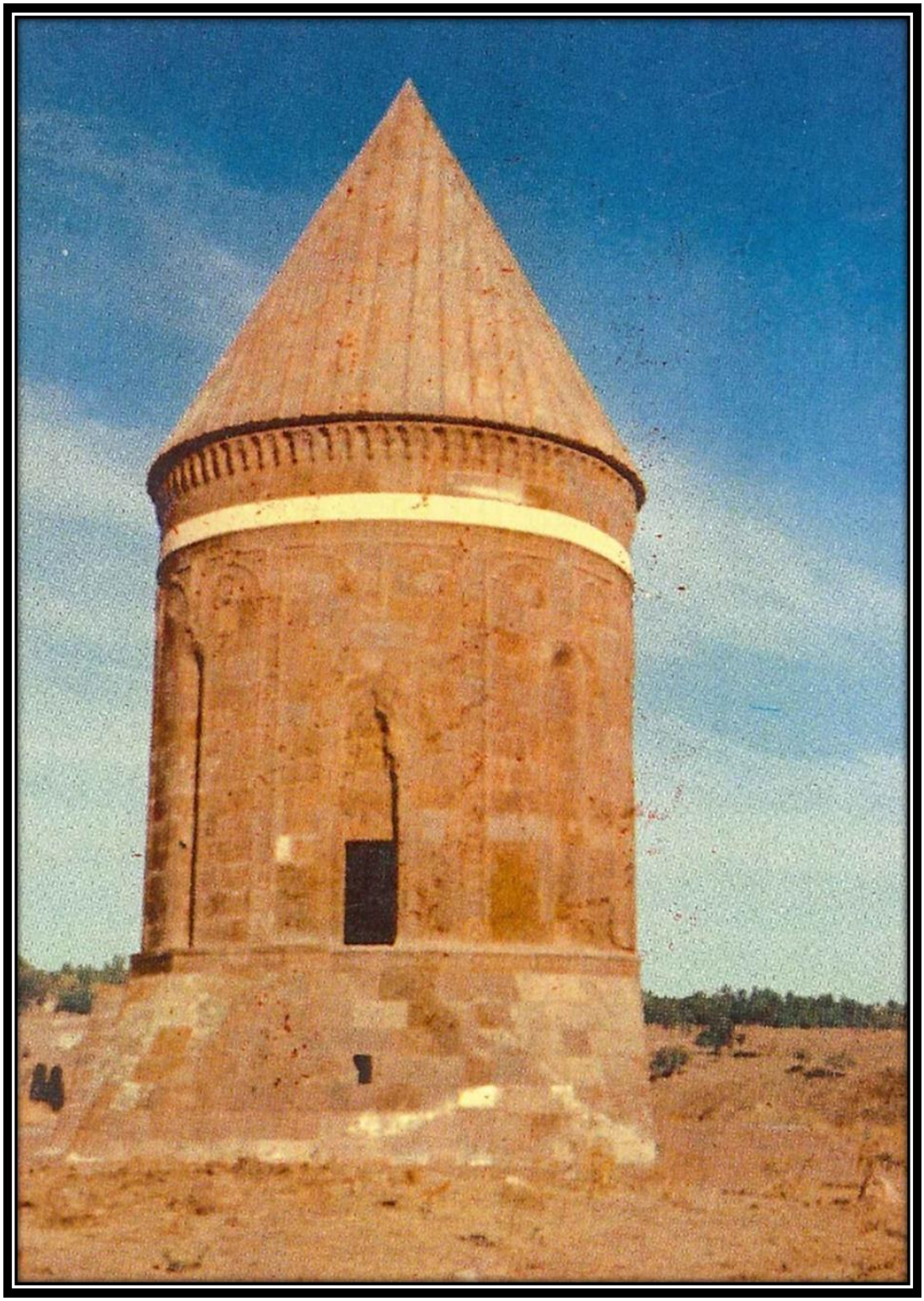
Küçük Hamam Kalıntıları (Halûk Karamağaralı, "Ahlat Kazıları (1967-1991)", *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu: 04-07 Eylül 2006*, (Editör: Oktay Belli), Desen Ofset Matbaası, Ankara 2007, s. 92.)

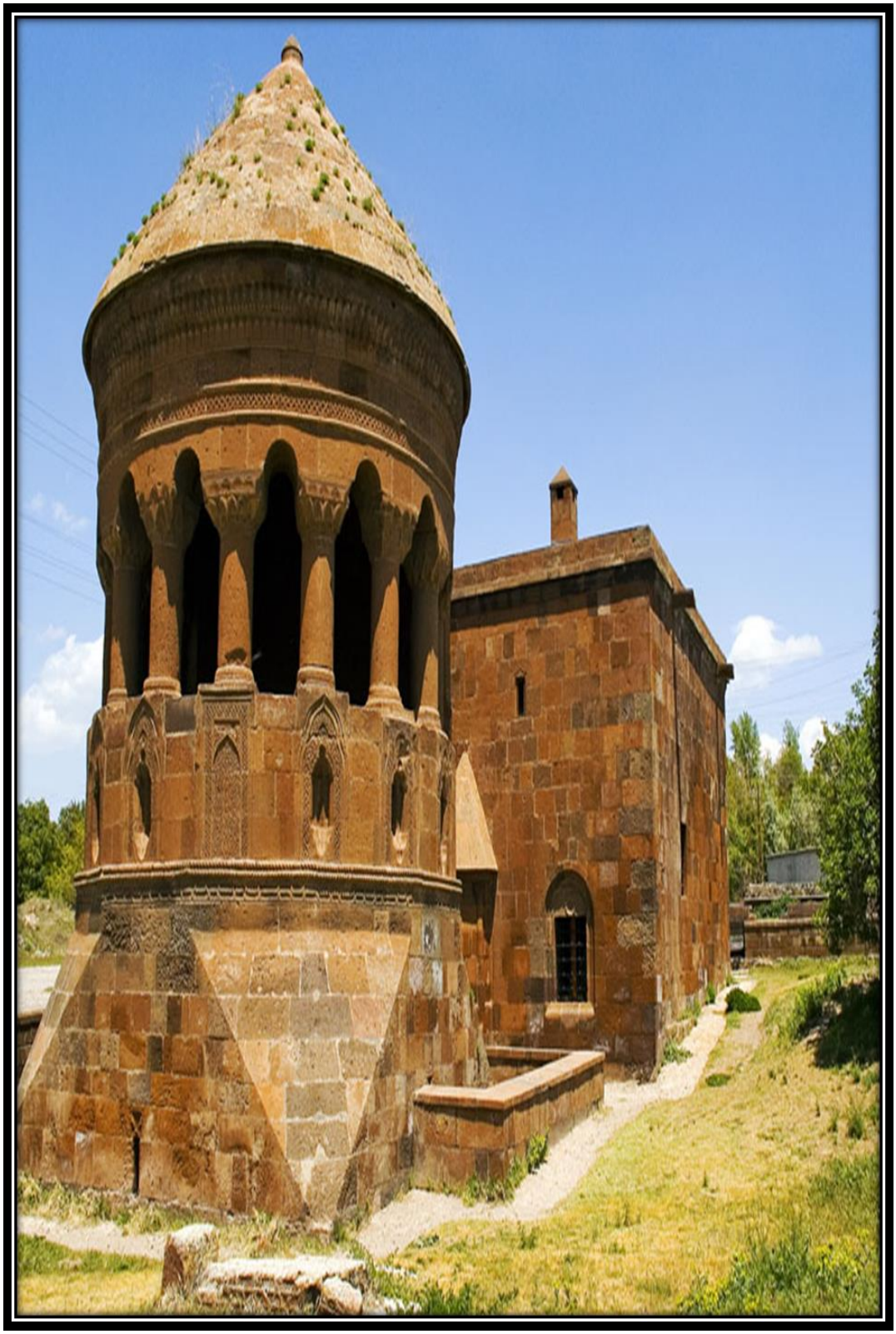
Çifte Hamam Kalıntıları (Halûk Karamağaralı, "Ahlat Kazıları (1967-1991)", *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu: 04-07 Eylül 2006*, (Editör: Oktay Belli), Desen Ofset Matbaası, Ankara 2007, s. 93.)

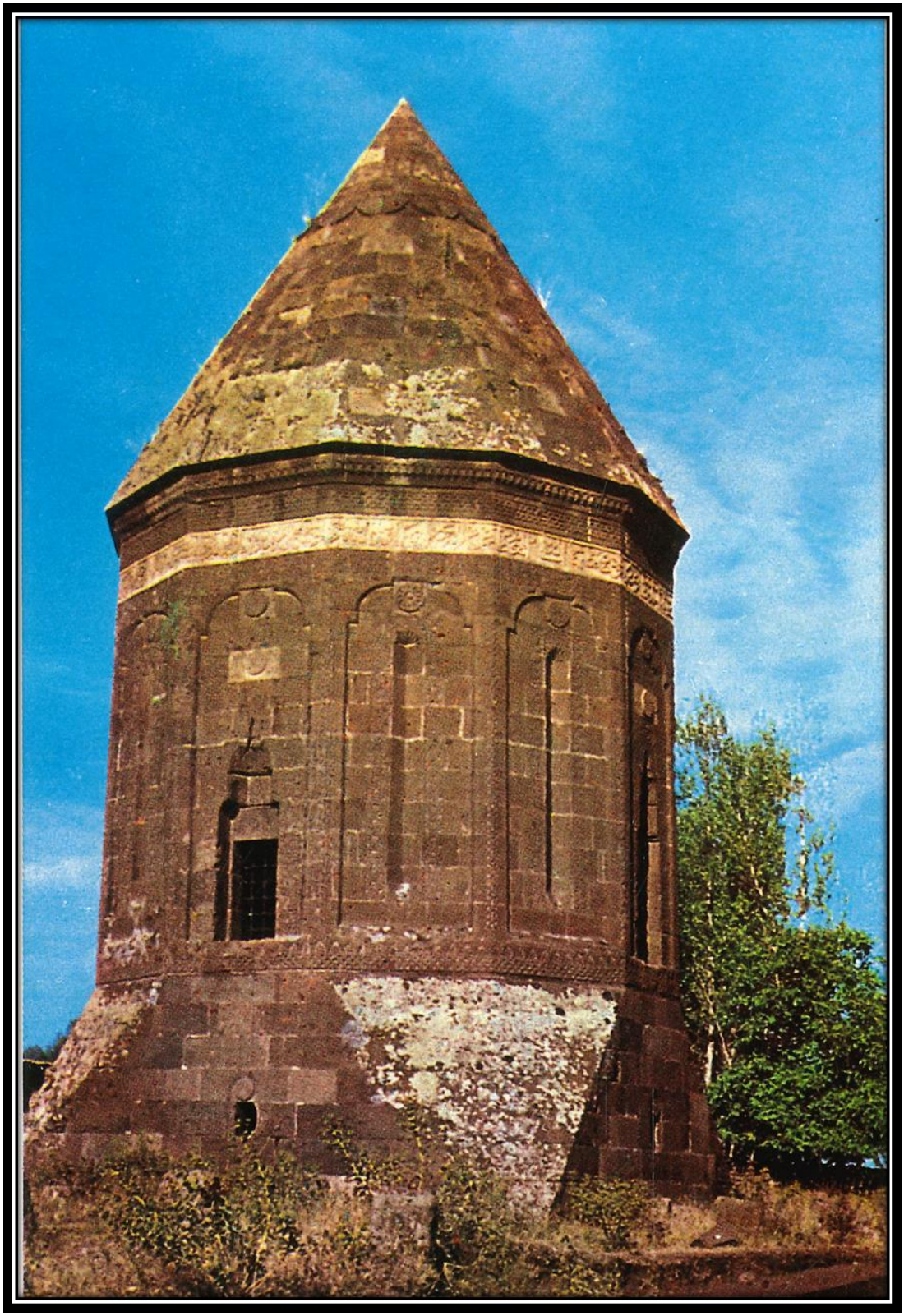
Usta Şakird Kümbeti (Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri,* TTK, Ankara 2015)

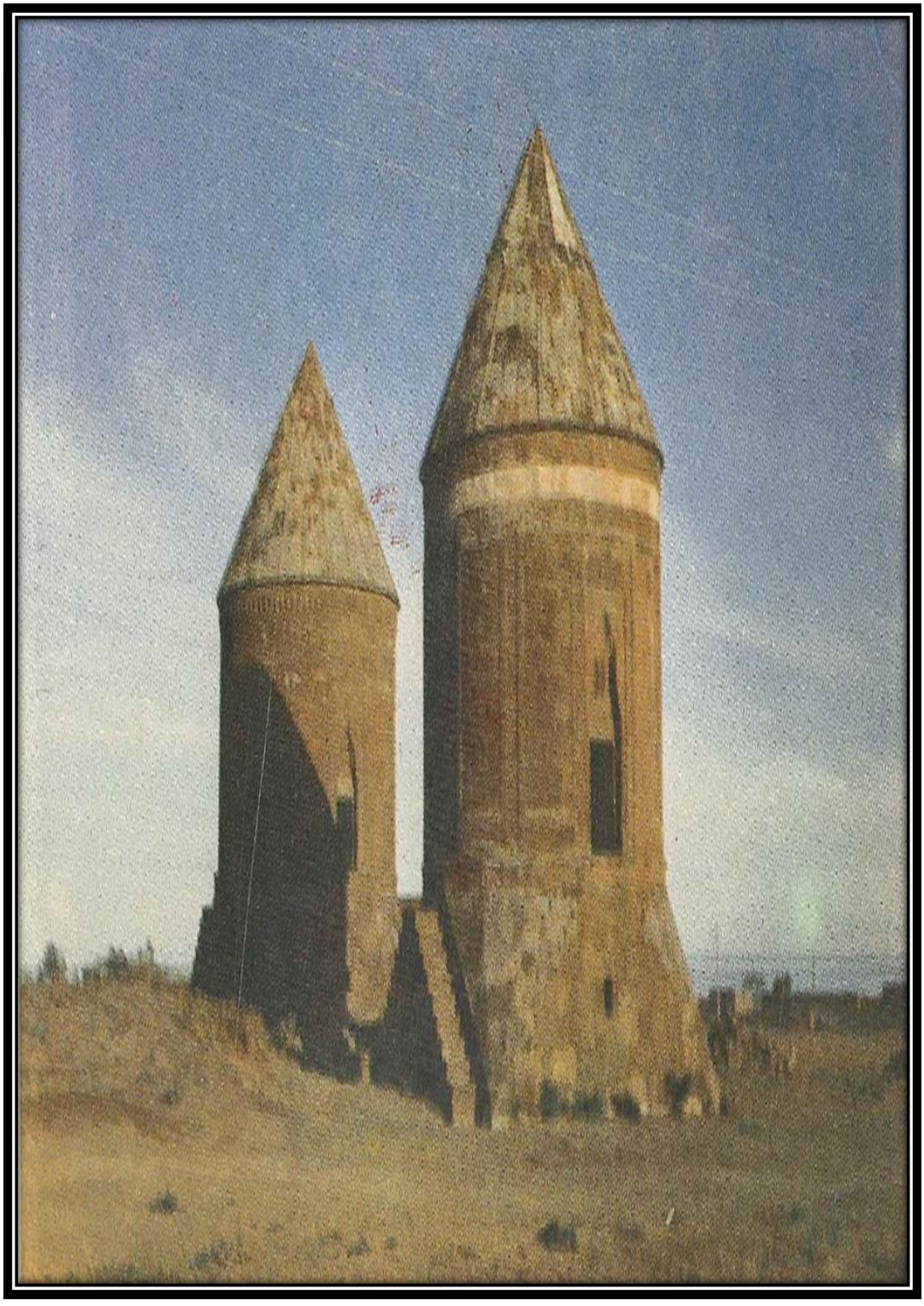
Hasan Padişah Kümbeti (Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri,* TTK, Ankara 2015.)

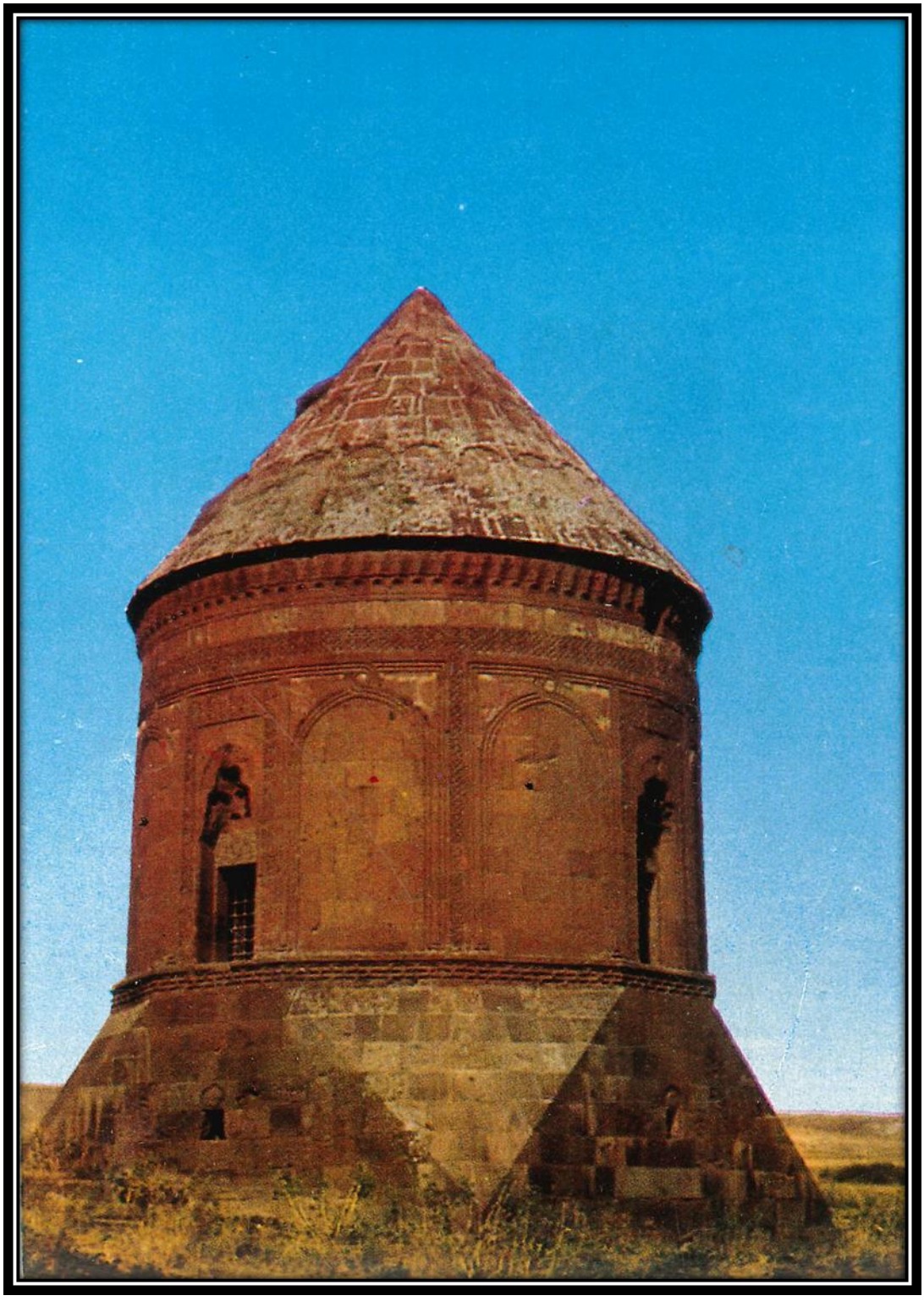
Bayındır Kümbeti (https://i1.trekearth.com/photos/61879/dsc_10_0605_te2.jpg)

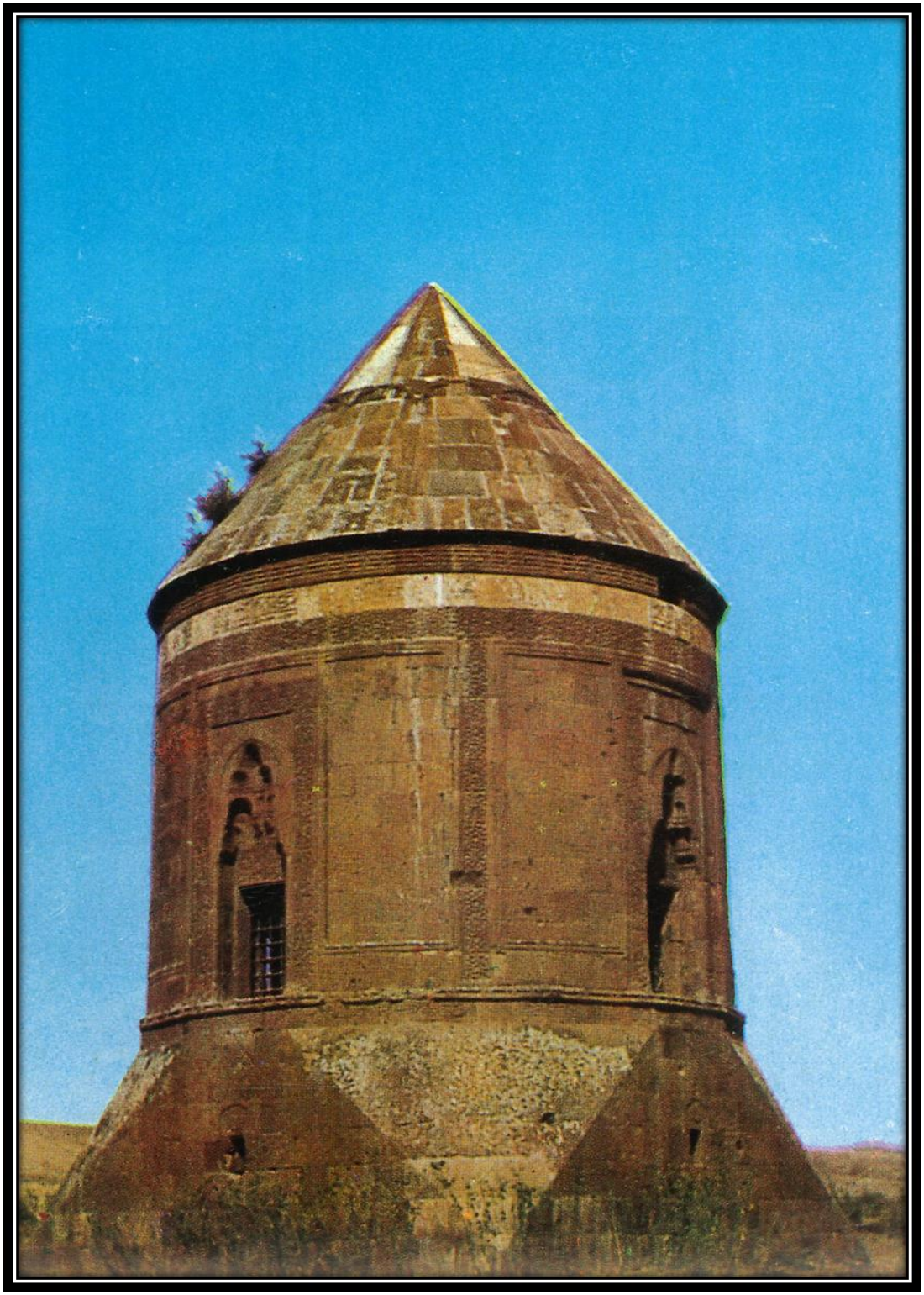
Erzen Hatun Kümbeti (Nermin Tabak, *Ahlat Türk Mimarîsi*, Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul 1972.)

Çifte Kümbet. Bu kümbetlerden büyük olanı Boğatay Ata ve Şirin Hatun, küçük olanı ise Hüseyin Timur ve Esen Tekin kümbetidir. (Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri,* TTK, Ankara 2015.)

Boğatay Aka ve Şirin Hatun Kümbeti (Nermin Tabak, *Ahlat Türk Mimarîsi,* Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul 1972.)

Hüseyin Timur ve Esen Hatun Kümbeti (Nermin Tabak, *Ahlat Türk Mimarîsi*, Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul 1972.)

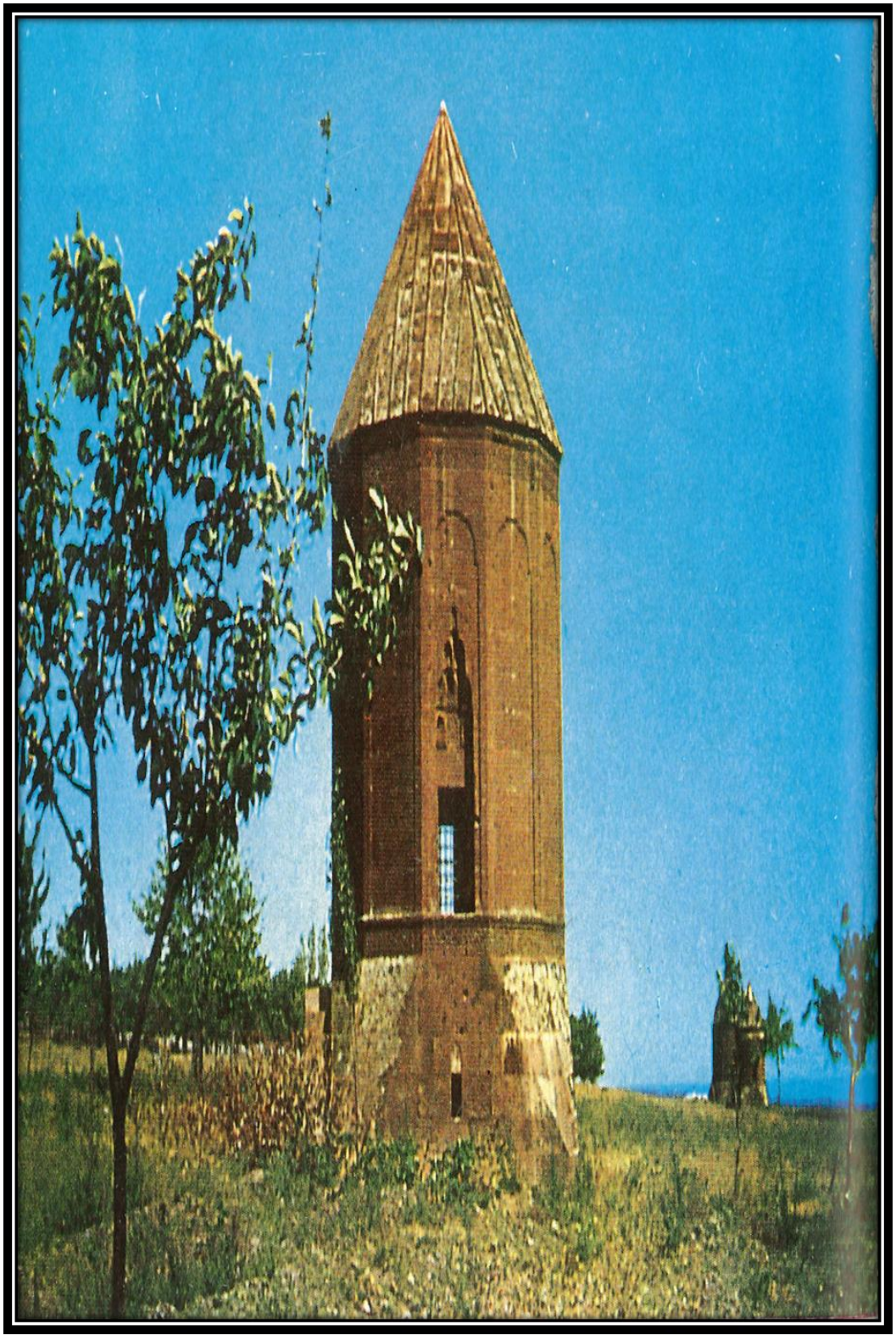

Âlimoğlu Kümbeti (Yarım Kümbet) (Nermin Tabak, *Ahlat Türk Mimarîsi*, Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul 1972.

Mirza Muhammed Kümbeti

(http://kutlusehirahlat.org.tr/site/o/93082/2018/07/mirzamuhammetturbesi.png)

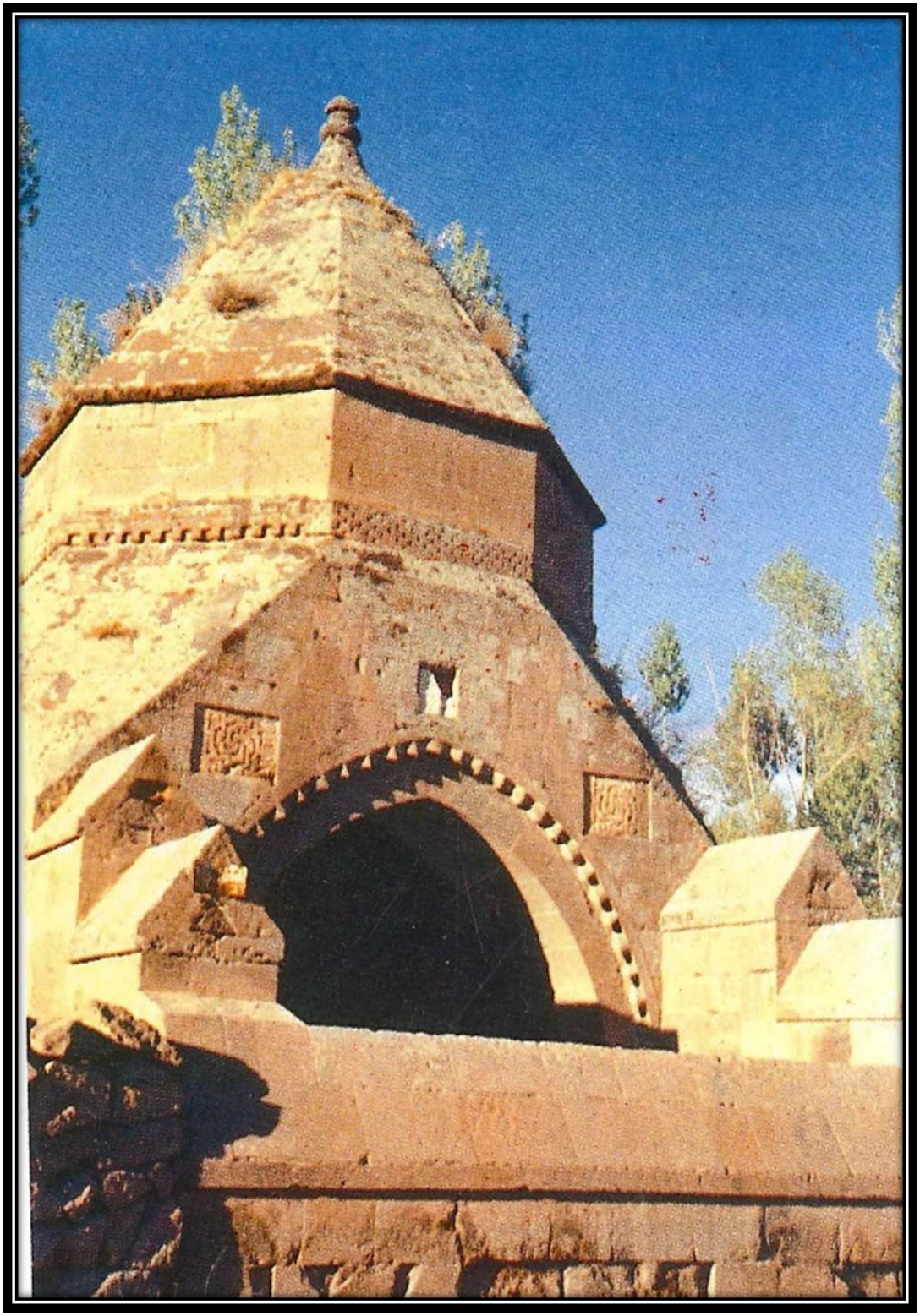

Keşiş Kümbeti (Nermin Tabak, *Ahlat Türk Mimarîsi*, Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul 1972.)

Şeyh Necmeddin Hâbi Kümbeti

(https://www.kulturportali.gov.tr/repoKulturPortali/large/31032013/dfa9afdf-d796-481f-9047-09a4f3c832f2.jpg)

Emîr Ali Kümbeti (Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri,* TTK, Ankara 2015.)

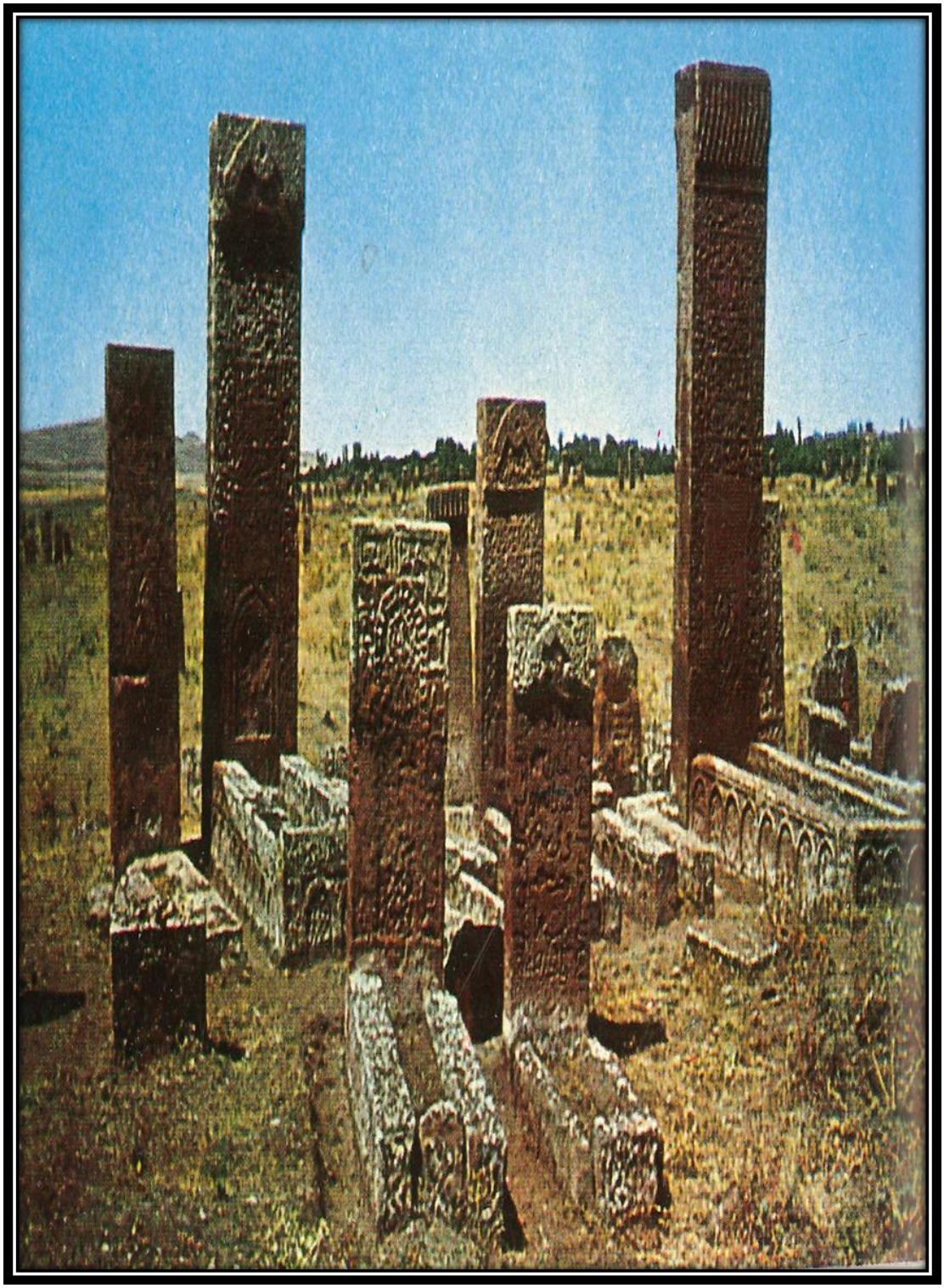
Dede Maksud Türbesi

(https://www.kulturportali.gov.tr/repoKulturPortali/large/29032013/c6f57ca9-7fb4-41c5-9f16-e07510db52d9.jpg)

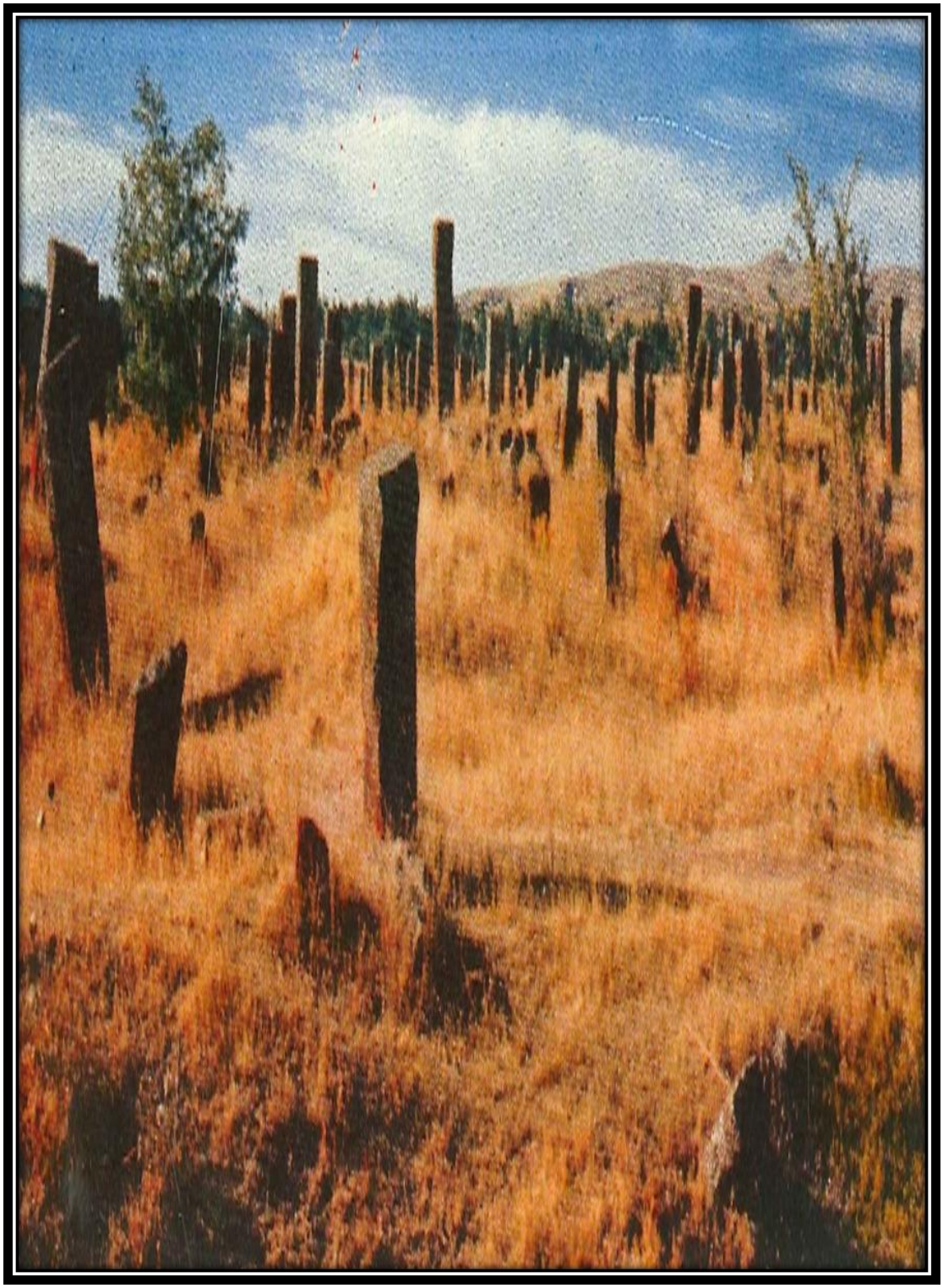

Anonim Kümbet

(http://kutlusehirahlat.org.tr/site/o/93082/2018/07/anonimkumbet.JPG)

Ahlat'ta bulunan mezarlıklar ve mezar taşları (Nermin Tabak, *Ahlat Türk Mimarîsi*, Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul 1972.)

Ahlat Mezarlığı (Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK, Ankara 2015.)

Ahlat’ta bulunan mezarlıklar ve mezar taşları (http://2.bp.blogspot.com/-bwXrgpe3Pxo/VngZNvvhIYI/AAAAAAAAA60/6sVi_uL4Y6Q/s1600/s-2c20b047c527b022bc494aad0e9f50f10980c74c.jpg)

Ahlat’ta bulunan mezarlıklar ve mezar taşları

(https://cdnuploads.aa.com.tr/uploads/Contents/2019/04/06/thumbs_b_c_ad8d3e78aae53fccf34697fec1268df5.jpg)

Ahlat mezar taşları (http://kutlusehirahlat.org.tr/gezilecek-yerler/mezar-tasi-resimleri/5.mezar.png)

Ahlat mezar taşları (http://kutlusehirahlat.org.tr/gezilecek-yerler/mezar-tasi-resimleri/42.mezar.png)

Ahlat'ta ahşap oyma sanatı (http://kutlusehirahlat.org.tr/foto-galeri/113.png)

Ahlat bastonları ve tarakları (http://kutlusehirahlat.org.tr/foto-galeri/110.png)

Ahlat’ta dokumacılık faaliyetleri (http://kutlusehirahlat.org.tr/foto-galeri/115.png)

Taş işleme sanatı (http://kutlusehirahlat.org.tr/foto-galeri/116.png)